

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

Mimořádné číslo, rok 2025

Úvod k socialismu v 21. století (Václav Exner)

Kritický pohled na přínosy a problémy „reálných socialismů“ především Evropy, v Československu 20. století (Eva Bartůňková, Václav Exner)

+ přílohy :

- I. Doporučení zpracované pracovní skupinou pro boj s antikomunizmem předložené stranickým orgánům z roku 2012:
- II. Stanoviska Václava Průchy z roku 2009 :
 - Dopis redakci E15,
 - text „Pozitiva předlistopadového hospodářského sociálního vývoje
- III. Prohlášení mimořádného sjezdu KSČ k občanům ČSSR, rok 1989

Politický systém na cestě k socialismu v 21. století (Václav Exner, Eva Bartůňková).

Základní rysy moderního socialismu (Jan Zeman)

Vize socialismu a ekonomické myšlení (Jiří Dolejš).

Problémy sociální struktury na cestě k socialismu (Lubomír Vacek)

Ekonomický pilíř udržitelného rozvoje (Jan Zeman).

Transformace kapitalismu, civilizace opět na rozcestí (Pavel Sirůček).

Redakční poznámka na závěr (Jiří Dolejš)

Úvod k socialismu v 21. století

Václav Exner

Světlem zase obchází strašidlo, hroznější než to Marxovo a Engelsovo v 19. století. Tentokrát ohrožuje globální¹, imperiální a oligarchický kapitalismus. Oznamuje, že už má namále a udělal už dost škod. Svět a s ním i kapitalismus se od dob, kdy jej zakladatelé marxizmu analyzovali, závažně změnil. Vstoupil po své výchozí formě volné konkurence, státně monopolním a imperialistickým stadiu, skvěle analyzovaném Leninem, do nové etapy, Kterou je možné nazvat stádiem neutuchajícího drancování. I v současnosti ve své hlubinné soukromovlastnické podstatě zůstal zachován, není zrušen jeho základní rozpor, vztah mezi vlastníky výrobních prostředků a jimi vykořisťovanými námezdními pracovníky. To se projevuje ve strukturách vlastnických vztahů i v sociální oblasti. V rámci kapitalizmu pokračují a jsou urychlovány třídní polarizace společnosti, růst absolutní i relativní chudoby na jedné straně a bohatství na straně druhé – v národním i v mezinárodním měřítku, a to přes líbivé, ale celkově málo úspěšné cíle a programy Organizace spojených národů a dalších mezinárodních institucí. Nově se rozdělují privilegia a diskriminace, moc a bezmoc. V kapitalistické společnosti se zrychluje postup financionalizace, „kasinový“ charakter ekonomiky, zesilující zdání, že jen „peníze rodí peníze“, a používání násilí, sankcí a neustálé ohrožení válečnými dobrodružstvími. Po „vítězství“ – návratu kapitalizmu do zemí tzv. socialistického tábora v Evropě však zůstává socialistické dědictví nejen ve státech, kde socialistické směřování „poraženo“ nebylo a kde se stále vyvíjí, ale i v myslích a zkušenostech mnoha lidí po celém světě.

Ke znakům současné doby náleží proměny výrobních sil, pod vlivem zrychlené globalizace a vědecko-technické revoluce, včetně ohromného přínosu informatizace.²

Procesy vědecko-technické revoluce (jako součásti rozvoje globalizace) soustavně posouvají výrobní síly na kvalitativně nový, vyšší stupeň technologií spojených zejména s informatizací a využitím počítačových technologií, robotizace a umělé inteligence. Dochází k pronikavému rozvoji vědy, a to i společenských věd, a techniky, zásadním změnám struktury materiální výroby, otevírají se nové směry rozvoje lidské civilizace i způsobu života. Kontrolou nad trhem s informacemi dochází také ve velkém a s různým úspěchem k ovlivňování myšlení lidí.

Kapitalistickému světu dnes vládne finanční oligarchie, globální superburžoasie, které jde jen o to ukrojit si maximální podíl z každého bohatství, které poskytuje příroda, i z toho, co vytvořili lidé, z každé nadhodnoty, vytvořené kdekoliv a kýmkoliv. Relativně osamostatněný finanční kapitál se

1 Globalizace je výraz pro všestranné propojování a sjednocování světa bez ohledu na hranice států, kultur nebo jazyků, ale také pro jednu z ideologií, která toto sjednocování odráží ve vědomí lidí. Jde o vícerozměrné procesy zesvětování lidské civilizace, probíhající diferencovaně na různých úrovních, kdy dochází k propojování a růstu závislosti i k asymetriím a rozpornostem. Vedle ekonomického má i technologický, politický, sociální, kulturní, duchovní aj. aspekty. Zaměřována bývá globalizace jako objektivní trend spojený s rozvojem a celkovým vývojem lidské společnosti a její historicky podmíněná neoliberální podoba. Na rozdíl od této podoby nazývají někteří alterglobalizmem postoj prosazující pozitivní změny globálně pro všechny.

2 Pojem informatizace je v textu využíván ve smyslu masového nasazení elektronických, digitálních komunikačních technologií, které komplexně ovlivňuje ekonomiku, kulturu i volný čas a je jednou z forem aktivace tvořivého lidského potenciálu. Vyčleňuje se tak zvláštní obor práce s informacemi prolínající se takřka se všemi činnostmi a společnost se propojuje v globálních informačních sítích. Významnou silou se stává živá konkrétní intelektuální práce v oblasti informací. Vznikají přitom jak kognitivní přetížení, tak nové informační nerovnosti, kterým čelí informační demokracie a informační vzdělanost. Zároveň rostou i možnosti informační manipulace.

pohybuje podle svých vlastních zákonitostí jen s nepatrnými omezeními a kontrolami. Spekuluje s cizími penězi, banky soustřeďují a kontrolují prostředky všech vrstev obyvatelstva. Kromě poskytování moderních služeb je ale taky oplétají pavoučí sítě se snahou, aby pro nikoho nebylo úniku. Všechny tyto problémy jen prohlubují krizi, zakotvenou ve strukturálních i systémových rozporech kapitalizmu. Mění ji v krizi komplexní, mnohorozměrnou, kompozitní a globální. S ní spojené změny, které probíhají, způsobují, že se společnost nejistoty mění na společnost rizik či společnost strachu. Doba mezi explozemi jejich projevů se spíš zkracuje. Jedna generace je postižena i několikrát. Ani globální kapitalismus tedy nedovede překonat takřka nepřetržitě trvající hospodářskou a sociální krizi. Po splasknutí různých spekulativních bublin vždy hrozí, že se projeví další, problémy přinášející bublina, způsobená opatřeními na záchranu kapitalizmu, především jeho součástí – finančního světa. Hrozí nebezpečí spekulací se strategickými komoditami, jako jsou potraviny, čistá voda, energie a další. Je stále zřejmější, že neoliberalní doktrína³ je již za zenitem. Poválečný relativní smír mezi prací a kapitálem skončil i ve vyspělých zemích budujících „stát blahobytu“.

Kapitalismus nemůže účinně zasáhnout proti devastaci klimatu a životního prostředí vůbec a zastavit procesy, které mohou vést ke zkáze planety. Skutečně účinná opatření kolidují se zájmy trhu, se kterým jsou v rozporu, např. omezení transportu zboží, skromnost nebo snižování spotřeby. Klasickým příkladem je žádoucí šetření zdroji (např. vodou), které poškozují dodavatele a je trestáno zdražováním. Opatření k šetření nejen energiemi se majetnějších netýká – mají dost peněz i na plýtvání. Nadměrná spotřeba se netrestá, někdy i naopak, jednotkovou cenu snižuje.

Další nerovnováhy vyvolává asymetrická liberalizace mezinárodního obchodu. Kapitalismus ohrožuje světovou bezpečnost a vyvolává neustálé napětí, nátlak a válečné konflikty. Sílicími zdroji napětí jsou lokální konflikty mezi zeměmi, soupeřícími o území, přístup k přírodním zdrojům, ovládnutí a vliv. Odpor proti zvenčení vnucovaným sporným kulturním a hodnotovým vzorům vyvolává růst nacionalismu a náboženské nebo ideologické nesnášenlivosti. Agresivní ideové roucho některých náboženských a nacionálních hnutí se stalo záštitou terorismu, který se spolu s teroristickými projevy kapitalistických států a jejich integračních uskupení proměnil na celosvětovou hrozbu.

Za fasádou formálně demokratických procedur působí stále silnější sociální a informační tlak působící na myšlení a životní způsob občanů. Místo osvobození od práce kvůli existenční nutnosti sílí pro mnoho lidí její odcizení, případně i sociální vyloučení. Hrozí pokračující kolonizace veřejného sektoru v soukromém zájmu korporací a oligarchů. Logika koncentrace kapitálu je zákonitě provázena nárůstem autoritativních forem vládnutí a rostoucím vlivem mafiánských struktur, jakož i tendencí k růstu totalitních, k fašismu směřujících prvků společenského života.

Ukázalo se, že také představa o dlouhodobější udržitelnosti výlučné pozice jedné supervelmoci – Spojených států amerických, byť jako jakéhosi rozhodujícího představitele celého imperialismu – byla jen „zbožným přáním“. Ale ani multilaterální svět, ve kterém se mění postavení hlavních globálních hráčů, není zárukou stability, pokud chybí globální odpovědnost při strategickém zajišťování klíčových zájmů obyvatel světa. Vedle tradičního a stále trvajícího konfliktu mezi bohatým Severem a chudým Jihem jsou sílicími zdroji napětí často z vnějšku vyvolávané lokální konflikty. Ohrožení jistot (včetně vlivu privatizace a zásadního omezování sociálního státu) vede k obecnému vzestupu agresivní xenofobie. Rizikové zóny v různých částech světa se množí a každá z nich se může proměnit v šířící se chronický válečný požár.

3 Pojem neoliberalismus je v textu používán jako označení pro jednu z podob liberální ideologie. Vznikl v 70. letech 20. století a hlásá návrat ke klasickému liberalismu 18. a 19. století s tržním fundamentalismem v duchu principu *laissez faire* a s „minimálním“ státem. Výraz je užíván i pro označení jednostranně orientované ekonomické politiky (v souvislosti s tzv. Washingtonským konsensem) zaměřené na privatizaci a deregulaci. Ekonomický neoliberalismus je více méně propleten s politickým konzervativismem.

Mění se také úloha národních států, i když je globální kapitál a nadnárodní seskupení stále potřebují jako často ochotnou „převodovou páku“ pro dosažení svých cílů. Sílí dominance nadnárodních společností, které dávno přerostly rámec států. Stupňuje se i celosvětové politicko-mocenské zápolení s využitím nadnárodních seskupení politického, vojenského i hospodářského typu. S tím nebezpečně postupuje oligarchizace ekonomických i politických struktur. Vzdech sítí těchto struktur vede k pokusům diktovat svá pravidla konkurentům i většině států světa. Neekvivalentní mezinárodní hospodářské vztahy dále prohlubují rozdíly mezi zeměmi i lidmi.

Ve světle těchto a mnoha jiných problémů se kapitalismus pragmaticky snaží o lepší regulaci podmínek svého fungování pro zvýšení prospěchu vlastníků kapitálu a jejich spojenců, snaží se prosadit i regulace na globální úrovni s rozdílnými výhodami a ztrátami pro jednotlivé účastníky. Spory o budoucnost OSN, brettonwoodských institucí nebo Evropské unie a mnoha dalších institucí ukazují, že dosáhnout pro lidstvo uspokojivého výsledku bez odstranění kapitalismu nebude možné.

Vyspělý kapitalismus už překračuje rámec své historické legitimacy. Jak je již uvedeno výše, nachází se dnes nejen v dílčí, ale v celkové, strukturální i systémové krizi. Stupňující se nerovnoměrnost jeho vývoje zvyšuje labilitu systému, předznamenávající jeho postupný zánik a celkovou změnu. Jeho zánik je spojen s nebezpečími, která vyplývají z jeho agresivnosti.

Otázka, jakou má být společnost, která přijde po něm, přestala být po předchozích pokusech ve 20. století výlučně teoretickou. Pozitivní systémové alternativy, o jejichž prosazení je potřebné houževnatě usilovat, jsou aktuálním úkolem. Nekapitalistické, či přímo socialistické řešení se však neprosadí automaticky.

Je nutné, aby svět byl jiný – přívětivý pro všechny! Cílem komunistů je tomu přispět svým dílem – zasaďme se o to!

Globalizace je součástí civilizačního pokroku, a řada jejích charakteristik je proto v souladu s cíli budování socialistické společnosti. V současnosti však mnoha globalizačním procesům vtiskuje svou formu globální kapitál. Stále patrnější problémy, které vyvolávají, podporují hledání alternativ (alterglobalismus), mezi které patří i socialistická cesta vývoje společnosti.

V komunistických a širších levicových kruzích panuje (již dlouho, nejméně od Komunistického manifestu) široce sdílené přesvědčení, že změna je zralá, že překonání chronických vad kapitalismu je nejen nutné, ale také zákonité, že lidská společnost se má nasměrovat k novému typu společenské formace. Takové, po jejímž dosažení by bylo odstraněno vykořisťování člověka člověkem, obohacování malé části společnosti na úkor ostatní ohromné většiny. Kde zdrojem bohatství jedněch a bídy druhých už nebude přivlastňování nadhodnoty, zisku a renty, tedy vykořisťování. Kde by politická, sociální i hospodářská práva i povinnosti byly pro všechny stejné. Kde by se předcházelo ozbrojeným konfliktům a jejich ničivým důsledkům, všechny poškozujícím sankcím a vnuceným závislostem koloniálního typu.

Taková společenská formace byla už v minulých stoletích pojmenována socialismus. Lidé se s mnoha jeho prvky měli a mají možnost seznamovat v řadě zemí, na mnoha místech. Teoreticky i prakticky. S úspěchy i problémy. S výhrami i porážkami. S tím, že i v současnosti je kapitalismus silný protivník, který pro udržení své vlády nemá zábrany v použití jakýchkoli prostředků, včetně samotného ohrožení lidské existence.

Kupodivu je ale poměrně málo zájmu o to, vyjasnit si podrobnosti nejen toho, jak by socialismus měl vypadat, ale i jakou cestou se k němu vydat. To postihlo i představu zformulovanou v KSČM v dokumentu *Socialismus pro 21. století* (2011-2012), i když byl široce publikován doma v rámci vnitrostranických jednání a přeložen do ruštiny a angličtiny v roce 2014 rozeslán mnoha partnerským stranám. Bez odezvy a bez uzavření diskuze politicky schváleným výstupem.

Proč?

Jestliže nevíte, kam chcete jít, pak vás tam žádná cesta nedovede. Naše třída nemůže svrhnout panství kapitálu, pokud nebude mít nějakou představu o tom, čím ho chceme nahradit. Tady je ale

právě problém. (Michael Lebowitz, kanadský profesor ekonomie, * 1937). The contradictions of „real socialism“: the conductor and the conducted. (*Monthly Review Press, 2012*)).

Vize socialismu navazuje na tradice humanistického myšlení vyvěrající z touhy po lidskosti, spravedlnosti a svobodě, po rovnosti a důstojnosti člověka, *po společnosti, kterou by pokládal za přátelskou a cítil se v ní dobře.* Představu takové společnosti již v předminulém století vědecky zdůvodnili a výstižně vyjádřili její cíle a obsah Karel Marx a Bedřich Engels. Ukazuje se, že ve 21. století je vize socialismu stále aktuální výzvou.

Představu socialismu formulovalo v minulosti mnoho politických a sociálních hnutí – ne vždy ve stejném významu. K jeho pojetí se vyjadřovalo a vyjadřuje mnoho filozofických, politologických a sociologických škol, směrů a proudů. Socialismus i dnes odmítá, neguje, zkresluje, ba i proklíná a nesnáší mnoho jeho odpůrců. Proto považujeme za nutné objasnit vědecké pojetí socialismu, zformulovat jeho základní rysy jako společnosti reálného humanismu, a vymezit i objektivní místo, které zaujme v příštím vývoji lidstva. Uvědomujeme si, že k odstranění neduhů společnosti nestačí léčit jejich důsledky, ale je nutno odstranit jejich příčiny. Strategický cíl je nejen obecnou politickou vizí, ale je reálným projektem východisek ze současné společenské krize, postihující většinu světa, pozitivním vyjádřením vůle, jak tvořit a rozvíjet „společnost budoucnosti“.

Trpká zkušenost s obnoveným kapitalizmem v České republice, neschopnost pravicových i středových kapitalistických vlád i představitelů kapitálu, které dostávají do obtížné situace velkou část obyvatel, přivádějí do řad kritiků uvědoměle či neuvědoměle, trvale nebo přechodně mnoho lidí, vyvolávají pozornost a zamyšlení nad východisky z této situace a hledání cest řešení – kam a jak změnit směr vývoje. V podstatné části populace, jejíž součástí jsou komunisté, to vzbuzuje nejen volání po zásadních změnách, ale i úvahy o tom, co by mělo po kritizovaném současném uspořádání společnosti následovat, a také jaké by měly být přijaty a užívány postupy, abychom se v budoucnu vyvarovali chyb při dosavadních úsilích o socialismus, které byly způsobeny dílem našimi (tedy realizátory, ke kterým se kriticky hlásíme) neznalostí a nedokonalostí nebo omylností a dílem také vyvolány činností této cestě nepřátelského okolí.

Řešením tohoto stavu nemohou být dílčí společenské změny, nutná je systémová změna. Za základní strategický cíl této změny považuje KSČM nástup na cestu k socialistické společnosti a její postupné budování s co největším využitím všech nahromaděných kladných i záporných zkušeností.

Programové cíle, dokumenty i každodenní činnost Komunistické strany Čech a Moravy vycházejí z dialektického a historického materialismu (filozofie marxizmu-leninizmu – vědeckého socialismu), otevřeného dialogu s mezinárodním komunistickým a levicovým hnutím, jsou otevřené novým myšlenkám a poznatkům. Komunistická strana Čech a Moravy se vyjadřovala a vyjadřuje k pojetí socialismu v současné době (ve 21. století) ve svých programech a sjezdových dokumentech. Kombinací a úpravou textů z VI. sjezdu KSČM v r. 2004 a z XI. sjezdu v r. 2022 je definice:

“Programovým cílem KSČM je socialismus, společnost svobodných, rovnoprávných občanů, společnost založená na rozsáhlé občanské samosprávě ve veřejné správě i v hospodářských činnostech, na vyváženém vztahu zásluh, přínosů pro společnost a solidarity, prosperující, která prosazuje bezpečnost a mír, zabezpečuje všem příležitosti k rozvoji a využití jejich schopností, jistoty v právech i povinnostech, důstojný život a pečuje o zachování a zlepšování životního prostředí. V její ekonomice se prosazují přednosti a klíčová úloha společenského vlastnictví v různých formách a na různých úrovních s ohledem na naplňování celospolečenských, skupinových i individuálních rozvíjejících se potřeb. Rozmanitá struktura hospodářských subjektů zaručuje jejich efektivní, celospolečensky provázané a usměrňované hospodaření. Jde o strategický cíl, který vychází z dlouholetých tradic marxistického myšlení.”

Při dosahování tohoto cíle pokládáme za nutné, od přípravy a nástupu na cestu k socialismu, v co největší, době odpovídající míře, uplatňovat zásady, ke kterým se směřuje. Na základě zkušeností celého komunistického a dělnického hnutí je nutné se vystríhat neoprávněných a málo zdůvodněných odchylek od deklarovaných zásad tohoto programového cíle, diskriminaci, postihům za názory nebo

vytváření podmínek pro kult osobnosti uvnitř hnutí. Na místě je naopak intenzivní rozvoj vědeckého socialismu, neustálé, krok s dobou držící inovace a reformy.

Socialismus jako cíl a touha po dokonalejší, spravedlivé společnosti žije dále ve vědomí mnoha jednotlivců i celých skupin občanů. Je zcela reálný předpoklad, že tento trend bude pokračovat. Nejde o zbožné přání, ale výsledek poznání současného stavu a střízlivé prognózy dalšího rozvoje společnosti. Pro jeho uskutečnění je nutná teoretická činnost, organizační aktivita, získávání spojenců a postupně většiny společnosti, včetně účasti v politickém boji s představiteli současného kapitalismu, a připravení lidí – to jsou úkoly komunistických stran i v současné době.

Socialismus a cesta k němu nemohou být jiné než demokratické. Demokracie⁴ se v něm ale zcela liší od kapitalistické, buržoazní demokracie, i když přirozeně přebírá řadu jejích dílčích pokrokových složek, a je založena na uvedených charakteristikách socialismu.

K rozvinutému socialismu nevede cesta, která je přímá, jednoduchá a krátká. I když bude tato cesta spojována s názvem „socialistická“, budou se jeho charakteristiky vyvíjet, reagovat na konkrétní situaci a bude jich dosahováno postupně.

⁴ K „democii“ viz více v části S21 Politický systém na cestě k socialismu v 21. století.

Kritický pohled na přínosy a problémy „reálných socializmů“, především v Evropě a v Československu ve 20. století

Eva Bartůňková a Václav Exner

I. Přínosy

Obecně:

- Bylo prokázáno, že lze jít socialistickou cestou, s jasnými výsledky: Mnohokrát bylo řečeno, že dnešní snaha o cestu k socialismu neznamená návrat k tomu, co bylo před rokem 1989 u nás. I tak musíme vzít minulost v úvahu. Socialismus už není jen cíl dosažitelný v budoucnosti. Jednou jsme už dokázali realizovat jeho některé prvky. S námi část světa, země s různou mentalitou, různým typem hospodářství a vyspělosti. S různými úspěchy i neúspěchy. Ne všude byl socialistický systém poražen, mnohde pokračuje v různých podobách a lze předpokládat, že se bude dále vyvíjet. Např. v poměrech Česka chyby dřívějšího socialismu s přispěním dnešní propagandy a při zamlčování kladů a úspěchů ztěžují jeho nové přijetí.
- Nejdůležitějším poselstvím z historie je fakt, že v naší zemi nenalzáme jiný režim, který by víc myslel všeobecně na všechny lidi. A nebylo to snadné, protože k socialismu vykročila země sice vyspělá, ale poznamenaná světovou válkou a okupací, ztrátami hospodářskými i lidskými. Nejprve bylo třeba obnovit hospodářství a usilovat o obnovu důstojnějšího života lidí. Neobešlo se to bez potíží a mnohá nutná opatření byla dvojsečná, např. měnová reforma v roce 1953, omezení styků především s kapitalistickým zahraničím apod.)
- Budoval se systém, který dosud neměl v lidské civilizaci období v tom, co udělal pro důstojný život občana. Prokazatelně udělal víc než kterékoliv jiné společenské uspořádání v minulosti, a to často dokonce i za podpory různých církví a církevních institucí. Hospodářský stav státu i společnosti, tedy i jednotlivých občanů, byl v roce 1989 na slušné úrovni i v mezinárodním srovnání. Stát ani ohromná většina občanů neznaly zadlužení, exekuce, všichni, kdo chtěli pracovat, měli práci, bydlení, každý byl zajištěný v případě stáří, nemoci a v jiných kritických situacích, měl možnost bezplatného vzdělání, bez problémů dosáhl na své právo (po určité stabilizaci společnosti), nebyli u nás žebráci, bezdomovci, ve srovnání se současností byl minimální počet exekucí, stabilita a jednotnost cen spotřebního zboží, zanedbatelná inflace atd. To se i objektivně statisticky prokazuje.
- Byl učiněn velký pokrok v oblasti humanizace společnosti doma i mezinárodně – prosazování míru a rovnoprávných mezinárodních vztahů, rozsáhlá spolupráce a pomoc v případech osvobozování z koloniální závislosti, z hospodářské, sociální a kulturní zaostalosti, úroveň podpory a spolupráce zemí, které se vydaly cestou socialistického směřování. Tato konstatování platí při plném vědomí chyb, nedostatků i excesů a tragédií, které jeho vývoj provázely, s vědomím zmíněných škod, utrpení i ztrát na životech, které ho provázely. Tyto nedostatky různě závažné byly v různých obdobích a různě pocítované. Např. často zmiňované problémy s cestováním především do nesocialistické ciziny a bývalé Jugoslávie byly vnímány jako závažné, nejsou však na stejné úrovni s excesy padesátých let. V průběhu vývoje si to mnozí, včetně vedoucích státních i politických orgánů, uvědomovali a usilovali o

nápravu. Bohužel, náprava nebyla dost rychlá a nešla hladce, a ne vždy byla dokončená. Je třeba vzít v úvahu, že podobné excesy vedle vykořisťování a hospodářské i sociální nespravedlnosti paralelně probíhaly v konkurenčním kapitalistickém světě (např. mccarthismus v USA). Rozhodně však nelze poukazovat na vnější podmínky a na obdobnou situaci ve světě způsobem „vždyť oni jsou stejní (nebo horší)“. Takový alibismus je pro komunisty neakceptovatelný.

- Souhrnně: V reálném životě bylo prokázáno, že běžný občan, bez rodinných vazeb na bývalé střední a vyšší třídy, už při tehdejších stavu společenského rozvoje měl takové podmínky pro svůj důstojný život, že podobné mu všeobecně nezajistila ani slibovaná revitalizace kapitalismu u nás za dalších víc než 30 let, ani kdekoliv jinde, kde kapitalistický systém organizace společnosti nebyl přerušen. I když období let 1948-89 nemohlo být bez chyb, lze ho považovat z hlediska vize a možností pro pracujícího občana žít v prostředí, které mu zajistí důstojný život, za mimořádně podnětné, za vzor. Z poučení o tom dobrém a přínosném vychází současné heslo Komunistické strany Čech a Moravy „S lidmi pro lidi“.

Některé další konkrétní přínosy s dopady pro příští společnost:

- V dějinách naší komunistické strany najdeme příklady, kdy komunisté osvědčili jednoznačnost, aktivitu a otevřenost přístupu před národem v různých situacích. Týká se to např. stávkového hnutí za 1. republiky, chování v době ohrožení republiky německým fašismem, Února 1948, ve značné míře i tzv. Pražského jara.
- Existují příklady úspěšných výsledků uvolněné iniciativy a překonání zbytečných překážek v průmyslu i zemědělství. Například organizace zlepšovateľského hnutí, výrazné zlepšení demografické situace v 70. letech nebo tzv. Slušovický zázrak a ohromný podíl investičního vývozu v obchodní bilanci do r. 1989 založeného především na vlastním technickém a technologickém pokroku. Z druhé strany mohly být takové dobré příklady šířeji přijímány a podporovány.

II. Problémy

- Socialismus v Československu byl budován v určitých geopolitických podmínkách, i když jen na ně nelze svádět všechny chyby systému. Celé období nastoupených cest k socialismu bylo provázeno nepřátelstvím okolního kapitalistického světa, který, když poznal, že v otevřené agresi neuspěje, přešel k podvratným akcím podloženým rozsáhlou špionáží a diverzní činností, akcím, které později byly označeny jako studená válka, k vytváření institucionální a finanční podpory proti socialisticky orientovaným zemím, a to po celou dobu jeho trvání. Některé tyto akce nebyly rozpoznány a přispěly, k činům, které se posléze ukázaly jako nesprávné, škodlivé nebo dokonce nezákonné.
- Důležité je, nakolik čs. představitelé mohli, či chtěli dělat samostatnou politiku (původně byla ohlašována vlastní cesta k socialismu). Nepopíratelná je nadměrná závislost/podřízenost vzoru SSSR (nesamostatnost vlastní politiky), projevující se i v integračních seskupeních Rada vzájemné hospodářské pomoci (kde se ovšem členské státy k jednotlivým projektům samy hlásily nebo se svou účastí na přijatých závěrech souhlasily) a Varšavská smlouva.
- V koncem 80. let 20. století se přidal dopad změn v Sovětském svazu po nástupu Michaila Gorbačova do čela KSSS i Sovětského svazu, především na evropské země s dopadem na nastoupenou cestu k socialismu. Ukázal (takřka všeobecně) velkou bezradnost a neschopnost k obhajobě kladů systému a k nasměrování alternativního racionálního postupu a má záporné důsledky a dopady na vývoj celého komunistického a dělnického hnutí.
- Jenom na geopolitické podmínky však nelze svádět všechny chyby. Důležité je hledat příčiny

chyb a pochopit, které byly způsobeny vnějšími okolnostmi, které byly vlastní socialismu (či jeho u nás zavedené variantě). Je nezbytné vědět, jak při novém pokusu o socialismus zabránit recidivě všech chyb, ke kterým v minulosti došlo a byly rozpoznány.

- Nedostatečná a málo účinná reakce v jednotlivých zemích i v celém komunistickém a dělnickém hnutí na prvky diskreditující socialismus jak po stránce teoretické, tak praktické.
- Nepodařilo se, nejen u nás, trvale udržet spojení s masami (s lidmi, občany). Výjimky existovaly a existují: Kuba – soustavné podněcování občanů k podpoře rozvoje socialismu na základě aktuální skutečné situace s jejími úspěchy i problémy, částečně KILDR – spojení vedoucího představitele s lidem na základě zvláštních národních rysů, až po ideologický a jiný nátlak(?), a v určitých obdobích i jinde. Jde o to, aby byly soustavně a skutečně v plném, anebo co nejširším, rozsahu vytvářeny podmínky pro uskutečňování (pravých) potřeb a zájmů lidí.
- V celosvětovém soutěžení se nepodařilo vytvořit podmínky pro rozvoj socialistické cesty překonáním skoro úplného monopolu soukromovlastnického (kapitalistického) ovládnutí společnosti ve vnějším světě. A to i přes řadu pokusů i mimo „socialistický tábor“. Jedná se přitom o klíčový problém ve vztahu kapitalismus – socialismus (socialistická cesta), jehož řešení je návratem ke kapitalistickému uspořádání společnosti i v naší zemi mnohem ztíženo.

Díleč, konkrétní problémy, které se staly v minulosti a mohou být varováním v případě, že bude znovu nastoupena cesta k socialismu:

- Ne dost správné zaměření rozvoje společnosti: zvláště v 70. a 80. letech snaha o „soutěž“ s kapitalismem problémově v rámci posilování konzumu, spotřeby s ne vždy správnou reakcí na aktuální potřeby společnosti a s nedostatečným vytvářením prostoru pro všestranný duševní, tvůrčí a kulturní rozvoj každého jednotlivce – pro posilování humanizace společnosti, při kterém ovšem materiální podmínky nemohou zaostávat.
- Nevěnovala se dostatečná pozornost uplatňování výsledků vědy a inovací, ač jejich význam byl v teorii rozpoznán a formálně byl zahrnut mezi rozhodující úkoly společnosti.
- Nepodařilo se vyhnout dílečím hospodářským krizím nebo zpomalením rozvoje i v době socialistické orientace (u nás např. 1953-5, 1956-7, krach 3. pětiletky, 1980-4). Podobné situace měly za důsledek pokles důvěry, podpory, kreativity a iniciativy občanů.
- Nedostatky ve vývoji politického systému. „Politické násilí“ místo uznání jiného názoru nebo návrhu a jejich přijetí nebo vysvětlení jiného stanoviska. Získávání lidí pro změny. Jako příklad vůči sociální skupině uvádíme přechod na zemědělské družstevnictví na začátku 50. let, ale takový postoj byl ve stejném období používán i vůči jednotlivcům (malým podnikatelům a řemeslníkům) ve snaze o zvýšení podílu společenského vlastnictví výrobních prostředků.
- Nevyvážený vztah mezi „revolucí zdola“ – iniciativou a prostorem pro aktivitu zdola, která se občas setkávala spíše s překážkami, a „revolucí shora“ – podněcováním aktivity a změn ze strany vedoucích orgánů veřejné správy a komunistické strany na základě plánu a řídicích kompetencí, které se občas jevilo spíše jako násilné prosazování, případně formálnost.
- Nedostatečná příprava a využívání potenciálu lidí – zaváděny byly například jen prvky permanentního (stálého a soustavného) celoživotního vzdělávání, nebyl vytvořen dostatečný prostor pro jeho uplatnění, pro podporu pro změny praxe, rozvoj, inovace na základě osobní či skupinové iniciativy.
- Zamlčování excesů a chyb, případně velmi neochotné a neúplné poukázání na jejich příčiny, vývoj, nebo přiznání i osobních selhání. Například román *Žert* Milana Kundery měl být pro poučení celé společnosti volně dostupný, a ne půjčovaný pod rukou. Byly to chyby, které působily a působí jako těžké břemeno na historii systému, který se s nimi velice těžko a často

nedostatečně vyrovnával. A stále slouží nepřátelům komunistů jako propagandistická bomba. Nedostatečná otevřenost při hovoru o chybách zvláště poznamenala výchovu mladé generace za normalizace. Uvolnil se prostor antikomunistické propagandě k ovlivňování veřejnosti, včetně mládeže.

- S tím souvisí nedostatečný přenos informací a způsobů jednání a chování mezi generacemi a v důsledku také nevyužití (často především v době začátků socialistického hnutí, první republiky a 2. světové války krvavě nabytých). Důležitý je otevřený výklad a zpracování, vysvětlování vyslovených pochybností jazykem dostupným i dětem a dospívající generaci.
- Výrazné subjektivistické prvky vedení státu i komunistické strany (nejen v naší zemi) prohlubující postrádaný (nebo nedostatečný) pokrok v rozvoji socialistické (komunistické) společnosti – jedna z příčin porážky poválečného socialismu.
- Padesátá léta s neomluvitelnými politickými procesy. Je pravda, že se konaly rehabilitace, ale nepodařilo se je zcela dotáhnout k nejen morálnímu vyrovnání s jejich dopady a důsledky.
- Nezvládnutý vývoj v roce 1968 a křivdy normalizace: Velká, i když částečně rozporná podpora veřejnosti, nezvládnutí mezinárodních souvislostí až po „vstup vojsk“ skoro všech členů Varšavské smlouvy a následující proces tzv. normalizace, jehož součástí byla prověrka (čistka) ve straně. Ta byla zamýšlena jako dílčí ozdravení strany, ale způsobem provedení ji velmi oslabil. Vedla ke zbavení funkcí a části občanských práv na půl miliónu občanů, ztrátě mnoha sympatizantů socialismu a k projevům strachu, útlumu, letargie a dusna ve společnosti. Z KSČ bylo vyloučeno mnoho aktivních členů/idealistů, byli umlčeni, zbaveni vlivu na chování strany a někteří, často beze ztráty přesvědčení o zásadní správnosti socialistické cesty, přivedeni do řad opozice. Mnozí z nich přitom osvědčili i po r. 1989 věrnost myšlence socialismu.
- Honba za masovostí na úkor kvality. To vedlo, mimo jiné, také ke členství ve straně jako součásti kariéry nebo cesty k ní. Mezi skutečnou elitu prověřenou boji za 1. republiky a za okupace se tak otevřela cesta kariéristům a bezpáteřným konformistům. Právě takoví lidé měli (možná rozhodný) podíl na záporných projevech normalizace, aby se po r. 1989 úspěšně mnozí z nich octli v řadách pravice.
- Neodborné zasahování politických (stranických) orgánů do společenských, především hospodářských procesů – často neodborné vměšování do právním řádem stanovených kompetencí odborných řídicích orgánů státu i nižších úrovní řízení. Šlo o zneužití vedoucí politické role KSČ jako politické strany, která byla nesprávně zakotvena v Ústavě, se současným omezením možností kritiky takových postupů.
- Spěch a přeskokování etap (např. prohlášením o vybudování socialismu, postupy združstevňování a zespolečňování). V Československu (nejen) měla kolektivizace a znárodnování některé uspěchané paušální, masívní až násilné rysy. Straničtí představitelé, ale i řadoví členové KSČ, nebyli dostatečně teoreticky připraveni a nekriticky, ahistoricky se drželi sovětských zkušeností, přitom ignorovali československá specifika. Chyběl rozbor minulosti, vyhodnocení aktuálních námětů i cest, kterými má být program komunistů realizován a který má společnost oslovit, aby i ta ho přijala za svůj.
- Nedostatečná úroveň kolektivního rozhodování ve státech se socialistickým směřováním, trpěné až podporované projevy kultu osobnosti některých vedoucích osobností s vážnými důsledky, a naopak snaha následně svěst odpovědnost na jednotlivé představitele, když byla (měla být) rozhodnutí přijata příslušnými orgány kolektivně. Neschopnost řídicích kolektivů i celých „vedoucích“ stran včas reagovat na chyby vedoucích představitelů nebo na jejich ztrátu schopnosti potřebného akčního, rozvojového vedení a demokratickými právními postupy je nahradit novými lidmi.

- Časté pojetí ideologie jako jakéhosi nekritizovaného „náboženství“ přecházející až do manipulace s veřejným míněním. Chyběly pojistky, které by skutečně chránily diskusi a diskutující před obviněním z „kacířství“.
- Systém postupně ztrácel revolučnost a širokou aktivní podporu, nereagoval potřebnými změnami, včetně personální obměny, a s činovníky jistými si svou pozicí a mocného zázemí doma i v rámci tzv. socialistického tábora v SSSR, Varšavské smlouvě i Radě vzájemné hospodářské pomoci, které ovšem trpěly podobnými problémy. Jde o jeden z důvodů, které nakonec na konci 80. let a následně vedly k dominovému efektu – kolapsu celého tzv. socialistického tábora.
- Nevyužitý potenciál velké podpory KSČ při uskutečnění „specifické cesty k socialismu“ v ČSR v druhé polovině 40. let a za tzv. Pražského jara v roce 1968, k jehož záměrům vzhlížela s nadějemi značná část lidí doma i v celém komunistickém a dělnickém hnutí. Zásah vojsk téměř celé Varšavské smlouvy a politický nátlak v roce 1968 proti ČSSR, tehdejšímu vedení KSČ a probíhajícím společenským změnám a domácí nevládnutí situace vedly ke zdiskreditování celého nového společenského systému s těžkými, dlouhodobě trvajícím důsledky.
- Souhrnně: Nedostatečné zvládnutí stálého vytváření zdravého, čerstvého, odborného subjektu změn, který byl naopak příliš spojený s uzákoněnou „vedoucí rolí“ komunistické strany.
- Měnová reforma r. 1953 přes hospodářskou nezbytnost, a nakonec i další přínosy umožněním změny hospodářské politiky. Byla společensky nedostatečně zvládnutá a nepopulární. Byla nejdřív prezidentem Antonínem Zápotockým dementována a ani následně nebyla aktuálně lidem jasně zdůvodněna. Vyvolala nespokojenost i mezi pracujícími a snížila autoritu orgánů i čelních představitelů státu. Je to příklad události, která v sobě zahrnuje plus i minus.
- I jiné občasně chyby či neobratnosti v chování vedoucích představitelů státu a KSČ. Například vztah ke Slovensku, jak ho projevoval A. Novotný, je čistým příkladem neprozíravosti.
- Nevyužívání vlastních domácích přístupů z minulosti – příklad organizace podniku (výroby) Tomášem Baťou, naopak nepříznivé nebo málo příznivé reakce na podobný, ale už socialistický, systém ve slušovickém agrokombinátu vedeném doc. F. Čubou a jeho řídicím kolektivem.
- Projevoval se jednostranný „státní oficiální“ pohled na (především novodobé) dějiny. Není to jedinečná vlastnost socialismu, historie vždy má objektivní fakta a jejich subjektivní, ideologickou interpretaci, ale objektivnost a pravdivost má být základním přístupem každého skutečně vědeckého bádání. Výtky jednostrannosti jsou ovšem zčásti oprávněné. I dříve docházelo k nedostatečně objektivnímu přehodnocování názorů na jednotlivá rozhodnutí nebo představitel/osobnosti i na oficiální úrovni. Nebyly dostatečně brány v úvahu zvláštnosti konkrétní situace, role kolektivních orgánů, období studené války a aktuální mezinárodní situace. Vývoj posuzování dějin komunistického a dělnického hnutí a tzv. reálného socialismu především ze strany protivníků levice v současné době ovšem překonává všechny hranice svou podjatostí, ideologickou účelovostí a neobjektivitou.
- Církevním představitelům byla v řadě případů prokázána činnost režimu nepřátelská a v nesouladu se zákonem, ale postup vůči věřícím byl v některých případech paušální a zbytečně vyhocený, vyvolávající jejich nepřříznivé nebo velmi zdrženlivé postoje.
- Nereagovalo se dost pružně na přežitá (většinou dočasně potřebná) opatření, např. prakticky uzavření hranic do států s kapitalistickým zaměřením pro většinu občanů, omezené cestování a styky se zahraničím – režim na hranicích s tragédiemi na straně pohraničnicků i narušitelů hranic, omezování i legálních přechodů, oprávněný v období po 2. světové válce, rychlém Západem iniciovaném zavedení studené války, vznikem tzv. železné opony a s teroristickými akcemi proti československým obyvatelům apod. To si vynutilo opatření a přísnou legislativu pro tuto oblast. Jinými příklady jsou volby na základě jediné kandidátky (i když

„jednotné“ kandidátky Národní fronty se zastoupením jejích členských subjektů) s počtem kandidátů rovným počtu obsazovaných mandátů nebo nedostatečné možnosti individuální (osobní) nebo skupinové iniciativy v některých oblastech, omezené a jednostranné informování o opozičních názorech a návrzích apod. – k tomu poskytoval možnosti, mimo jiné, i po roce 1975 nedostatečně využitý tzv. helsinský proces a jeho dokumenty.

Shrnutí a poučení při výhledu do budoucnosti: Komunisté usilují o rozvoj humanismu. Jejich politika, s výjimkou oprávněné obrany, v budoucnosti nemůže být založena na násilí, omezování svobody nad rámec velmi obezřetně formulovaného právního řádu apod. Nezbytný výchozí předpoklad pro cestu k socialismu je, aby ve společnosti rozhodovaly schopnosti, znalosti, aktivita, nekompromisní odstraňování chyb a problémů, zaměření na změny a rozvoj společnosti i jednotlivců, vytváření a udržení podpory lidí, kteří jsou cílem celé činnosti pojaté jako služba v jejich zájmu. Je-li však socialisticky zaměřený systém (režim) vážně ohrožován nedemokratickou cestou, má právo se bránit jako podmínku svého přežití a rozvoje i na základě platného mezinárodního práva v zájmu i svých občanů. Smí přitom využít všechny prostředky, které toto mezinárodní právo poskytuje. Jde o velmi citlivou otázku, aby právo na obranu nebylo využíváno k potlačení demokratických aktivit, práva na názor a potřebných změn.

Problémy v současnosti – důsledky změn, porážky socialistického zaměření země počínaje rokem 1989:

Zde se dostáváme k současnosti. Je zmíněno několik problémů, které jsou následkem porážky socialistické orientace. Netýká se to jen Česka. Byly to nezvládnuté problémy, které vedly k porážce socialistické cesty, a to s výrazným přispěním vlastních obyvatel.

- Návrat překonaných poměrů po roce 1989: Znovu jsme se navrátili do situace vykořisťovatelů a vykořisťovaných, kumulace bohatství na jedné straně a rostoucí chudoby, nezaměstnanosti, bezdomovectví, korupce, uplácení, protekce, využívání rodinných a podobných vztahů, mafie, ohromné hospodářské kriminality, nakonec i obnovy cenzury doplněné o možné sankce, včetně trestního stíhání, při zveřejňování, a dokonce i jen zastávání, „nevhodných“, „neschvalovaných“ názorů.
- Znovu, dokonce větší, arogance a přehlížení názorů, připomínek, kritiky, ale i oprávněných potřeb a zájmů veřejnosti.
- Zákon 198/1993 Sb. O protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu, snažící se spolu s lustracemi a dalšími opatřeními o vypořádání nového režimu s minulým socialistickým (komunistickým) směřováním společnosti. Použitý způsob není v souladu s ústavním pořádkem země, vytváří podmínky pro odvetu a je v nesouladu i s řadou zásad mezinárodního práva, a to i přes to, že odpůrci i u ústavního soudu neuspěli. Zdůvodnění protiprávnosti minulého režimu se opírá o tendenční a jednostranný rozbor v preambuli zákona. Většina společnosti (především její zvolené vládnoucí složky) se proti přijetí neohradila, naopak se účastnila „revolty“ proti socialistické cestě. Oprávněně to jde nakonec posuzovat i jako důsledek/důkaz neúčinné, chybné předchozí ideologické činnosti a komunikace ze strany komunistů s výsledkem zlhostejnění společnosti a jejího sklonu přijmout vnější pohledy a politiku, ke ztrátě samostatného postoje její velké části.
- Stinné stránky zkušeností s „reálným socialismem“ (nejen u nás) ztěžují levicovou činnost a agitaci, a to i v situaci, která by měla být protikapitalistickému postoji příznivá.
- Bezpečnostní situace ve světě se zhoršila, o světovém míru nelze mluvit, mírové hnutí je oslabeno. Potvrzuje se, že s kapitalismem jsou (zákonitě) spojeny další války, zhoršení

bezpečnostní, a dokonce ohrožení existence lidstva. Na tomto vývoji se aktivně podílí i kapitalistická ČR.

- Politické přístupy a ideologie mají hlavní slovo: Zmatečná, neodborná vyjádření politiků, projevující se ve špatných, zpolitizovaných rozhodnutích, neschopnost vytvořit podmínky pro řešení aktuálních krizových jevů i dílčích problémů, včetně zapojení vědy, odborníků i občanů, a tím jejich prohlubování místo řešení.
- Nejen pro ČR velmi nebezpečné zhoršení a ohrožení soběstačnosti nebo potřebné úrovně v mnoha životně důležitých oblastech, včetně zdravotnictví a sociální oblasti, a přehlížení této situace vedením státu i nadnárodních seskupení.
- Nevyhovující stav veřejné správy, včetně soudů a kontrolních orgánů, které se dál byrokratizují a fungují s vážnými problémy z pohledu občanů – uživatelů. Zároveň stálý růst počtu úředníků veřejné správy, a přitom na řadě míst nezvládnutí agendy v potřebném čase a jakosti. V řadě směrů jde o výrazné zhoršení proti době do r. 1989. Jde o důležitou věc, kterou občané vždy poměřují aktuální poměry.
- Charitativní reakce ve „prospěch“ vznikajících chudých, žebráků, nemocných, nezaměstnaných a nebydlících místo předcházení těmto a dalším nepříznivým sociálním jevům. To je součástí dnešního režimu, ačkoli stav v 80. letech v podstatě měl tyto problémy vyřešeny.
- Zneužívání tzv. lidských práv v politice bez jejich naplňování těmi, kteří jimi soustavně mávají. Naopak časté masové porušování vyplývající z legislativních manipulací a na základě pochybných ideologických východisek, např. v oblasti mezinárodní politiky, sociální a zdravotní péče.
- Celkový pokles úrovně vzdělávacího systému a jeho organizace nevyhájící dostatečně z potřeb společnosti, např. zanedbání péče o technický dorost podporující změnu země na velkou montovnu se zaučeným personálem nebo výrazný propad úrovně školství v mezinárodním srovnání celkově, včetně v oblasti společenských věd (ale nejen).
- Přehlížení a zanedbávání názorů a návrhů opozičních a nevládních odborníků – existence jediné „oficiální pravdy“, která ale z velké části spíše komplikuje, než řeší problémy. Tyto názory naopak nepřehlížet, nezanedbávat, věcně společně posoudit a hledat a nalézat co nejlepší řešení.

K nastíněným problémům současnosti výrazně přispěla porážka socialistické orientace společnosti v bývalých socialistických zemích s vážnými důsledky pro velkou část občanů i pro stav zemí. V ČR jsou dobře viditelné při porovnání víc než 30 let kapitalistické orientace po roce 1989 s obdobnou dobou socialistické cesty a doložitelné i statistikami jak domácího vývoje, tak pozic v mezinárodním srovnání. Problémy a chyby bylo třeba rozhodně odstraňovat, ne se vracet na překonanou chybnou cestu. To je poučení pro celou společnost, nejen pro lidi s komunistickým zaměřením, a východisko pro další společenský vývoj. A to i v případě, kdy si to velká část lidí neuvědomuje a spolu s představiteli současné moci hledá příčiny svých, často vážných, existenčních potíží všude možně, jen ne tam, kde opravdu jsou.

Shrnutí:

Pro diskuzi a hledání cesty, která by dávala naději na další možný rozvoj společnosti, popř. alespoň dosahování standardu sociálně a hospodářsky vyspělých zemí a jeho rozšiřování na zbytek světa (v mezních situacích také pro přežití lidského rodu), zůstává socialistické

směřování reálnou alternativou, což dobře už v první čtvrtině 20. století vystihla Rosa Luxemburgová heslem „socialismus nebo barbarství“.

Přílohy

I. Doporučení zpracované pracovní skupinou pro boj s antikomunismem předložené stranickým orgánům (VV ÚV KSČM 19. srpna 2011 a 10. února 2012):

Metody boje s antikomunismem – doporučení, jak postupovat

1. Pravda. Aktivní všestranné seznamování s komunistickou teorií, programy, cíli, hnutím a jeho dějinami. Nezakrývání chyb ani záporů, jejich rozbor a opatření, aby se neopakovaly. Boj proti antikomunismu je především bojem za „komunistickou myšlenku“, za něco, ne proti něčemu. Bojem za demokratickou, levicově otevřenou, na vědeckém socialismu založenou identitu KSČM (viz stanovы KSČM) s občansky odpovědným koncepčním myšlením, strany neprivilegovaných lidí práce v širokém sociálním spektru, strany diskuze a dialogu fungující jako otevřené fórum, strany občanské iniciativy a vysoké politické kultury s praktickou sociální politikou v nejširším slova smyslu i s vizí dosažitelné budoucnosti (socializmu).
2. Snášenlivé, věcné a kooperativní chování v pluralitní společnosti, věcný a klidný přístup vedoucí k vymýcení extremismu, včetně antikomunismu. Účast v občanských iniciativách s podobným chováním a rozhodujícími cíli.
3. Co největší otevřenost a veřejnost jednání a činnosti, přizvávání veřejnosti i sdělovacích prostředků.
4. Aktivní rozvoj teorie a praxe komunistického hnutí. Rozvíjení marxistické metodologie, prosazování ve vzdělávání a samozřejmě v praktické politice. Trvalé vyhodnocování a poučení se z chyb a uplatňování nejlepší praxe. Zvýrazňování kreativního charakteru teorie i praxe hnutí spojených s komunistickou orientací, zdroje racionálních myšlenek a nápadů.
5. Teoretické objasňování a seznamování veřejnosti s podstatou, metodami a důsledky antikomunismu. (Významný podíl skupiny pro boj s antikomunismem)
6. Ukazování antikomunismu jako společenského problému a návrh opatření, aby byl jeho výskyt co nejmenší, a v co nejvyšší míře se mu předcházelo?
7. Další rozpracovávání strategie a taktiky aktivních opatření jednak v obecném působení proti antikomunismu, jednak pro konkrétní projevy antikomunismu proti stranám a organizacím, ve sdělovacích prostředcích, proti osobám nebo skupinám osob.
8. Vystupovat především proti snahám o ideologizaci práva všemi zákonnými, demokratickými prostředky, parlamentní cestou, právními kroky až na evropskou úroveň a otevřít širokou veřejnou diskuzi na toto téma.
9. Rozbor rizik vyplývajících z právního řádu a z konkrétní situace ve společnosti s navrhováním možných alternativ jejich eliminace.
10. Rozbor možností v oblastech: činnost státu a veřejných institucí a požadavky na ně, veřejné vystupování a sdělovací prostředky, legislativní návrhy (činnost), pomoc organizacím a osobám, případně jejich obrana a ochrana, veřejná kontrola, monitorování a stíhání nezákonného chování vycházejícího z antikomunismu. Návrhy, zajištění a uskutečnění konkrétních opatření.
11. Projednávání tohoto našeho přístupu s odpovědnými veřejnými činiteli a požadování praktických opatření. Informování prezidenta republiky, členů vlády a v parlamentních komorách při vhodných příležitostech a projednávání témat.
12. Organizace sběru podkladů pro hodnocení, rozbor a agitaci: a) podklady k dispozici a jejich možné určení (pro tisk, televizi a rozhlas, technické prostředky komunikace – internet), b) návrh na obsah instruktážní příručky, c) další sběr, vyhodnocování a zajišťování využití.
13. Průběžné vylepšování metod a jednání v rámci boje proti antikomunismu. Výměna zkušeností s bojem proti antikomunismu v rámci komunistického hnutí, vyhodnocování i zahraničních zkušeností.

14. Solidarita s postiženými stranami, osobami, občanskými sdruženími apod. projevovaná i veřejně, včetně akcí protestu a pomoci. Morální a hmotná podpora, právní pomoc.
15. Účast na pluralitních diskuzích a fórech, uplatňování práva na rovnoprávné postavení, v nepřátelsky zaměřených usilovat o selhání takového původního záměru. Posuzování a komentování každého návrhu podle obsahu, nikoli podle předkladatele. Obhajoba objektivně analytických postojů, plurality zkušeností a názorů a kultury jejich konfrontace.
16. Pořádání protiakcí k odhalení podstaty antikomunismu, k jeho hrubým projevům a k jejich otupení, vyvrácení a také jako prevenci.
17. Informování veřejnosti (samozřejmě i členské základny a orgánů strany) o průběhu a výsledcích konkrétních případů reakcí na projevy antikomunismu.
18. Vyčlenění nezbytné kapacity na koordinaci boje s antikomunismem v odborném zázemí, případně aparátu strany, proškolení funkcionářů a členů strany o zásadách boje s antikomunismem tak, aby mohl být kvalifikovanou součástí jejich politické činnosti.

Doporučení, jak nepostupovat

1. Za žádných okolností nepřipouštět pozici uzavřené enklávy vyhýbající se konfrontaci (v rámci legálních pravidel).
2. Uvádět neproověřené údaje z minulosti i současnosti hnutí.
3. Vyloučit agresivní vystupování proti akcím antikomunistů, vystupovat rozhodně, ale s klidem v rámci právního řádu.
4. Skrývat nebo utajovat vlastní problémy hnutí.
5. Přehlížet antikomunistické činnosti (nad rámec dohodnuté taktiky ke způsobům reakce).

* * *

II. Stanoviska prof. Václava Průchy

1. Dopis redakci E15, Praha, 23.11.2009

Dopis není určen k uveřejnění, ale spíše jde o glosu nad tím, jak nejen Vy, ale *většina sdělovacích prostředků* píše nebo mluví jednostranně o období před rokem 1989. V článku jsou propleteny dohromady skutečné nebo zdánlivé neduhy **z různých období** socialistické éry, asi aby si mladí lidé mysleli, že se Vaše hodnocení týká celého nebo závěrečného období komunistického režimu. Pro lidi, kteří si minulé období pamatují, to připomíná jev, kterému se říkalo antipropaganda (propaganda s opačnými než zamýšlenými účinky).

K tučně vytištěným **frontám na maso**: nedostatek masa se projevil kromě poválečného období počátkem 60. let (také vzhledem k nízkým cenám masa), ale od poloviny desetiletí nastal pozoruhodný vzestup celé zemědělské výroby až k soběstačnosti v potravinách (z 99 % u potravin mírného klimatického pásma, přičemž nezbytné dovozy byly kryty vývozem). **Výroba masa na 1 obyvatele** (spotřebovávaná v podstatě u nás doma) dosahovala v roce 1989 v ČSSR 104 kg, v SRN 87 kg, v Rakousku s jeho alpskými pastvinami 102 kg, ve Švédsku 61 kg, USA 114 kg, Kanadě 110, v Indii 2 kg(!) a v Polsku s mnohamilionovou masou soukromě hospodařících rolníků 74 kg. Ve spotřebě masa na obyvatele jsme sice ze zemí RVHP zaostávali za Mongolskem, ale byli jsme na úrovni západní Evropy. Po listopadu spotřeba masa klesala (i takový by mohl být nadpis článku).

Hektarový výnos pšenice byl v r. 1989 5,13 t, v SRN a Francii 6,2-6,3, v Itálii 2,5, v extenzivním zemědělství Austrálie 1,6, USA 2,2 a Kanady 1,8 t. Zemědělství bylo připraveno na tržní ekonomiku lépe než průmysl, ale protože by bylo při srovnatelných dotacích konkurenčně nebezpečné pro zahraničí, byla (po r. 1989, pozn. red.) rozpoutána nenávidná kampaň proti družstvům s dlouhodobými nepříznivými důsledky na zemědělskou výrobu. Tato výroba se za pouhé 3 roky propadla v ČR o 22 %, v dalších letech pokles pokračoval do roku 1997 o 30 % (1989=100) a ani později se nezastavil. Ministr zemědělství české vlády Kubát, jehož se předseda vlády Pithart snažil zbavit, si místo péče o zemědělství zanedlouho po listopadu vytkl za prioritu zničení Slušovic a do tohoto boje si podle vlastního výroku „oblékl drátěnou košili“. Stranou nezůstal ani V. Havel s kampaní proti „temným žilkám slušovickým“.

Problém zmiňovaného toaletního papíru a dámských vložek se vyřešil během krátké doby na konci 50. let. Kubánské pomeranče byly mizerné, ale pokud by se dovážely grepy, mnoho pamětníků by to uvítalo (jejich chuť mohou potvrdit návštěvníci Kuby; ojedinělá zásilka grepů před několika lety hned zmizela z obchodů).

Ke zmínce o **ikonách průmyslu** – jistě není možné ve Vašem krátkém článku analyzovat plusy a minusy našich někdejších stěžejních podniků. Radujete se snad z úpadku Škodovky? Stačí zajet do ciziny a zjistíte, jak tam dodnes vysoko oceňují tehdejší výrobky Škodovky, čs. výrobce chemických zařízení, kvalitu nákladních automobilů, ale i bot, skla, bižuterie aj. Je překvapivé, co v rozvojových zemích stále ještě znamená pojem již neexistujícího Československa, nejenom z hlediska dodávek zbraní. Tyto trhy jsme z velké části opustili převážně z ideologických důvodů, a dnes toho litují i aktéři tehdejší politiky (např. ve Vietnamu mohlo být asi 30 tis. lidí hovořících česky využito k rozvoji hospodářských styků a mimochodem již uváděným Slušovicím se dařilo ve Vietnamu nákupem zboží úspěšně deblokovat zamrzlé čs. úvěry. Nyní se na tyto trhy jen obtížně vracíme. Prezidentu Klausovi při návštěvě Číny řekli zhruba toto: v minulosti jste byli významnými

dodavateli do ČLR (v 50. letech dokonce druhým po SSSR, pozn. V.P.) a nyní na Vás připadá podíl *několik desetin promile* (možná setin promile, přesně si to už nepamatuji).

Před listopadem jsme se stali jednou ze 4 nebo 5 zemí, která zvládla výrobu *reaktorové části jaderných elektráren* (při ekonomické rentabilitě). Atomová elektrárna Dukovany vybudovaná hlavně z domácího zařízení je pokládána odborníky nejen za mimořádně spolehlivou, ale vyrábí i nejlevnější elektřinu v Evropě (srovnejme to s 98 mld. Kč za mnohaleté budování 2. bloku Temelína po listopadu). Dobře funguje i slovenská elektrárna v Mochovcích. V podstatě byla ukončena elektrifikace čs. železnic na úsecích k tomu vhodných, stejně jako výstavba metra v nejobtížnějších podmínkách centrální části Prahy.

Jako reprezentanta dovozců „z SSSR a satelitů“ za vyvážené cukrovary, cementárny a důlní zařízení jmenujete opět *kubánské pomeranče*, což vyznívá až komicky. Pomlčujete o ropě, zemním plynu, rudě a nerudných surovinách, síře aj. To, co kritizujete s nádechem despektu, je přece metou obchodu nejvyspělejších ekonomik: přepracování dovážených surovin na exportní finální produkci.

Nedostatek banánů (byly jen občas a za 16 Kčs za 1 kg) je šlágrelem při výletech dnešní žurnalistiky do ekonomické minulosti. Je přitom vhodné připomenout, že se za devízy nakupovaly převážně na Západě suroviny a neembargovaná zařízení, ale i rýže, kakaové boby, čokoláda a káva, které v nabídce našich obchodů nechyběly. Např. dovoz kůží a přírodního kaučuku pro kožedělný průmysl umožnil v roce 1989 vyrobit včetně malé části produkce z domácích surovin v ČSSR *120 mil. párů obuvi* (bez textilní obuvi 82 mil. párů); kožené a pryžové obuvi bylo exportováno 25 mil. párů a ve spotřebě obuvi na obyvatele jsme zaujímali 1. až 3. místo na světě. Kožedělný průmysl poskytoval v roce 1989 v ČSSR obživu 102 tis. osobám; kolik jich zůstalo dnes a kolik bot se vyrobí v ČR? Ani Bařův koncern celosvětově již nevyrobí ani botu, jak jsem slyšel z úst paní Bařové v naší televizi – propustili zaměstnance i z posledních výrobních podniků, takže nyní jen označují boty dovážené odjinud názvem své firmy a využívají známé značky.

K zahraničnímu obchodu: To, co se jeví ve Vašem podání jako fantastický vzestup hodnoty ZO, svědčí o neznalosti metod vyčíslování tohoto makroekonomického ukazatele. K roku 1989 uvádíte ukazatel za celou ČSSR, v dalším vývoji nepřihlížíte k přeměně vnitřního obchodu ZO se Slovenskem v zahraniční obchod, k inflačnímu pohybu cenové hladiny u nás i ve světě, ani ke změnám, které nastaly kurzovními pohyby dolaru ke Kč – nejprve nadhodnocením dolaru (a tím i skokovým nárůstem údajů o ZO vyjádřených v Kč) a později dlouhodobým kolísáním kurzu dolaru i dalších měn. Stali jsme se také z výlučných výrobců často jen montovnou ze subdodávek, což formou reexportu nafukuje dovoz i vývoz.

Citlivou otázkou se stala *přehnaná orientace obchodu na SRN*, procentně stejná nebo vyšší než dříve orientace na SSSR. Zatímco před listopadem, a ještě v prvním roce samostatné ČR (1993), byl ZO téměř vyrovnaný, v roce 1997 činil přebytek dovozu nad vývozem 140 mld. Kč, což představovalo deficit vyšší než 1000 Kč na 1 obyvatele *měsíčně*. To byla jedna z příčin pádu Klausovy vlády. Je přitom zajímavé, že mnohaleté deficity ZO se hodnotově rovnaly zhruba souhrnu deficitů obchodu s Ruskem a ČLR (a někdy navíc plus s Japonskem). Houfně jsme opouštěli „zabydlené“ trhy v postsovětských a mimoevropských zemích a přenechávali pozice konkurentům.

To se týkalo i **zbraní** – v posledním roce federace jsem se zúčastnil jako jediný z ČSFR konference o zbrojním průmyslu v Itálii, kde profesionálové znalí situace mně s úsměvem klepali na rameno: „Jste divná země, likvidujete si skvělý zbrojní průmysl a ještě si k tomu zvete za tučné honoráře poradce z konkurenčních firem. Víte vůbec, komu trhy přenecháváte? Havel by si zasloužil

medaili od zahraničních zbrojařů.“ A Slováci později říkali: „Pokud jsme byli s Vámi, likvidovali jste zbrojní kapacity, a po vniku ČR si zbrojní průmysl znovu podporujete.“ Vím, že situace byla komplikovanější, tanky z Martina nebylo „za hotové“ kam prodávat. Konverze zbrojní výroby začala již v roce 1988, ale gradovala poklesem v letech 1990-92 v ČSFR na pouhou čtvrtinu a proti roku 1987 na šestinu (údaje o výrobě zboží).

Pokles podílu nákupu potravin z celkových výdajů domácností nebyl žádné převratné pozitivum – jednak to bylo pokračování dlouhodobé tendence a jednak šlo o matematický výsledek enormního růstu jiných nákladů po listopadu vysvětlitelný tím, co sami uvádíte – růstem výdajů za bydlení; mimoto se zvýšily podíly výdajů za zdraženou dopravu, kulturu, zdravotnictví, daně a jiné platby. Výdaje za potraviny tvořily podle Vás před převrácením 34 %; statistika ČSÚ uvádí k roku 1989 tato čísla: 30-32 % v domácnostech nízkopříjmových dělnických rodin a lépe situovaných důchodcovských rodin, 23 % u dělníků s vyššími příjmy, 29 % u hůře placených zaměstnanců a 22 % u lépe placených a 19 % u rolníků s vyššími příjmy. Průměrná měsíční mzda včetně odměn v JZD byla v roce 1989 v ČR 3170 Kčs (ve Vašem článku 3431 Kčs). Tento průměr byl vcelku reprezentativní, protože blízko kolem něho se soustřeďovala mzda většiny pracovníků. Naproti tomu současná průměrná mzda je ovlivněna milionovými ročními příjmy úzké skupiny osob, takže *dvě třetiny pracovníků na průměr nedosahují*. Rozdíl mezi průměrem mzdy a mediánem (hranicí mezi oběma polovinami příjemců mzdy) je několik tisíc Kč.

Smyslem mého dopisu není vychvalovat předlistopadové hospodářské poměry, stačí si přečíst kritické hodnocení mnoha věcí ve výše uvedené knize. (Pozn. red.: Má se na mysli: Václav Průcha: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 1. díl, období 1918-1945 – vydáno 2004, 2. díl, období 1945-1992 – vydáno 2009.) Na druhé straně je možno poukázat na řadu případů, o nichž se dnes mlčí, jak *předlistopadový režim zajišťoval mnoho věcí buď na špičkové mezinárodní úrovni, anebo jak byla rychle překonávána dřívější zaostalost v ekonomické a sociální oblasti*. Sám mohu uvést případ svého bytu v jednom z prvních bytových družstev v Praze: za třípokojový byt (dva pokoje jsou menší) v cihlové budově jsem kolem roku 1960 zaplatil 24 000 Kčs (17,5 násobek tehdejší průměrné mzdy 1375 Kčs); dnes bych za uvedenou cenu získal v Praze asi půl m². Zhruba třetinu ceny bytu byl dar od státu, druhá třetina byla kryta úvěrem, který družstvo již dávno splatilo, a dnes i po několika dílčích generálních opravách financovaných družstvem platím za byt včetně vody a tepla necelé 3000 Kč měsíčně. Jestliže se v letech 1971-89 předávalo v ČR do užívání v *ročním průměru* 69 501 nových bytů, v období 1990-2008 to bylo 28 540 bytů a bez dostaveb z předlistopadové éry v letech 1994-2008 25 850 bytů. Mezi sčítáními v letech 1961 a 1991 vzrostl podíl bytů I. kategorie z 8 na 72 % a bytů s ústředním nebo etážovým topením z 8 na 77 %.

Jako **pozitiva minulého režimu** je možno uvést *vyrovnávání ekonomické a sociální úrovně oblastí státu* (Italové konzultovali, jak jsme toho dosahovali, neregulovaný trh vede k prohlubování regionálních rozdílů), *zmírnění nebo dokonce překonání rozdílů mezi civilizační úrovní venkova a měst* (příjmy v JZD byly koncem 80. let vyšší než u dělníků), *rovnováhu mezi příjmy a výdaji státního rozpočtu a mezi dovozem a vývozem, nevelké zahraniční zadlužení nebo stabilitu životních nákladů* (v roce 1989 byly životní náklady o 13 % vyšší než v roce peněžní reformy 1953, přičemž od roku 1975 mírně rostly). Nerad připomínám enormní růst počtu vražd, jiných zločinů a vandalismu; pokud se nemýlím, je u nás nyní vězňů tolik jako v celé ČSSR před jejich vypuštěním amnestií prezidenta Havla, a to ještě asi 6000 odsouzených do vězení nenastoupilo.

Již v letech 1952 a 1953 *byly založeny ČSAV a SAV* s desítkami ústavů, jejichž výsledky byly přes izolaci od západní vědy v mnoha případech na světové úrovni. *Kvalitu vzdělání mládeže* hodnotili

po roce 1989 na Západě jako nejlepší z postkomunistických zemí, což potvrdil i zájem o získávání našich odborníků do zaměstnání nebo na stáže v zahraničí. Nešlo jen o vysoké školy, ale i o rozvinuté středoškolské vzdělání. Reprezentace ČSSR na *světových výstavách* byla daleko úspěšnější než po listopadu, kdy končila buď bez vavřínů, a v jednom případě jsme se jako jedna ze 3 nebo 4 evropských zemích výstavy vůbec nezúčastnili. Snad na připravované světové výstavě v Číně uspějeme lépe.

Je možno také připomenout obsluhu i malých vesnic *autobusovou dopravou* prý nejhustší v Evropě a *pojízdnými prodejny*, trvale vyšší úroveň úroků z úspor než pohybu životních nákladů ve srovnání s dnešním reálným scvrkáváním vkladů v bankách, vysokou úroveň nově vybudované, centrálně řízené *hygienické, protiepidemiologické a veterinární služby*, likvidaci nebo radikální zatlačení některých *chorob lidí i zvířat*, z nichž některé znovu gradují, zabezpečení *kvalitní pitné vody* pro větší města (vodu přiváděnou tunelem ze Želivky pijí nejen v Praze, ale až v Berouně, Hořovicích a na Kladensku), dostupnost *pohotovostní lékařské a dentistické služby* i v malých městech nebo širokou síť *jeslí, školek, sportovišť a kulturních zařízení*. Počet osob využívajících *pečovatelské služby* se zvýšil v letech 1970-89 z 15 tis. na 95 tis., počet bytů v domech s touto službou vzrostl z 329 na 18 418, počet automobilů této služby z 5 na 460. Svěřenců v ústavech sociální péče bylo v roce 1989 117 tis., více než dvojnásobek proti roku 1970. Počet středisek osobní hygieny, která by byla velmi potřebná pro dnešní bezdomovce, vzrostl ve stejné době z 10 na 519.

Objem *přehradních nádrží* bez Gabčíkova se rozšířil v ČSSR v letech 1950-89 více než 15krát. Mezi 10 největšími nádržemi zůstala jen jediná předválečná ve Vranově na 9. místě a vodní plochy akumulovaly zásobu vody odpovídající bezmála čtvrtině průměrného ročního odtoku. Rozloha lesů se na rozdíl od světové tendence mýcení lesů rozšiřovala.

K úspěšnému **vstupu zahraničního kapitálu** do Mladé Boleslavy: bohužel nejsou řídké opačné případy. Až se podaří historikům zmapovat vstupy zahraničního kapitálu např. do AERO Vodochody, do cukrovarů (likvidace podniků s následným přenášením výrobních kvót EU z ČR do zahraničí), cementáren (ničení Českého krasu), zachraňování rakouské centrály České spořitelny přesunem jejích zisků do Rakouska v době krize apod., bude to stejně napínavé čtení jako objasnění pozadí překvapivě rychlého ovládnutí sdělovacích prostředků v ČSFR včetně regionálního tisku převážně německým kapitálem.

A ještě mimo ekonomiku **k bodu 9 Vašeho článku**. Přes soustavnou klerikální masáž ve sdělovacích prostředcích v římskokatolickém duchu ubylo mezi oběma polistopadovými sčítáními lidu jen katolíkům přes milion duší a ve všech církvích dohromady zůstalo 38 % populace, z toho v římskokatolické církvi 28 % (kardinál Vlk odhadl, že z členů církve je jen 15 % „praktikujících“ katolíků, což by bylo 4,2 % populace). Mezinárodní výzkum v evropských zemích zjistil v ČR víru v Boha u čtvrtiny populace. V náboženské oblasti přitom existuje *faktická cenzura formou nepřípuštění článků a relací s argumenty o ateismu*, a to ani příspěvků filozofického charakteru. Přitom před listopadem nebyly vzácné přenosy bohoslužeb a náboženských slavností v rozhlasu a televizi.

Pokud jde o **smlouvu s Vatikánem**, doporučuji přečíst si její rozbor pro parlament, který zveřejnil prof. V. Pavlíček v právě vydané knize O české státnosti, sv. 3. Demokratický a laický stát, nakl. Karolinum 2009 (je tam i text připravované smlouvy). Smlouva omezuje suverenitu ČR nadřazením kanonického práva, tj. pravidel soukromé organizace, nad právo ČR. Je zajímavé, že smlouvu vypracovala vláda M. Zemana a ratifikaci slíbila ve vládním programu vláda Topolánkova, ale vydatné úsilí předkladatelů ministrů zahraničí, ke katolicismu náchylných Svobody i

Schwarzenberga ztroskotalo na „neprůchodnosti“ v parlamentu. Přitom za ratifikaci se stavěli vedle reprezentace lidové strany i mnozí z těch poslanců ODS, kteří se zaklínají ztrátou suverenity po podpisu Lisabonské smlouvy.

Pavlíček odhaluje také licoměrnost tehdejšího ministra zahraničních věcí Svobody, který do zdůvodnění smlouvy uvedl, že smlouva bude „*potvrzením příslušnosti k západoevropskému civilizačnímu prostoru*“. Ve skutečnosti smlouvu s Vatikánem (konkordát) mají v tomto „prostoru“ jen Itálie, Španělsko, Rakousko a Francie. Přitom Rakousko podepsalo konkordát po bleskovém konkordátu Německa po nástupu Hitlera k moci a konkordáty Itálie a Španělska pocházejí z éry fašistických vlád. Francouzský konkordát je jiný, Vatikán v něm potvrzuje souhlas s odlukou církve a státu a s převody některých církevních objektů na stát. Naproti tomu nedávné konkordáty postkomunistických zemí vynikají servilností vůči Vatikánu, např. v Polsku – jak jsem se tam dočetl – v podstatně větší míře než v konkordátu z meziválečného období.

Nakonec mně dovoluňte uvést mimo hlavní tematiku dopisu vzpomínku vyvolanou událostmi na plzeňské právnické fakultě. Vedl jsem asi 300 diplomových prací, další oponoval nebo zasedal v komisích při obhajobách. Práci Bendova typu v rozsahu 30 normalizovaných stran jsem však nezažil, ačkoliv jsme narazili i na opsané diplomky a poněkud jsme se bavili tím, jak student vůbec nevěděl, co je v jeho práci. Když na VŠE získal kdysi doktorát ekonomických věd na základě relativně rozsáhlé předložené práce místopředseda federální vlády a zástupce ČSSR v RVHP Rohlíček, rozčílilo to G. Husáka, který v obavě z laviny podobných obhajob státních a stranických činitelů rozhodl o zřízení komise k předběžnému posuzování podobných případů, a ta již nikoho neschválila (aspoň ne na VŠE v Praze a Bratislavě).

Gratuluji k úvodní stránce E15, kde je kombinace fotografie z listopadu 1989 s tím, co se může dnes dívat, s horentními odměnami při bankrotu ČSA. Navíc je tam citace z Jána Čarnogurského: Porazili jsme komunismus (ten na rozdíl od komunistického režimu neexistoval, byla to stejně jako náboženské „vytvoření království Božího na zemi“ vize budoucnosti.) Čs. komunističtí představitelé se stavěli rezervovaně k Chruščovovu výroku, že ještě dnešní generace bude žít v komunismu. Pokud jde o Čarnogurského, patřil jeho otec k hlavním luďáckým rozbíječům Česko-Slovenska v březnu 1939, ale pak byl myslím jediný, kdo jako poslanec slovenského sněmu nepodpořil nejhanebnější protizidovské zákony Tisova režimu, které vyústily v deportace a skončily smrtí asi 65 000 slovenských Židů. Jána Čarnogurského však pokládám za slušného člověka mezi politiky, vyznačuje se přímočarostí a důvěryhodností. Jeho proslulý perspektivně myšlený výrok o dvou hvězdičkách a židlich pro ČR a Slovensko v EU naznačil hned v roce 1990, kam J. Č. směřuje. Češi tehdy jeho slova chápali asi tak: Budeme společně s Čechy do té doby, jak se to bude Slováckům hodit. Jinak je rozhovor s Čarnogurským zajímavý. Pokud by byl v ČR, asi by si vysloužil svými názory na Stalina a Husáka, i hodnocením Ruska a USA hon od pravicově orientovaných politiků a žurnalistů.

Chápejte můj dopis jako přátelskou úvahu. Jinak je Vaše číslo zajímavé, s výjimkou poplatností uvedeného článku letošní antikomunistické hysterii je děláno profesionálně a poskytuje mnoho cenných informací o ČR i o zahraničí.

S pozdravem a přáním úspěchů ve Vaší novinářské práci

Praha, 23.11.2009

V. Průcha

2. VÁCLAV PRŮCHA: POZITIVA PŘEDLISTOPADOVÉHO HOSPODÁŘSKÉHO A SOCIÁLNÍHO VÝVOJE

Úvodní poznámka:

Významnější pozitivní procesy a opatření mívají i negativní aspekty, s nimiž je třeba počítat a minimalizovat je. Slabá místa pozitivních rysů jsou naznačena v závorkách; tyto slabiny bývají někdy zveličovány při opomíjení pozitiv.

- Vyrovnané státní hospodaření (nedostatečné zdroje např. na údržbu bytového fondu nebo ekologické účely).
- Vyrovnaná platební bilance, nevelké státní zadlužení a včasné splátky dluhů včetně úroků (přetrvával problém mnoha zamrzlých pohledávek v rozvojových a soc. zemích, splátky čs. dluhů bylo třeba splácet hlavně v konvertibilních měnách).
- Většinou vyrovnaná obchodní bilance (přebytky vývozu nad dovozem v některých obdobích byly používány k úhradě zahraničních dluhů, nízký podíl spotřebního zboží v dovozu).
- Plná zaměstnanost (likvidace nezaměstnanosti, ale existovala přezaměstnanost zejména v některých odvětvích průmyslu při nedostatku pracovních sil, např. v části odvětví služeb). Několikanásobný růst počtu pracovních sil ve vědě, školství, zdravotnictví a sociální péči; Slovensko dohánělo a někde i předešlo ČR.
- Byly odstraněny hluboké sociální rozdíly a extrémní chudoba (přehnaná příjmová nivelizace).
- Čestné místo ČSSR mezi vyspělými zeměmi v sociálním zákonodárství, zabezpečení všeho obyvatelstva v nemoci, invaliditě a stáří, bezplatné školství, podpora rodin s dětmi, nízký věk odchodu do důchodu, preference pracovníků v obtížných nebo zdravotně závadných povoláních aj. (zvláště v první pětiletce a po roce 1978 narážely sociální vymoženosti na bariéru nedostatečné tvorby zdrojů v málo efektivní ekonomice; obyvatelstvo hodnotilo subjektivně živ. úroveň ani ne tak podle sociálních vymožeností, ale spíše podle reálných příjmů, nabídky na trhu, kvality služeb, dostupnosti cest na Západ).
- Stabilita životních nákladů nebo jen mírný inflační růst, úroky z vkladů byly vyšší než vzestup cen (udržování nízkých cen u nedostatkových druhů zboží odůvodňované „politickou neprůchodností“ vedlo k podplácení a nespokojenosti obyvatelstva).
- Bytová výstavba – enormní rozvoj po 1970, rozmach bytového družstevnictví (převážně menší rozměry bytů, nedostatečná údržba staršího bytového fondu, architektonicky fádni nová sídliště).
- Zpřístupnění lázeňské péče, kultury, sportovního vyžití a rekreace širokým vrstvám obyvatelstva. Rozmach chataření.
- Dostupnost dopravy a obchodu i v malých obcích – hustá autobusová síť, pojízdné prodejny.
- Zabezpečení dobré a sociálně vyrovnané úrovně výživy (tradiční nadměrná spotřeba vepřového masa a tuků, slabé zastoupení ovoce a zeleniny). Samozřejmostí se stalo závodní a školní stravování, cenově dostupné bylo i restaurační stravování.
- Výsledky v oblasti zdravotnictví a sociální péče: počet lékařů na 1000 obyv. jeden z nejvyšších na světě, cílevědomá výstavba nemocnic a poliklinik mimo hlavní centra, pokrytí venkova hustou sítí zdravotnických a veterinárních zařízení, běžné noční a nedělní služby, příkladná úroveň zdravotní prevence dětí i dospělých, protiepidemiologické, hygienické a veterinární služby, likvidace nebo minimalizace některých chorob lidí a zvířat – dětská obrna, tbc., záškrt, svrab, slintavka, kulhavka aj. Široká síť jeslí a ústavů pro seniory a invalidní občany (sociální péče o seniory se rozvíjela s opožděním, nekryté potřeby).
- Ve školství byla vybudována síť vysokých škol nesrovnatelná s několika málo centry v minulosti, velký pokrok v oblasti školek, družin a učňovských zařízení, v mezinárodním

srovnání vysoká úroveň středních škol. Velký přírůstek pedagogických pracovníků a modernizace školních budov (k posouzení vhodnost školských reforem, relativně nízký počet vysokoškolských studentů, kádrové bariéry přístupu ke vzdělání pro některé talentované mladé lidi). Po listopadu 1989 byla na Západě hodnocena vzdělanostní a kvalifikační úroveň obyvatelstva ČSFR jako nejlepší z postkomunistických zemí.

- Ve vědě a výzkumu založení AV a SAV již v letech 1952-53 s hustou sítí specializovaných ústavů. Dosažení vynikajících výsledků v řadě oborů. Na nový základ byl položen i odvětvový, podnikový a vysokoškolský výzkum (příliš široká paleta výzkumných úkolů vzhledem k velikosti země, někdy výzkum ve světě již poznaného, izolace od západní vědy, celkově nízká efektivnost výzkumu vzhledem k počtu pracovních sil, pomalé uvádění výsledků do praxe).
- Komplettní struktura průmyslové výroby, její rychlý vzestup, industrializace agrárních oblastí, přeměna Slovenska v průmyslovou zemi (zastoupení všech průmyslových odvětví v menší ekonomice neumožňovalo žádoucí efektivnost a kvalitu produkce). Početně vzrostla dělnická třída i její kvalifikační úroveň.
- Schopnost rychle rozvíjet nová odvětví, obory a výrobky – mnohé strojírenské a chemické výrobky, investiční celky, zařízení pro vodní a jaderné elektrárny, zbraně, nákladní automobily, letadla, říční lodi, televizory, farmaceutický a obuvnický průmysl, potrubní doprava, moderní mostní konstrukce, zabezpečení pitné vody. Brzké dokončení elektrifikace obcí a elektrifikace hlavních železnic. Výstavba mnoha přehrad a vodních nádrží (četné výrobky naopak nevynikaly kvalitou, železniční doprava byla pomalejší než na Západě, zaostávala telefonizace, opoždění ve výrobě nejprogresivnějších strojírenských oborů – ekologického strojírenství a elektroniky, která přes značné úsilí nemohla v menší zemi držet krok s vyspělým světem, slabiny v kooperaci zemí RVHP, koncentrace těžkého průmyslu měla závažné ekologické důsledky).
- Zemědělská výroba po pomalém rozvoji do roku 1965 rostla dynamicky a koncem 80. let plně kryla domácí potřebu potravin pěstovaných ve střeoevropských podmínkách. Deficity u tropických produktů a nepotravinářských zemědělských surovin zmírňovaly vývozy cukru, sladu, chmele a piva; na konci období postoupily v exportu na první místo mléčné produkty.
- Zemědělské družstevnictví dosáhlo po počáteční stagnaci pozoruhodných výsledků, přitahovalo i pracovníky státních statků a stalo se atraktivním pro mládež. Přispívalo vedle výroby i k povznesení a modernizaci celých obcí, podporovalo kvalifikační růst svých členů, bytovou výstavbu, kulturu, sport, rekreaci, zájezdovou činnost. Koncem období byly pracovní příjmy družstevníků vyšší, než byl průměr u dělníků a také velikost bytů byla příznivější.
- Vyrovnání velkých výchozích oblastních ekonomických a sociálních rozdílů i rozdílů mezi vesnicí a městem, zejména povznesení Slovenska (program vyrovnávání startoval od dvouletky, ale počátkem 50. let byl narušen prudkým rozvojem těžkého průmyslu situovaného přednostně do starých průmyslových oblastí – s kumulací následných sociálních a ekologických problémů v těchto částech státu).

Poznámka: Soustava řízení a plánování usnadňovala proti kapitalistické ekonomice soustředění prostředků na velké investiční akce, v relativně krátkém čase přesuny mezi akumulací a spotřebou, mezi spotřebou osobní a společenskou, řešení oblastního vyrovnávání, restrukturalizace průmyslu aj.

Václav Průcha, 3.12.2011

III. prohlášení mimořádného sjezdu KSČ k občanům ČSSR , rok 1989

Prohlášení k občanům ČSSR

Delegáti mimořádného sjezdu KSČ schválili následující Prohlášení k občanům ČSSR:

»Vážení spoluobčané,

v této osudové i nadějně chvíli našich národů, celé naší vlasti, obrací se na vás mimořádný sjezd KSČ. Naše slovo je zároveň vyzváním. Drazé vykoupené poznáním, že veškeré politické a ekonomické úspěchy jsou pomíjivé, protože věčný je jenom člověk a jeho mravní hodnoty, jeho osud, jeho radosti a starosti, naděje a zklamání, jeho víra a pochybnosti — zkrátka všechno, co vyjadřuje podstatu jeho života.

Tak chápeme veřejnou lekci, která nám, komunistům, byla udělena v posledních týdnech. Naše doznání všech chyb, omylů, všech deformací proti lidskosti a demokracii není jen prázdné gesto.

Protože naše bývalé vedení nenašlo v sobě dosud tolik cti a odvahy veřejně se omluvit, činí tak delegáti mimořádného sjezdu KSČ. Omlouváme se naší mládeži i všem občanům, kteří byli postiženi neoprávněnými represemi, omlouváme se dětem těch rodičů, které trpěly postihy ještě v dalších generacích. Omlouváme se za veškerá přikročí i členům strany, kteří za svoje reformní postoje, za nesouhlas s protizákonným vstupem vojsk pěti spojeneckých zemí v roce 1968 museli KSČ opustit a ztratili postavení rovnoprávných občanů.

Rovněž cítíme povinnost vyjádřit politování nad tím, jak bývalé stranické vedení v uplynulých letech hrubě a nezákonně nerespektovalo právo na vyjádření názorů nezávislých občanských iniciativ včetně Charty 77. Jsme si vědomi i odpovědnosti celé naší členské základny, že tomu nedokázala zabránit.

Proto se strana postupně rozcáhá se všemi, kteří se vědomě dopouštěli zvláště, zneužívali moc, dali se korumpovat a korumpovali druhé, se všemi, kdož vydávali lež za pravdu, dopustili znehodnocení ideálů socialismu, čestnosti a spravedlnosti, významu práce a jejích mravních hodnot, víry v domov a vlastenectví, v jednotu slov a činů a kteří dopouštěli zneužívání pořádkových sil proti občanům. Dáme plný průchod takovému hodnocení všech skutečností, které bez předpojatosti zhednotí míru odpovědnosti osob i institucí státu a strany v uplynulých čtyřech desetiletích s plným respektováním všeho nesporného a trvalého, čeho bylo dosaženo v průběhu národně demokratické revoluce i při výstavbě socialismu v naší vlasti. Přitom budeme vždy starostlivě dbát pravidla chovat se pozorně k dějinám, neboť jinak bychom se dopustili dalších chyb, dokonce na svých matkách a otcích, sami na sobě. Proto nedopustíme ani snižování pracovních a občanských zásluh těch členů strany, kteří po desetiletí svědomitě a nezištně plnili politické a pracovní úkoly ve prospěch naší společnosti.

Bezpráví, které neodpovědní činitelé státu a strany spáchali na mládeži 17. listopadu tohoto roku, se nesmí už nikdy opakovat.«

89

mimoř.
sjezd
KSČ

20.-21.
12.
1989

Vydal Život strany, časopis ÚV KSČ, Vytisklo Rudé právo, tiskařské závody, Praha, na Slovensku Pravda, tiskařské závody, Bratislava. Odevzdáno k tisku v Praze 27. prosince 1989.

Politický systém na cestě k socialismu v 21. století

Václav Exner a Eva Bartůňková

Politický systém socialismu se bude přirozeně vyvíjet podle konkrétních podmínek v určité době a v určitých situacích. Stanovit je tedy možné jen určité zásady, volbu postupů a cest a politické rozhodování o nich budou provádět ti, kterých se budou bezprostředně i perspektivně týkat. Další postup neurčuje čas, ale lidé, jejich znalosti a zkušenosti, iniciativa a vnější vlivy jako společenská podpora, stav společnosti a vnější okolnosti. I když se společenský vývoj obecně řídí pro něj platnými zákonitostmi, má výrazný vliv subjektivní faktor – míra iniciativy a její směřování, prostor a čas, které může využívat. Nefunguje žádný automat, který by zajišťoval rozvoj za všech okolností, ale za chyby se platí skoro s jistotou.

Východiska budou různá, obvykle se bude vycházet ze stavu buržoazní (kapitalistické) společnosti v době nastoupení k socialistické orientaci, s různou mírou respektování základního rozdělení politické moci mezi její relativně nezávislé složky zákonodárnou, výkonnou a soudní v celé struktuře politického systému i ve vertikálním členění, s výchozím zakotvením v mezinárodních strukturách i s všemi instituty tzv. občanské společnosti⁵, včetně ochrany oprávněných (tj. ve shodě s dokumenty typu Listina základních práv a svobod s jiných složek právního řádu) práv různých menšin. V současné situaci existujícího soupeření velmocí, bloků různého typu dochází ke změnám poměru sil. Soupeření probíhá v různých oblastech: politikomocenské, ekonomické, vojenské, informační, kulturní (a nekulturní), náboženské... Uzurpování moci, majetku, lidí atd. je základním rysem kapitalismu, který má být odstraněn spolu s kapitalismem jako takovým. Prosadí se jiné pojetí politiky se spoluprací, předáváním a přebíráním dobré praxe, se solidaritou a s hledáním a uplatňováním společných – všelidských cílů? Překonat je třeba i velmi nerovnoměrný vývoj v jednotlivých zemích. V mezinárodních organizacích a dokumentech je mnoho zakotvených pravidel, obvykle stvrzených ratifikacemi účastníků – příliš často ale nedodržovaných.

Protože jde o zásadní a radikální změnu stavu společnosti, půjde o řadu naléhavých úkolů od řešení konkrétních situací ovlivňujících bezpečnost a sociální statut různých skupin občanů, zajištění práce a provozu hospodářských jednotek, péče o veřejný majetek atd. po naléhavé změny právního řádu, řízení společnosti na všech úrovních a ve všech odvětvích a změny v mezinárodním zakotvení, včetně způsobu činnosti diplomacie. Je nepravděpodobné, že bude dostatek odborníků připravených na činnost v nových podmínkách, nejednoduchým úkolem bude jejich vyhledání, (prozatímní) pověření a rychlá adaptace těch stávajících i příprava těch nových. Využívat bude třeba těch, kteří budou k dispozici, včetně řady odborníků spojených s dosavadním režimem s cílem zajistit plynulý přechod, využití disponibilních kapacit a předcházení možným škodám.

⁵ Občanská společnost: Obvykle se tím myslí politický systém, ve kterém volně působí registrované, neziskové subjekty nekontrolované vládou, vznikající na základě zákona a ovlivňující společenský život v nejrůznějších oblastech (poskytující humanitární, sociální apod. služby, snažící se dosáhnout společenských či politických změn). Mohou působit v rámci národní i nadnárodní úrovně. Umožňují aktivitu a angažovanost občanů v nejrůznějších oblastech. Omezení by neměla přesahovat relativně volný právní rámec.

Je nutné, aby cesta k socialismu byla založena na svobodném rozhodnutí většiny obyvatelstva, pravidelně ověřovaném demokratickými volbami, s trvalou odpovědností zvolených i jmenovaných zástupců nebo funkcionářů vůči občanům, s rozvojem občanské společnosti a s různými formami aktivity zdola. Politická revoluce není chápána jako nutně násilné opanování mocenských poměrů. Politické násilí, (obezřetná) diktatura většiny, lidu – tedy demokracie. Historické zkušenosti vedou k ostražitosti vůči snahám využívat v revolučním procesu jiné násilné postupy. Radikální demokratizace znamená důsledné uplatňování demokratických principů, radikálně omezujících možnosti manipulace a násilí.

„Nejširší demokracie“, „lidová demokracie“ – zaměřená na péči o blaho lidu (životní úroveň, veřejné služby, do kterých patří zajištění mírového života, bezpečnosti, zdravotnictví, sociálních služeb, možností celoživotního vzdělávání...), na podporu využití potenciálu každého jednotlivce, pracoviště, místa... ve prospěch společnosti, na rozvoj a důstojnost všech a na kulturní prostředí ve všech oblastech, aniž by existovala privilegovaná skupina lidí. Socialismus a cesta k němu by měly být jen demokratické, „vláda lidu, ve prospěch lidu“, „s lidmi pro lidi“ to je podstata socialistického zaměření společnosti. Současná, buržoazní, třídně orientovaná „demokracie“ tak bude procházet zásadními proměnami, založenými na prosazování a uznávání občanské rovnoprávnosti⁶, svobody⁷, sociální spravedlnosti⁸, poskytování příležitostí a jistot⁹, na solidaritě, všeobecné dostupnosti informací a jejich svobodném šíření (mimo spíš výjimečná, nezbytná omezení obezřetně stanovená zákonem) a ústící do přátelských, spravedlivých a důstojných vztahů a do procesu nepřetržité humanizace společnosti... Výchova k takovému přístupu je nenásilnou součástí všech vzdělávacích a výchovných procesů a je zaměřena na požadavky obsažené v dokumentech o základních lidských právech a svobodách včetně jejich hierarchie, které vévodí právo na život s humánními podmínkami.

Jak omezit nebo vyloučit nedostatky buržoazní zastupitelské demokracie: Pro zásadní, závažná rozhodnutí využívat přímé demokracie – lidových hlasování (referend)⁵. Odměňování zvolených zástupců a funkcionářů, jejichž výkon funkce pokládat především za čestnou činnost, vázat na celkový průměrný plat ve státu vynásobený koeficientem (obvykle menším než 2). Náhrady dalších výdajů na úrovni obvyklé ve složce ekonomické sféry ve společenském vlastnictví na srovnatelných pozicích. Při dostatečné podpoře je oprávněná a normální kandidatura ve volbách nebo ucházení o pozice i osob mimo politické strany nebo hnutí. Žádná majetková nebo podobná omezení – vyhnout se volebním kampaním založeným na hromadách peněz. Využívání spíše poměrného (bez kvór – i menšina, která dosáhne aspoň na jeden mandát, má právo být zastoupena a svým podílem se účastnit na rozhodování a veřejné moci) než většinového systému. Důsledná veřejná i odborná kontrola volebního procesu.

⁶ Rovnoprávnost... Rovnost v právním smyslu vychází z principu svobody a rovnosti každého člověka, entit různého typu (např. států a jejich složek, národností apod.) v důstojnosti, právech a povinnostech jako nejvýznamnějších hodnotách a v rovnosti stran před zákonem.

⁷ Svoboda – ve smyslu jednání v rámci stále lépe poznávaných přírodních a společenských zákonů, včetně obezřetně formulovaného práva, omezeného jen v případě, že by byla omezena svoboda jiných – jde o vyvážený vztah mezi zájmy společnosti a jednotlivce. Svoboda myšlení a jednání, včetně kritiky, jako cesta k nalézání nových pohledů, inovací, k rozvoji společnosti.

⁸ Sociální spravedlnost jako vyvážený vztah přínosů, zásluh, příjmů a solidarity jednotlivců i skupin ve společnosti.

⁹ Příležitosti a jistoty jako zabezpečování příležitostí k rozvoji pro všechny a využití jejich schopností, jistot v oblasti práv i povinností a důstojné životní úrovně.

Demokratické uspořádání všech orgánů veřejné moci a správy¹⁰ bude založené na kombinaci principu autority v odborném řízení a centralismu, a zásady samosprávy jako řízení zúčastněnými jednotlivci nebo subjekty (jejich participace¹¹). Tato zásada bude prosazována nejen ve veřejné správě od částí obcí po nadstátní orgány (OSN, EU, EHK, OECD apod.), ale v různých skupinách a kolektivech, včetně pracovních (pracovní kolektiv – dílna – oddělení/úsek – ... – podnik – atd. – národní hospodářství), tedy i v hospodářské sféře.

Formální donucovací mechanismy by měly pravděpodobně být s rozvojem přímé demokracie více nahrazovány tlakem veřejného mínění, jakož i seberegulací a sebekázní jednotlivců samotných.

S počátkem cesty k socialismu souvisí strategie prvních kroků. Gramotné využití informační demokracie umožňuje zvýšený tlak na různé formy a úrovně participace, která dovolí vymáňovat se z tlaku oficiální politiky a manipulativního sevření kapitalistické ideologie. S rychlým zvyšováním úlohy nových komunikačních prostředků poroste význam přímé demokracie. Bude tak možné lépe využívat kromě osobního styku i možnosti počítačové a multimediální komunikace v zápase o veřejné mínění, zejména vůči mladé generaci.

Je nutné počítat s různým poměrem politických sil a obtížností jednání o změnách a jejich prosazování. Potřebné bude stanovení přednostních kroků a plánů dalšího postupu, který bude třeba průběžně upřesňovat (akční plány). To vše vyžaduje veřejnou podporu a předcházení závažným nesouhlasným postojům a akcím, tedy otevřenost, zveřejňování, vysvětlování a neustálé hledání nejlepších cest a co nejširšího souhlasu se zvoleným postupem. Je nutná obrovská aktivita a nezměrná trpělivost. Nemělo by se stát, aby se občané (masy, lidé) za svůj, o socialismus usilující režim nepostavili.

Průběžné cíle budou vycházet z dosažené životní úrovně obyvatel, ukazatelů vývoje hospodářství, zdravotnictví, vzdělanosti (společenského vědomí), kultury atd. Kritériem obvykle bude dosažení pokroku v mezinárodním srovnání, zaměřené na zlepšení příslušných komplexních i dílčích ukazatelů. Využít lze ukazatele typu SEDA (ukazatel udržitelného hospodářského rozvoje – Sustainable Economic Development Assessment), který vyjadřuje vztah stavu hospodářství a blahobytu země (1 příjmy, 2 hospodářská stabilita, 3 zaměstnanost, 4 zdraví, 5 vzdělání, 6 infrastruktura, 7 míra příjmové rovnosti, 8 sociální situace, 9 systém správy/vládnutí, 10 životní prostředí) nebo UNHDI (index lidského rozvoje OSN), který má podobně 7 ukazatelů z oblasti vzdělání, zdraví a (ne)rovnosti (1 očekávaná délka dožití, 2 přístup ke vzdělávání a gramotnost dospělých, 3 počet let školní docházky, 4 spravedlivé rozdělení příjmů, 5 HDP na osobu v paritě kupní síly, 6 pokroky v oblasti zdraví, 7 rovnost pohlaví). (Takový postup při měření své pozice podporuje Organizace spojených národů a stále víc ho stanovuje a vyhodnocuje řada zemí, mezi nimi např. i rychle se rozvíjející Čínská lidová republika v rámci uplatňovaného socialismu s čínskými rysy.)

Přechodová etapa, kdy vývoj nebude jednoznačně prosocialistický, nemusí být krátká ani jednosměrná. Změna přístupu lidí bude obvykle obtížná vzhledem k výchozímu stavu ideologické

¹⁰ Veřejná správa: a) samospráva, b) institucionální správa; (a) i b) v částech obcí, obcích, územních složkách mezi obcemi a státem), c) mezinárodní, nadstátní instituce. Na všech stupních je (může být) jejich součástí i odborná správa v různých oblastech.

¹¹ Participace je obecně vnímána jako spoluúčast na řízení společnosti, v ekonomice pak konkrétně jako účast zaměstnanců na řízení, výsledku hospodaření, ale i majetku podniků. Jejimi stupni jsou informovanost (seznamování zaměstnanců se záměry zaměstnavatele), konzultace (diskuse se zaměstnanci o zamýšlených opatřeních), spolurozhodování (včetně případného přenechání některých řídicích činností zaměstnancům – nejčastěji se týká personální agendy). V různých, zvláštními zákony upravených formách je rozšířena ve většině ekonomicky vyspělých zemí po celém světě. Její uplatnění se neomezuje na ekonomiku.

masáže plné zkreslování, dokonce podvodů a lží, zaměření politicko-občanské výchovy veřejnosti prostřednictvím dosavadního vystupování představitelů režimu i rozhodující masy sdělovacích prostředků, zaměření vzdělávacího systému mladé generace atd. Může dojít (a bude zákonitě docházet) i k chybám a jiným problémům, které je třeba řešit, připravovat postupy pro takové situace a zvládat to – problémy a komplikace, slabé články a dokonce i krize, jsou přirozenou součástí života, bohužel nejen v kapitalistické společnosti.

I když už jsou k dispozici vzory a často i jejich hodnocení, ze kterého je možné se poučit, konkrétní vývoj bude vždy spíš jedinečný. Není jediný model – v úvahu je nezbytné vzít národní (apod.) rysy a jiné zvláštnosti, zvláštní roli, složení a potenciál společenské i politické avantgardy v každém státě (místě, jednotce apod.). K dobrému postupu patří i přiměřená tolerance, realistické hodnocení a přirozené odlišnosti, jejichž uznávání asi často bude ku prospěchu věci. I po dosažení politického „vítězství“, když se společnost vydá na socialistickou cestu, bude užitečná spíš trpělivost a zvyšování odbornosti než spěch, aby se dosáhlo socialismu, který by splňoval všechny významné představy o něm tak, aby bylo možné vyhlásit určitý stupeň „socialistické“ společnosti. Naše historie nás poučila, že i když cestu k socialismu nastoupí většina společnosti, musíme počítat i s těmi, kteří ztrácejí. Je nutné se vyvarovat chování vítězů a „přesvědčování“ násilím nad nutnou míru (např. nelze přehlédnout násilný odpor), které zbytečně vytvářejí nové nepřátele. Nesmí dojít k tomu, že „správné politické přesvědčení“ bude honorováno kariérami výhodami apod. Více v kapitole „Kritický pohled na přínosy a problémy „reálných socialismů“, především v Evropě a v Československu ve 20. století“.

Předpoklady změny k socialismu se vytvářejí s dosavadním vývojem kapitalistické formace a se vším, čím přispěl k pokroku lidstva (úspěšná řešení technická a organizační v národním, regionálním a celosvětovém měřítku), což ale zároveň stále víc odhaluje jeho omezení. Velkou část technickoorganizačních vztahů může – či spíše musí – po jejich očistění od kapitalistické, často nebezpečné slupky převzít i socialistická společnost.

Vycházet se jistě bude z rozsáhlých zkušeností se zastupitelskou demokracií a parlamentarismem doprovázenými aktivními projevy občanské společnosti, a to ve všech odvětvích společenského života, včetně hospodářství, a na všech úrovních od nejnižších organizačních jednotek po nadnárodní a mezinárodní úroveň. Zájem a postoje občanů zjišťovat na všech stupních také formou lidových hlasování (referend) – konzultativních, informativních nebo závazných (tj. závazného využití výsledku, je-li referendum stanoveno jako rozhodnutí o věci), a to na všech stupních veřejné správy a případně i v jiných oblastech, např. také v hospodářství. Pravidla pro jejich pořádání by neměla být příliš obtížně splnitelná – nebyt zásadní překážkou pro jejich konání – s právem navrhnout je i přiměřeným počtem občanů nebo zainteresovaných jednotlivců či subjektů pracovní kolektiv – dílna – oddělení/úsek – ... – podnik – atd. – národní hospodářství). Podmínkou úspěšnosti je obvykle rozsáhlá, svobodná a nediskriminační informační kampaň.

Významnými okolnostmi jsou i geopolitická situace konkrétní země, vliv jejího členství v nadnárodních organizacích a z toho vyplývající závazky a potřebné naléhavé změny, postupující globalizace jako obecná tendence vývoje lidské společnosti, která obsahuje řadu pokrokových prvků, na kterých by bylo chybou se neúčastnit – tedy i pro země se socialistickým zaměřením. Změny, reformy podporující rozvoj a uvolňující tvůrčí síly lidu jsou důležitou a nezbytnou součástí socialistického směřování.

Obecným předpokladem vzniku socialistické ekonomiky, resp. socialismu vůbec, je dosažení dostatečného stupně civilizačního, hospodářského a sociálního rozvoje dané země. Historie prokázala, že prosazení socialistických ekonomických principů (nastolení cesty k socialismu)

je možné již v ranějším stadiu rozvoje společnosti, je však nedokonalé a neúplné a také obtížnější a snadno ohrožitelné. Pravděpodobnost použití této možnosti roste s růstem počtu zemí, které jsou na cestě k socialismu a jejich obyvatel.

Základní zásada socialistického pojetí společnosti: Vše se děje v zájmu lidí, občanů, pro jejich trvalé zlepšování životních podmínek, uspokojování rozvíjejících se (pravých?) potřeb, bez výlučného zaměření na hmotné potřeby, individuální bohatství, spotřebu a požitky nebo na úkor přírody a životního prostředí.

Vize socialistické společnosti má vědecký základ, je logicky zdůvodněna, v nemalé části světa prakticky ověřena. Socialistický přístup je založen na vyvíjejícím se vědeckém poznání ve všech oborech a jeho osvojování společenským vědomím. Na něm založených inovacích – věda se stává základem, velmi významným zdrojem celkového rozvoje. To vyžaduje teoretický výzkum ve všech oblastech, vyhodnocování a metody rychlého a účinného přenosu všech, vlastních i cizích, výsledků do praxe, jejich využívání. Aktuálně také průběžně reagovat na rostoucí význam informačních technologií a všech oborů digitální ekonomiky a jejich využívání i pro rozvoj socialistické cesty vývoje, perspektiv, jejich objasňování a propagaci.

Na cestě k socialismu je důležité uvolnění hybných sil rozvoje společnosti: tvůrčích sil, (nejen) výrobních sil (tady je příklad zdůrazňování tohoto aspektu v Číně, včetně zdůrazňování neustálého vývoje formou změn, reform, a to i v KS Číny, kde je to jedním z nejdůležitějších klíčů k úspěchům). To je základem dynamičnosti socialismu, jeho trvalého rozvoje, nejen v ekonomické oblasti. Umožňuje to naplňování důležitého cíle: rozvoje (růstu) materiální základny, životní úrovně, kvality života a možnosti ho opravdu dosahovat včetně ekonomie času pro růst volného (k volné dispozici) času a pro řešení dalších úkolů spojených s růstem produktivity.

Teoretická a výchovně vzdělávací činnost má svůj význam, nutný je kritický, dialektický pohled, různost názorů a jejich střízlivé hodnocení, hledání řešení aktuálních problémů, pokusy, ověřování a s tím spojené možné (nutné) omyly, udržení kroku s dobou v celosvětovém srovnání. Věda, výzkum, zvládnutí vědecko-technického rozvoje a zajišťování stálého růstu společenského vědomí a míra, rychlost a způsoby reakcí na z toho vznikající nové situace je součástí života společnosti, tím spíše společnosti na cestě k socialismu – od toho nakonec závisí její celkové hodnocení, a to i ve vztahu k jiným organizacím společnosti. Teoreticky zdůvodněná a praxí soustavně ověřovaná a vyvíjející se nedogmatická, neustálému hodnocení aktuálnosti a kritice podléhající ideologie se pak stává jedním z prostředků zvyšování společenského vědomí a názorové i praktické aktivity ve společnosti, k rozšiřování obzoru i schopností členů společnosti.

Rychle se rozvíjející a měnící společnost organizuje všeobecně přístupné celoživotní vzdělávání i jako součást zaměstnání a jiných společenských aktivit nebo způsob využití volného času. Jeho přirozenou součástí jsou výchova k vlastenectví a internacionalizmu ve smyslu jak rovného pojmání všech lidí, tak pocit sounáležitosti s rovným, ale aktivním pojetím vlastního národa, rodiny jako jeho součástí i zájem na dobrém životě ve své lokalitě, stejně jako ve své zemi i na celém světě. Poznávání a znalost dějin i současného života v tom hraje významnou roli.

Dochází k proměnám vztahu k aktivitě, práci, spotřebě... Stávají se stále víc součástí vztahu jednotlivce (a samozřejmě i kolektivů) ke společnosti a jsou základem pro měření individuálních i skupinových přínosů i jejich oceňování. Součástí socialistického přístupu je

podněcování aktivity, a to shora i zdola, otevírání co nejširšího prostoru pro ni, uvolňování tvůrčích sil jak jednotlivců, tak společnosti jako celku i jejích složek. V současnosti je řada příkladů organizování takových postupů, např. v Číně, Venezuele, na Kubě a jinde. Společnost oceňuje sounáležitost, spoluzodpovědnost, snahu pomoci, solidaritu. Zlepšování stavu společnosti se stává důležitou součástí seberealizace a jejího smyslu.

Změny, reformy obvykle nejsou rychlé, ale jsou nutné v reakci na vývoj společenského poznání (vědomí) a jeho odraz v teorii. Není obor činnosti ani poznání, který by neměl být předmětem zdokonalování, reforem. Váhání, pomalý nebo nedůsledný, stejně jako nepromyšlený a uspěchaný, postup představuje riziko v současnosti i pro budoucnost. Na reformy a změny pozdě už nebývá čas, aktivita se přesunula k těm, kteří nazrálé problémy chtějí řešit třeba i jinak, než je v zájmu společnosti žádoucí. Boj o iniciativu a dobré výsledky je neúprosný. I změny ovšem mají svá pravidla: Postup bez promyšlenosti, odpovědnosti, bez zkoušek a prověřování (v menším měřítku, aby nedošlo k velkým škodám, chybám nebo omylům v případě nedosažení plánovaných výsledků) vede spíš k problémům. To potvrzují dějiny fenoménu socialistického přístupu nejméně od Pařížské komuny, v SSSR, RVHP, ČLR, VSR, na Kubě a samozřejmě i u nás...

Více názorů a různých pohledů může přispět ke komplexnějšímu posouzení věci. K tomu je potřeba nadhled a klid při hodnocení, otevřené projednání, trpělivost, důvěra... Jednoty, tak žádoucí a potřebné, se dosahuje u každé věci vždy znovu, nejde o nic trvalého ani samozřejmého. Stálé vyhodnocování zkušeností se socialistickou cestou, dosažených výsledků, kladů i problémů, rozbor kritických názorů doma i v zahraničí, u přátel i u ostatních a, pokud to je možné a třeba, včasná kladná reakce na ně.

Ve veřejné správě, složené ze státní správy a samosprávy, se budou se postupně měnit funkce jednotlivých stupňů, včetně státu. S vývojem globalizace bude růst význam nadstátních organizací (jednotek) s dobrovolnou účastí v nich (často, ve významných případech, po schválení lidovým hlasováním) a také s právem vetovat dílčí pro člena nepřijatelná rozhodnutí a s právem na ukončení účasti, je-li k tomu shledán dostatečně závažný důvod – opět i s možností lidového hlasování.

Socialistické zaměření směřuje k rozsáhlému využití jak volené samosprávy, tak odborného řízení, tedy odborníků a odborných útvarů. Rozhodování nejbliž dotčenému místu (decentralizace) je součástí demokratického procesu. Celý politický systém má umožňovat a podporovat účast každého občana podle jeho zájmu a schopností. Pro obsazování funkcí a získání odpovědnosti využívat jak možnosti volby, tak ve vhodných případech i jmenování příslušným orgánem a postupem, střídání podle dohodnutého pravidla nebo los.

Právní řád v přechodu od kapitalizmu k socialismu rovněž nezbytně prochází vývojem – zásadními změnami. Společnost je právní společností, tzn. v situacích aktuálně upravených právním řádem předvídatelné chování všech účastníků, včetně veřejné správy a všech právnických a fyzických osob. Součástí je určené i předvídatelné jednání při jeho nedodržování, výchova k omezování společensky patologického jednání a řešení v případech jeho výskytu. To postupně směřovat k humanizaci mocensko-potlačovacích funkcí (státních, hierarchických) řídicích struktur a jejich omezování s jejich náhradou na základě společenské kontroly, růstu uvědomění, vzdělanosti a morálky ve společnosti.

Podle zkušeností u nás v ČR s „reálným socialismem“ i s novým, na kapitalistických vztazích založeným režimem je významné i stanovení vztahu ke společnosti: jak již výše popsanych aktivit, činnosti, angažovanosti, tak případně působení problémů, škod apod., také příživnictví, a to mimo jiné i ve vztahu k pojetí svobody, nároků a práv.

Státní zastupitelství a soudy, věznice, ozbrojené složky, policejní a další bezpečnostní orgány plní (nezávisle – bez vměšování do svých kompetencí) své obvyklé funkce stanovené právním řádem a ovlivněné měnícím se stavem společnosti vlivem socialistického, humanistického zaměření.

Význam si zachovávají i morální normy měnící se s rozvíjejícím se humanizmem. (Podrobněji – nebo jinak – v části týkající se sociálního systému?) Roste význam kontroly a její různé formy – opět s rozsáhlou účastí občanů formou veřejné (lidové) kontroly a jejího institucionálního zajišťování, a to i odborné kontroly. V zásadě by nic nemělo být mimo dosah kontrolních a dozorových orgánů. Ekonomicky výhodné je využívání i různých způsobů sebekontroly. Pro všechny řídicí a kontrolní orgány stanovit pravidlo reagovat na podněty (jednotlivců, skupin i formálních i neformálních subjektů) ke kontrolám nebo upozornění na nedostatky výsledcích kontrol. Pro společnost má ovšem zásadní význam rychlé odstranění zjištěných nedostatků, vyvození závěrů, opatření a postupů, aby se neopakovaly, a pokud možno průběžné zveřejňování informací o všech těchto krocích.

* * *

Se změnami v sociálním prostředí souvisejícími s vývojem ekonomiky a ostatních součástí společnosti se mění pojetí subjektu politického. Prosazovat se budou sociálně zakotvené politické strany, hnutí, spolky apod. společně vytvářející pluralitní politické prostředí. Socialistická společnost je pluralitní – politické (i jiné) sdružování (při dodržení podmínek podle právního řádu) je neomezené. Jiné nebo širší subjekty (hnutí, strany, spolky...) než (výhradně) socialistického zaměření mají v politickém systému na cestě k socialismu roli konkurenčních podnětů a zpětné vazby. Vztahy všech účastníků by měly být spíše zaměřeny na spolupráci, která nepřekáží konkurenci – zdravé soutěži o co nejlepší postupy a sociálně a rozvojově zaměřené programy týkající se různých složek společnosti v zájmu co nejúspěšnějšího celkového rozvoje. Aktivizující, podpůrný, sjednocovací a rozhodovací proces je nejnámennější funkcí celé struktury zákonodárných a výkonných orgánů moci.

Subjekt (politický subjekt řízení společnosti) vzniká z vůle lidu na základě demokratických voleb: rovné aktivní i pasivní volební právo, na základě předkládaných kandidátních listin s přirozenými omezeními (občanství nebo členství v subjektu, kterého se volby týkají, např. zaměstnanec závodu při volbě orgánu spojeného se závodem, podnikem...). Má-li být vývoj zaměřen na formování a uspokojování stále náročnějších potřeb společnosti i jednotlivců a být ovládan vládou lidu – lidem, pak subjekt (postupně?) splývá s objektem, řídící s řízeným. Formy takového „řízení“, včetně samosprávného, budou jistě různé a vyvíjející se. Posilovat se bude prostředí s rostoucí aktivitou a účastí občanů, na rozhodování budou mít vliv nejen konzultace s občany o všech otázkách, o které budou mít zájem, ale i přímá demokracie – referenda¹² – na všech úrovních řízení za poměrně snadno splnitelných podmínek, s výběrem funkcionářů a výkonem pravomocí volbou pověřených osob s využitím dalších možností: jmenování, určení losem, střídání podle stanovených pravidel apod. Kritéria jako odbornost (kvalifikace), praxe, věk a další faktory, například místo bydliště či pracoviště nebo druh zaměstnání jsou rovněž mezi přirozenými podmínkami při výběru vhodných osob. Pravidla obměny, obvykle se stanovením maximálního nepřetržitého výkonu jedné funkce – snaha vyhnout se

¹² *Přímá demokracie je uplatňování suverénní moci lidu přímo, nikoli pouze prostřednictvím zástupců (poslanců, zastupitelů nebo delegátů). Její formy sahají od lidových iniciativ, přes poradní nebo informační referenda až po lidová hlasování (závazná referenda). Zatím je její používání spíš omezené, ale informační společnost rozšiřuje její možnosti. Jedním z předpokladů úspěšnosti je pohotové a kvalitní informování občanů.*

možnosti skupinkaření, případně i kultům osobnosti. Zajištění odborné přípravy na výkon funkce a její průběžné doplňování.

Myšlenkovou i řídicí avantgardu společnosti mohou tvořit různí autoři (různé subjekty – jednotlivci, politické strany a hnutí, kolektivy; často, nejen v technické oblasti bývá k dalšímu rozvíjícímu pokroku využíváno spolupráce dvou nebo více autorů nebo kolektivů. Je třeba stále sledovat vývoj a neváhat přebírat dobré věci a poučovat se i z cizích chyb.

„Patent na rozum“ se ale dlouhodobě neosvědčuje. Nositelé revolučních myšlenek, inspirátoři a organizátoři změn jsou ve společnosti velmi cenní. Důležité je vytvářet prostředí s nacházejícím pochopením, podpory a po důkladném, ale rychlém vyhodnocování zajišťovat uvážlivé uskutečňování navrhovaných postupů, případně po jejich úspěšném experimentálním ověření – nejen v oblasti politiky, a ani tam nemusí být jen jeden autor, byť kolektivní, ale i v ostatních oblastech života společnosti. Navíc takové revoluční, avantgardní chování může pro další rozvojové kroky používat i spolupráci s jinými nositeli, kterou společnost podněcuje a organizuje. Subjekty jsou revoluční a radikální nikoli na základě prohlášení, ale svými programy, a především praktickou činností.

„Internacionalizmus“ je jistě stálou součástí komunistických přístupů. Je úzce spojen

1. s pojetím humanizmu a rovnosti všech lidí,
2. se solidaritou a přirozeným spojenectvím celého světového proletariátu, moderně (současně, aktuálně) pojaté dělnické třídy, všech vykořisťovaných,
3. s jejich společným úsilím, bojem za vymanění se z tohoto kapitalizmem vnuceného postavení; soucítění, spolupráce, společný boj a vzájemná podpora jsou jeho projevy,
4. k tomu zaměřenou spoluprací, koordinací a aktivní účastí v nadnárodních seskupeních s takovými cíli.

Nevylučuje se s patriotizmem a hrdostí na své příslušenství k jazyku, národu, jeho dějinám, kultuře a tradicím, k obci, svému kraji, rodné zemi, ke státu apod. Internacionalizmus také znamená, že ctíme podobný patriotizmus i všech ostatních – není-li namířen proti nikomu cizímu.

Souvislost s migrací: S uvedeným pojetím internacionalizmu a vlastenectví není v rozporu postoj k migraci: I tady hraje hlavní roli humanistický postoj a vztah mezi rovnými: Domácí usedlíci a migranti (ať už dočasní nebo s úmyslem dlouhodobého nebo trvalého pobytu) nemají být vzájemným ohrožením, zneužíváním apod., ale pochopením, spoluprací, soužitím s odstraňováním vznikajících překážek a vytvářením co nejlepšího dočasného, dlouhodobého nebo trvalého života, se zařazením do společnosti, a přirozeně také s návratem do původního domova ve vhodnou chvíli všech, pro které to je návratem k nějakému žádoucímu stavu. Dodržování právních a morálních norem, asi s určitou tolerancí v nepodstatných podrobnostech vycházející z rozdílných podmínek a kultur, bez příživnictví je přirozenou podmínkou soužití. K tomu ovšem patří i předcházení a postihy společensky nepřijatelného chování až po nepřijetí migranta, potrestání podle práva nebo vyhoštění. Nadměrný rozsah migrace, vedoucí k nepřiměřeným, nežádoucím dopadům na občany přijímající země, které by byly obtížně zvládnutelné nebo nezvládnutelné, mohou být důvodem k rozumným omezujícím opatřením.

Přednost ovšem má vytváření takových podmínek, aby nevynucovaly migraci. Prostředky a kapacity vyčleňované v rozpočtech rozvinutějších, bohatších zemí na tento účel by nejen měly dosahovat mezinárodně dohodnuté výše, a to především při přípravě domorodých kádrů na našich vzdělávacích institucích, vysílání školitelů do zemí příjemců, pomoc při budování jejich vlastních vzdělávacích institucí, hospodářské pomoci zaměřené na rozhodující potřeby

příjemců, hlavně na budování jejich kapacit a schopností, předávání znalostí a dovedností (know-how) s následným rozšířením vlastní ekonomiky příjemců. Nejrůznější projevy solidarity poskytují také morální podporu a vytvářejí dlouhodobé vazby na země poskytující pomoc a dary.

Mezinárodní vztahy a zahraniční politika vychází z Charty OSN, která byla přijata v euforii na konci 2. světové války, a tedy i kladných reakcí na ohromení z vyústění extrémního chování tehdejšího kapitalizmu ve všech směrech a zároveň nutného spojení velké části světa k jeho překonání. Bylo to spojeno s představou, že něčemu podobnému je třeba pro budoucnost „definitivně“ zabránit. Charta OSN také poskytuje návod na předcházení konfliktům různého druhu a jejich řešení, když se vyskytnou. Podmínkou ale je její využívání, jak byla zamýšlena a je napsána, nikoli zneužívání z ní vycházejících práv velmocí, které svým právem veta ve skutečnosti dosahují jejího omezeného působení. Chartu doplňují další významné dokumenty a při jednání o dalších a jejich přijímání mají mít všechny země světa svou roli, právo na rovnoprávné zabezpečování svých oprávněných zájmů.

Vztahy založené na vzájemném uznávání, mírové rozvojové spolupráci, na základní roli diplomacie při řešení celosvětových i regionálních nebo dvoustranných problémů jsou obsaženy v dokumentech KSČM, které mohou být základem politiky i na cestě k socialismu. Tato politika je v současnosti ve značném rozsahu uplatňována například v BRICS, z velmocí v ČLR a RF, i když jistě ne ideálně.

Každá země (společnost) má také právo se bránit nepříznivým vlivům zvnějšku i zevnitř. Nežstát s holýma rukama, zaskočení nebo jinak nepřipravení, když se vyskytnou. Jistě platí zásada přednostně se jim vyhýbat a předcházet. V mezinárodních vztazích má nezastupitelnou roli uplatňovaná politika a diplomacie na základě mezinárodního práva – politika mírového soužití a dobrých vztahů „všemi směry“, rovnoprávnosti, nevměšování, spolupráce, vzájemné výhodnosti a solidarity. Jako krajní možnost může dojít i na obranu s využitím ozbrojených sil s podporou a účastí obyvatel. To vyžaduje přiměřenou přípravu země a jejich obyvatel na mimořádné situace, včetně např. přírodních nebo technických katastrof. K předcházení takové „superkrizové“ situace je prosazování všeobecného odzbrojení a snižování početních stavů a vyzbrojování ozbrojených složek, příprava technických opatření na ochranu lidí i majetku, proškolení a výcvik obyvatel, zákaz zbraní hromadného ničení, neúčast v integračních seskupeních, která provádějí opačnou politiku a praxi – úsilí o smluvní zabezpečení, informovanost, spolupráci a vzájemnou důvěru a kontrolu.

Úsilí o socialistickou cestu a její uskutečňování nemusí vždy probíhat jen úspěšně: Systém globálního imperialismu je silný s ohromnými kapacitami a zdroji, není radno to podceňovat, naopak stále vývoj hodnotit a reagovat na něj. Ani dílčí porážky nebo ústupy nejsou posledním slovem dějin. I tady platí: z každé vlastní chyby i z chyb jiných se poučit a předcházet jim ve spolupráci se všemi, kteří mají obdobný zájem. V současném stavu postupující globalizace světa ve všech směrech hraje silnou roli i mezinárodní koordinace, aktivní účast v ní jak na mezistátní (mezinárodní) úrovni, tak ve spolupracujících politických nadnárodních sdruženích a jejich orgánech. Naše socialistické/komunistické hnutí má mnoho dobrých (i jiných) zkušeností v této oblasti, především se socialisticky a komunisticky zaměřenými internacionálami. Podmínkou rozvoje socialistické cesty je zároveň ukončení účasti ve strukturách, které jsou zaměřeny protisocialisticky nebo na podporu a udržení kapitalizmu.

* * *

Naše postoje k postupu na cestě k socialismu jsou založeny z velké části na základě zkušeností zemí tzv. reálného socialismu, především našeho Československa, nyní už jen České republiky. S obdivem a nadějí sledujeme a hodnotíme vývoj v zemích, které z této cesty nesešly, jejich stále nově nabývané zkušenosti, dosažené dobré výsledky i problémy jsou významným zdrojem nových postojů i námětů pro vědecký socialismus i konkrétní praxi. Je samozřejmé, že neposkytujeme návody, které by bylo možné pro praxi bezprostředně využívat. Snažíme se co nejobektivněji naznačit, jaká politika přichází v úvahu, co posoudit – co posuzovat velmi kriticky, pečlivě – a čemu se, pokud možno, vyhnout. Pro každou zemi, pro každou politickou stranu je mnoho zvláštních podmínek ve všech oblastech života společnosti i jednotlivých účastníků procesu.

Všem, kteří se tohoto procesu zúčastňují nebo kteří se na socialistickou cestu vydají, přejeme, aby se jim dařilo, aby neztráceli hlavu ani ve složitých situacích a uměli je zvládat, aby ve vývoji naší lidské společnosti bylo dosahováno pokroku, jak si přáli celé generace proletářů, komunistů, socialistů a dalších bojovníků za lepší, humánní život pro všechny a jak to geniálně před půldruhým stoletím na základě vědeckého rozboru předpověděli Karel Marx a Bedřich Engels. Podíleli a podílejí se na tom i mnozí další. Na žádoucím rozvoji tedy mají (a budou mít) i svůj podíl i tito teoretici, organizátoři i praktičtí realizátoři. Pro tento cíl se znovu hlásíme k heslu „Proletáři všech zemí, spojte se!“

* * *

Základní rysy moderního socialismu

Jan Zeman

1) Systém ekonomických zákonů

1.1. - obecné ekonomické zákony jsou:

- 1.1.1. zákon ekonomie času,
- 1.1.2. zákon růstu produktivity práce,
- 1.1.3. zákon růstu pravých lidských potřeb,
- 1.1.4. zákon závazného souladu výrobních sil s charakterem výrobních vztahů.

1.2. Zákony specifické pro kapitalistickou společensko-ekonomickou formaci:

- 1.2.1. Základní ekonomický zákon kapitalistické společensko-ekonomické formace – zákon maximalizace zisku,
- 1.2.2. Systémový ekonomický zákon kapitalistické společensko-ekonomické formace – zákon přirozené akumulace kapitálu (na jednom pólu společnosti se hromadí bohatství, na druhém chudoba),
- 1.2.3. Zákon hodnoty a zákon oběhu neplnohodnotných peněz (zákony působící v otrokářské, feudální, asijské, kapitalistické a socialistické společensko-ekonomické formaci),
- 1.2.4. Zákon klesající míry zisku, který prokazatelně působil v 19. století, podle všeho po roce 1945 nepůsobí, resp. jsou poměrně dlouhá období rostoucí míry zisku a poměrně dlouhá období klesající míry zisku.

1.3. Zákony specifické pro komunistickou společensko-ekonomickou formaci:

- 1.3.1. Základní ekonomický zákon komunistické společensko-ekonomické formace – zákon společenského přivlastňování,
- 1.3.2. Systémový zákon komunistické společensko-ekonomické formace – zákon plánovitého rozvoje,
- 1.3.3. Zákon rozdělování podle práce, který je účinný v přechodném období, v nerozvinutém socialismu a v rozvinutém socialismu, ale nebude účinný ve vlastním komunismu, pokud vznikne,
- 1.3.4. Zákon hodnoty, který je účinný v otrokářské, feudální, asijské, kapitalistické a v části komunistické společensko-ekonomické formace – v přechodném období, v nerozvinutém socialismu a v rozvinutém socialismu. Nebude účinný ve vlastním komunismu, pokud vznikne.

Poznámka: tzv. reálný socialismus sovětského typu z důvodu vulgarizace odkazu klasiků pošlapával zákon hodnoty. Zákon růstu pravých lidských potřeb se zejména pod tlakem Západu realizoval jako zákon růstu potřeb pravých i nepravých, resp. jejich formování rozumným směrem bylo zjevně nedostatečné.

2) Problém zespolečenštění

Jak správně upozorňoval profesor Zdeněk Hába, ale i mnozí jiní, situace v oblasti výrobních prostředků, resp. produkčních sil, je z hlediska míry zespolečenštění značně diferencovaná, což se musí promítnout i do zespolečenštění a způsobů řízení. Je nutné diferencovat:

2.1. odvětví, jejichž plné zespolečenštění je základní podmínkou efektivního rozvoje výrobních sil a socialistické společnosti. Jde zejména o:

2.1.1. - Velký finanční sektor (velké banky, pojišťovny, spořitelny),

2.1.2. - Odvětví technické infrastruktury (vodárny, vodovody, kanalizace, komunální čistírny odpadních vod, elektrorozvodné sítě, plynárenské sítě – všechny s výjimkou místních přípojek, ropovody, plynovody, zásobníky ropy a plynu, dopravní a spojová infrastruktura s výjimkou místních přípojek, sítí pošt apod.),

2.1.3. - Odvětví ekologické infrastruktury, tj. lesy, vodní toky a nádrže, zejména ty velké,

2.1.4. - Kolejová a trolejbusová doprava.

2.2. - Odvětví, jejichž zespolečenštění až na výjimky je žádoucí v zájmu efektivního rozvoje výrobních sil a socialistické společnosti. Jde zejména o značně rizikové výroby – jaderné elektrárny a teplárny, velké elektrárny, teplárny a výtopny na fosilní paliva a biopaliva, velké doly, hutě, chemičky, cementárny, vápenky, farmaceutický a zbrojní průmysl, obchodní řetězce a podniky občanského vybavení (odvětví sociální infrastruktury) – školy, nemocnice, domy sociální péče, kulturní domy, sportovní stadiony, ústavy Akademie věd a ústavy průřezového významu. Patří sem i pozemky tzv. územních systémů ekologické stability krajiny – lesů (včetně lesů městských, příměstských a silně rekreačních), vodních toků a větších vodních ploch i protierozní meze, rozptýlená zeleň, maloplošná zvláště chráněná území (zde možná správa organizací ochránců přírody při vlastnictví pozemkových spolků bez možnosti příslušné pozemky prodávat) apod.

2.3. podniky, vyžadující výraznější regulaci společností. Jde zejména o zemědělství, z průmyslu pak výše neuvedené problematiky s citelným dopadem na bezpečnost, zdraví pracovníků, životní prostředí ad.

2.4. podniky, které mohou být bez větších problémů v soukromém vlastnictví při standardní státní regulaci.

2.5. podniky, jejichž zespolečenštění je zjevně neefektivní. Jde zejména o drobné výroby, drobné obchody, mnohé podniky běžných služeb pro občany ad. (klasické živnostenské podnikání).

Veřejné vlastnictví výrobních prostředků známe státní, krajské a komunální. Družstevní vlastnictví a individuální vlastnictví výrobních prostředků se přizpůsobují dominantním vlastnickým poměrům ve společnosti. Na rozdíl od soukromých vlastníků nemaximalizují zisk (m), ale hrubý důchod (v + m), takže jsou svou podstatou sociálně citlivější. Družstva jsou často zakládána za účelem uspokojení té či oné konkrétní potřeby, např. bydlení. Platí ale, že pokud nevydělají, zkrachují a vnitřní podmínky v důsledku nelítostné kapitalistické konkurence mohou být v družstvu horší než v mnohém kapitalistickém podniku. Nemělo by se tak dít v ekonomice do značné míry zespolečenštěné. Připuštění soukromého vlastnictví znamená vzpruhu ekonomiky i řadu nežádoucích jevů – ždímnání pracujících, ignorace ochrany životního prostředí, korupce, rozklad systému efektivní veřejné správy...

Podniky ve veřejném vlastnictví by měly být rozvíjeny buď účelově (Správa železnic, České dráhy...), nebo podle kritéria zisku, které ale nemusí být vymáháno tak brutálně jako u

kapitalistů. V každém případě nelze tolerovat nekompetentní řízení nebo řízení, aby se dokázalo, že stát je ten nejhorší hospodář, viz pošta ČR po roce 1989.

3) Problém organizace výrobních prostředků

3.1. Současný systém organizace výroby má množství často nepřehledných právních forem. Mám za to, že by mělo stačit řádově 10-15 základních druhů podniků. Podniky státní, podniky krajské, podniky obecní (cíl obvykle není zisk, byť výjimky jsou možné), podniky – akciové společnosti a podniky s ručením omezeným (základním cílem podnikání je zisk), několik specifických druhů podniků, nejen ve finančním sektoru. Měly by být zakázány zejména tzv. hedgeové fondy, podniky s nejasnou majetkovou strukturou (akcie na doručenkou jinak anonymním vlastníkům) apod.

3.2. U hodnocení efektivnosti rozvoje některých odvětví by mělo hrát významnou roli uspokojení příslušných potřeb společnosti (energetika, doprava, zemědělství, lesnictví, vodní hospodářství), ale také nákladnost a šetrnost příslušné činnosti. Stát by měl vytvářet přibližně rovné ekonomické podmínky podnikání jednotlivých činností, například mezi základními obory dopravy, což se zejména po roce 1989 zjevně neděje.

3.3. Stát by měl formovat věcný rozvoj ekonomiky, nejen ve směru podpory exportu. Na místě je i účinná antiimportní politika v oblasti dovozu paliv a energií, surovin a potravin. Není ale reálná představa části ekologů, že paliva a energie budou zajišťovány vesměs jen z tzv. obnovitelných zdrojů. Nejde jen o problematické dopady některých z těchto zdrojů na přírodu a další. Reálnější je určitá dlouhodobá symbióza „velké jaderné a fosilní energetiky“ s „malou energetikou z OZE“. Zcestné jsou snahy zlikvidovat jadernou energetiku.

3.4. Efektivní rozvoj dopravy vyžaduje výrazné posilování šetrné a úsporné kolejové dopravy při tlumení nešetrné a neúsporné dopravy silniční a letecké. K tomu je nutné zejména zásadně modernizovat železniční síť (k vyšším rychlostem, moderní zabezpečovací zařízení, elektrifikace včetně posupného přechodu na střídavý proud o napětí 25 kV v severní polovině ČR, postavení druhé či další koleje, chybějících železničních zastávek ad.), postavit základní vysokorychlostní tratě (rychlost nad 250 km/h), v lokalitách s dostatečnými dopravními potřebami dostavovat železniční, tramvajové, trolejbusové a tratě metra.

3.5. Zásadně by mělo být posíleno postavení odborů a tam, kde nejsou, závodních rad. Participace zaměstnanců by měla být uzákoněna jako všeobecný princip. Volba vedení podniku zaměstnanci je aktuální zejména u družstev. Není zjevně vhodná u velkých podniků, zvláště u podniků ad 2.1. a 2.2. V malých podnicích se ale zase obtížně realizuje. Je třeba vidět, že mnoho pracovníků o větší účast na řízení nestojí a je rádo, že se ho někdo zhostí.

3.6. Posílena by měla být úloha inspekcí všeho druhu, zvláště pak inspekce bezpečnosti práce, hygienické služby, inspekce životního prostředí apod. Je nepřijatelné, aby inspekce škodily veřejným zájmům, které mají chránit, jak se v ČR děje opakovaně u hygienické služby apod.

3.7. Vědeckotechnický rozvoj bude i nadále přinášet rozsáhlé revoluční změny ve výrobě, zvláště pak v elektronizaci, robotizaci, automatizaci a biologizaci výroby. Pracovníci budou i nadále vytlačováni z vlastní výroby do předvýrobních a povýrobních etap reprodukčního procesu. Bude klesat zaměstnanost ve zpracovatelském průmyslu a v běžných službách. Poroste naopak zaměstnanost v sociálních službách, ve školství, ve zdravotnictví a ve vědě. Nutné je podstatně zvýšit zaměstnanost v lesnictví, kde drastická redukce počtu pracovníků v rámci idiotské transformace let 1990-95 významně přispěly k rekordní kůrovcové kalamitě v letech 2015-20. Naše lesy jsou ohroženy, což obnáší velké nebezpečí pro budoucí vývoj. Zásadně se

musí zlepšit péče o vodu, zvláště pak o vodní poměry. Zkracování pracovní doby jako základní nástroj boje proti nezaměstnanosti je a bude nutností.

4) Daňová soustava

Daňová soustava by se od současné (ne)musela příliš lišit. Měla by zahrnovat:

4.1. daň z příjmu fyzických a právnických osob, na rozdíl od dneška ale značně progresivní u vysokých příjmů vůči stávajícím sazbám,

4.2. daň z přidané hodnoty – orientačně 21 % základní a 5 % snížená sazba s tím, že vybraný okruh činností by byl od ní i nadále osvobozen,

4.3. daň spotřební – základní zdaňované komodity by měly být stejné nebo mírně rozšířené, sazby by měly být vyšší, přinejmenším o inflaci posledních let,

4.4. daň silniční, dálniční známka a elektronické výkonové zpoplatnění – mělo by jít i ze zákona o uživatelské poplatky, příjemcem by měl zůstat Státní fond dopravní infrastruktury, silniční daň by se měla zvýšit asi o 400 %, dálniční známka a elektronické výkonové zpoplatnění asi o 100 %, měly by být zásadně sníženy slevy pro emisně šetrná auta, neboť paralyzují i tak nedostatečný ekonomický smysl této daně,

4.5. daň dědická, darovací a z převodu nemovitostí – obnovit přinejmenším na úrovni 90. let, lépe učinit mnohem, daleko progresivnější, než byla a je,

4.6. daň z nemovitosti – zhruba stávající systém včetně účelového určení jako příjem obcí, měst a městských částí statutárních měst – navýšení se nabízí jen o inflaci,

4.7. daň z emisí skleníkových plynů přepočtenou na emise CO₂ při zrušení hrubě chybného obchodu s povolenkami na emise CO₂.

Četné výjimky z placení daní vyžadují přezkum. Některé jsou disfunkční. Svět by měl okamžitě zrušit osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení daně z přidané hodnoty včetně jí spotřebovaných paliv a energie a mezinárodní námořní, námořně rybářské, vnitrozemské vodní a letecké dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty.

Daně typu daň z elektřiny z fotovoltaických elektráren sice nelze vyloučit, ale především by neměla být připuštěna situace superzisku, kdy nezbývá než k ní přistoupit.

Výše uvedený náčrt daňové soustavy obnáší samozřejmě celkové směřování s tím, že nebude snadné jej prosazovat, že nelze připustit vysoké zadlužení státu a že je nutné dlouhodobě hospodařit s vyrovnaným až mírně přebytkovým státním, resp. veřejnými rozpočty. Dluhy jsou v zásadě nežádoucí, ale mohou být ještě horší alternativy k růstu zadlužení. Jde zejména o míru zadlužení, aby se z ní nestala smrtící oprátka. Preferovat by se měly dluhy v české měně. Otázkou je, jak reagovat na hrozící pád (bankrot) eura a USD.

K daňové soustavě je nutné počítat i vybrané poplatky a nástroje jim podobné. Jde zejména o:

4.8. sociální a zdravotní pojištění, kde je nutné odstranit deformace minulých let a podle potřeb důchodového účtu a nákladů na zdravotnictví zvyšovat jejich sazby,

4.9. posílit některé druhy speciálních pojištění – nejen tzv. odvody na účet jaderné koncovky (sazbu zvýšit minimálně o 100 %),

4.10. zásadně zvýšit tzv. úhrady za těžbu nerostných surovin – z objemu těžných nerostů. Poskytování ložisek nerostných surovin a paliv k těžbě takřka zadarmo je praxí kolonie,

4.11. aktualizovat stávající poplatkový systém včetně administrativních poplatků, valorizovat přinejmenším s ohledem na rychlou inflaci.

5) Další

5.1. Regionální rozvoj formovat po vzoru někdejšího reálného socialismu v oblastech bydlení (není ale žádoucí tak úzkostlivě šetřit se zemědělskou půdou), výroby, resp. zaměstnanosti, bránění chudobě, vybavení technickou a sociální infrastrukturou (tzv. občanská vybavenost). Na rozdíl od reálného socialismu nelze zanedbávat ochranu životního prostředí. Stávající, proti 80. letům podstatně progresivnější legislativu, je nutné důsledně naplňovat. Otázkou je, co dělat s odlehlejším venkovem, kde byla prakticky zničena ekonomika, který se vylidňuje a který se stal noclehárnou a prostorem pro dožívání staré generace.

5.2. Národohospodářské účetnictví pod taktovkou perverzního indikátoru hrubý domácí produkt doplnit o indikátor typu ISEW – trvale udržitelného blahobytu, který by měl být rozhodující. HDP maskuje množství nesrovnalostí v rozvoji ekonomiky.

5.3. Stávající strategie udržitelného rozvoje nahradit skutečnými strategiemi udržitelnosti. Přístup, že EU a jednotlivé resorty do výchozího materiálu nacpou všechny své potřeby, prohlásí se to za strategii udržitelného rozvoje a následně vláda uloží ministru životního prostředí pacifikovat případné kritiky, je kocourkovský.

6) Udržitelný rozvoj

Udržitelný rozvoj je vymezen vágně jako „*takový rozvoj společnosti, který uspokojí potřeby stávající generace lidí, aniž by ohrozil uspokojování potřeb generací budoucích*“. Český zákon o životním prostředí správně dodává, že nesmí narušit biologickou rozmanitost přírody.

Takové vymezení nevyvolává obecně spory. Problém je, když se má uplatňovat v praxi. Nejde jen o problém rozlišení pravých a nepravých potřeb a postupné omezování potřeb nepravých, falešných, komplikovaný množstvím protichůdných zájmů.

Při aplikaci vymezeného udržitelného rozvoje se mluví o jeho třech základních pilířích: ekonomickém, sociálním a environmentálním. V Česku aktuálně platí třetí strategie udržitelného rozvoje ministra Brabce.

Všechny tři nezvládají ekonomický pilíř udržitelného rozvoje. Dobře jej charakterizují indikátory typu „*energetická (materiálová, dopravní, odpadová apod.) náročnost hrubého domácího produktu*“. Může se snižovat i při absolutním růstu spotřeby paliv a energie, když HDP roste rychleji než spotřeba paliv a energie. Nízký tlak na úspory paliv a energie (požadavek absolutních úspor v globálu postrádá), neefektivně fungující územní plánování, tolerance zjevně neudržitelného rozvoje dopravy s dominancí rychle rostoucí a hrubě závadné silniční a letecké dopravy, přehlížení potřeby potravinové a energetické soběstačnosti a ve výčtu bych mohl dlouze pokračovat.

Udržitelný rozvoj je neslučitelný mimo jiné s dalším ekonomickým růstem ve vyspělých státech a s nehorázným plýtváním ve hmotné soukromé i společenské spotřebě. Podílí se na něm zdaleka nejvíc rozmařilost horního jednoho procenta nejbohatších občanů. Udržitelný rozvoj vyžaduje absolutní úspory paliv a energie, dlouhou životnost výrobků a jejich důkladnou recyklaci po skončení dožití. Výrobci si ale běžně zvyšují odbyt nejrůznějšími kazítky, zabudovaných do výrobků, a důkladným vymýváním mozků občanů o potřebě mít všechno

možné i nemožné komerčními reklamami. Může se zostrít energetická i surovinová krize, resp. ložiska užitečných nerostů se postupně vyčerpávají a nová se nemusí objevit.

Udržitelný rozvoj vyžaduje přísnou ochranu lesů, půdy, vodních poměrů a zdrojů, a ne jejich brutální ničení, jak jsme toho svědky od počátku průmyslové revoluce ve stále se stupňujícím tempu. Degradaci prostředí i náročnost reprodukčního procesu snižuje kvalitní územní plánování. To ale neráží na limity dané kapitalismem a nízkou rozvinutostí.

Strategie UR z dob ministra Ambrozka předpokládala mírné osekávání sociálního pilíře udržitelného rozvoje. Strategie UR Bursíka, přijatá za Dusíka, předpokládala tvrdé osekávání sociálního pilíře udržitelnosti. Brabcova strategie UR předpokládala jeho mírné posilování.

Všechny tři strategie udržitelnosti ČR nezvládaly ani environmentální pilíř udržitelnosti, zvláště v klíčové dopravě, energetice, zemědělství, lesnictví a v ochraně vodních poměrů. Bursíkův obří, převážně fotovoltaický tunel byl dán brutálním prosazováním zjevně technickoekonomicky nezralých, a tudíž velmi nákladných a málo efektivních technologií a liberální ekonomii. Výsledkem je velmi nákladný a obnovitelné zdroje energie těžce kompromitující paskvil, děsící kdekoho od socialistů až po nejzarytější liberály. Něco podobného vzniklo pod názvem Zelená dohoda pro Evropu, pravděpodobně se stejným efektem. Podrobně o příčinách vzniku současné velké energetické krize v EU jsem psal s Alternativách 12/2022.

Účinná strategie udržitelného rozvoje musí zahrnovat v první řadě celosvětový rozměr. Ne ale jako brutální kořistnické šíření euroamerických hodnot včetně vydrancování přírodních i lidských zdrojů rozvojových států a vývozu odpadů a jiných ekologických problémů do těchto států, ale jako nezištná pomoc směřovaná mimo jiné k odstranění bídy, chudoby, k budování základů ekonomiky, pokud možno v parametrech udržitelnosti. Jeden příklad – nejlepší přírodní podmínky pro solární energetiku má Afrika a dalších státy nacházející se v tropech. Ta ale v českých i EU strategiích chybí, resp. tzv. environmentální pomoc slouží mnohem víc kořistnické expanzi západních států než potřebám příslušných zemí, o udržitelnosti nemluvě. Hlavní šik ekologů s tím nemá zásadní problém. Jen se diví, že pokrok je jen malý, zvláště pak z celosvětového hlediska. Samozřejmě, pokud se tam vejdou i četné války, barevné revoluce a řadí tam různé soukromé armády a ozbrojení gangsteři, chránící špinavé podnikání nadnárodních společností našich západních protektorů, nemělo by to překvapovat. Prý je něco zcela jiného, když tam či onde válčí USA a koalice jim ochotných a když se válkou proti ohrožení Západem brání Západu údajně nepřátelské Rusko. Zdá se, že i rostoucí hrozba světové jaderné války je nechává klidnými, popř. si ji ani nepřipouští.

Pochopitelně, mír a zásadní omezení nákladů na armády je základním předpokladem jakéhokoliv rozumného vývoje lidstva. Jak ukazují dějiny reálného socialismu, vybojovat si mírovou existenci bylo i pro sovětský blok mimořádně obtížné a po pádu sovětského bloku Západ opět naplno vyjevuje své válečné potence. Ano, Rusko je dnes také kapitalistické.

Pokud je základním ekonomickým zákonem stávající kapitalistické společnosti zákon maximalizace zisku a jej podírající zákon přirozené akumulace kapitálu, pak neúspěšné snahy o udržitelný rozvoj sotva překvapí. V rámci kapitalismu (chcete-li, převážně soukromovlastnické, svobodné tržní ekonomiky) není udržitelný rozvoj zřejmě dosažitelný. Nemusí ho dosahovat ani socialismus, zvláště pokud je vystaven konfrontaci s reálným kapitalismem a také pokud se těmto otázkám nevěnuje dostatečná pozornost.

Závěry:

Základním závěrem je, že úsilí o moderní socialismus je nutné spojovat s úsilím o udržitelný rozvoj, včetně postupného potlačování samoúčelné hmotné konzumní spotřeby. Moderní technologie jsou nutné, ale nejsou všespasitelné, jak se někteří naivně domnívají. Vyžadují společnost sebevědomých občanů, ne stádo ovcí. Vyžadují společnost vzdělanou. Neplatí, že víra tvá tě uzdraví, o fanatismu nemluvě.

K takové společnosti se lze dostat buď na základě velké revoluce (málo pravděpodobné) nebo dlouhou řadou postupných změn, které by iniciovala a prosazovala radikální rudozelená levice ve směru od stávajícího přezrálého kapitalismu k modernímu socialismu, spojenému s prosazováním udržitelného rozvoje. Oba postupy budou velice náročné, zvláště pak na společenský řídicí subjekt. Zatím dostatečný model udržitelného rozvoje chybí, byť ne všichni si tuto zásadní skutečnost připouští. Důležitější je prý agenda multi kultí, gender apod.

Současné převážně manipulativní volby jsou značně nesvobodné a nevylučují, že dlouholeté pozitivní úsilí levicových vlád bude během krátké doby zcela znegováno pravicí. Mnohem hůř se také prosazuje v polokolonii, již se Česká republika a podobně Slovensko po roce 1989 reálně stala. Idiotská politika EU způsobila, že se polokolonií USA stala i samotná EU.

Vize socialismu a ekonomické myšlení

Jiří Dolejš

1. Ekonomie je slabé místo levičáckých utopií

Levicoví laikové často spojují kritiku nenáviděného kapitalismu s odporem vůči ziskové motivaci v ekonomice. Zisk ale neznamená vykořisťování a je důležitým, i když ne jediným kritériem. Zisk je i v postkapitalistické společnosti dán akumulací potřebami civilizačního rozvoje. Podobné je to s kritikou peněz. Chybou je nejen vulgární ekonomismus, ale stejně tak (nebo ještě více) romantický protieconomický utopismus.

Ekonomie je věda. Je ale současně měkký obor, kde řada proměnných je závislá na subjektu (na jednotlivci i společenských poměrech). Je ale nutné závěry exaktně verifikovat. Kritérium pravdivosti i v ekonomii nakonec je společenská praxe a ta nezná katedrově či ideologicky čistá řešení. Přehlížením ekonomie jako vědy a nahrazování jí pouhou věroukou si levice velmi škodí. Obavy levice otestovat myšlenkové inovace potvrzují přežívající konzervativní lpění na zestárlých utopiích.

Rozvoj technologií a produktivnosti je materiální základ civilizace. Nerozhodují ideologické soudy, ale komplex skutečných řešení efektivnosti – vztahu výkonnosti a humanity. Krize, které přicházejí, je třeba vnímat jako příležitost, Přehlížením poznatků ekonomie jako vědy si levice velmi škodí. Nový svět má ekonomickou esenci, kterou je třeba poznat. Lze lovit i mezi alternativními teoriemi, ale v tříšti různých inovací je třeba nejdříve provést úklid.

Ekonomie jako věda je sice společenský obor, ale zcela věcný a respektující, že funkcí ekonomiky je výkon a uspokojování potřeb společnosti. Úzkostný workoholismus stejně jako asketická spořivost nejsou smyslem našeho života. Zárukou výkonu je efektivní využití lidských i materiálních zdrojů. Hodnotové mechanismy, globalizace ekonomického prostoru, strategické řízení a svobodná tvořivost jsou motory rozvoje, jejichž racionální analýzu nelze z nějakých idealistických pohnutek pomíjet. Nejen česká levice potřebuje modernizaci strategické orientace, aby se snížilo riziko civilizačního selhání. A bez pochopení významu ekonomie to nepůjde.

2. Co po krachu pokusu o politickou ekonomie socialismu

Jak bude vypadat ekonomika postkapitalismu, Marx příliš neprojektoval – v jeho časech to jaksí nebylo zralé. Jediné, co od něho na toto téma máme, jsou aspekty zespolečenštění vlastnictví a plánování výroby. To není nic, co by vylučovalo trh. Směna hodnot může mít privátní či veřejný charakter. Nikde na světě neexistuje ani zcela svobodný trh, ani zcela netržní ekonomika.

Politická ekonomie socialismu byla projevem socialistické politické ideologie. Bohužel tím, že se sama prohlásila za vědu, na vědeckosti nezískala. Speciálně na východě Evropy šlo o nevědecky ustrnulou závaznou kodifikaci zideologizované praxe. I když se učebnice politické ekonomie socialismu pod tlakem reformních pokusů měnily, s realitou se mýjely stále.

Pro zakladatele politické ekonomie socialismu mělo jít o teorii, která odstraní chaos a plýtvání a umožní předstihnout kapitalismus. Což se nestalo, nový ekonomický systém se nedokázal adaptovat na vývoj. Nejenže nevyhrál, ale zaostával v produktivitě práce. Oficiální teorie té

doby byla zdogmatizována a spojena s povinným převzetím sovětského modelu, neoficiální teorie měla disidentský charakter a byla vytěsněna.

Pokusy o obranářské sepisování pozitiv ekonomiky minulého režimu (zejm. formálně vyrovnané bilance, účinnost příkazní ekonomiky při rychlém přesměrování velkých zdrojů a rovnost v přístupu k široké společenské spotřebě) bohužel přehlíží především fakt prohry režimu i v oblasti produktivity práce, také jeho neschopnost otevřít potenciály intenzifikace a řešit potřeby socialistické akumulace, a ne jenom uplatňovat byrokratickou redistribuci zdrojů. Faktor zaostávání lze datovat někam ke startu třetí průmyslové revoluce. I když extenzivní růst pokračoval, jiní nás předbíhali a mezera vůči technologickým lídrům se zvětšovala. Možná čtvrtá průmyslové revoluce nás nyní nezastihla v kondici a platí to i pro ekonomické myšlení (bohužel i na politické levici). S tím souvisela i omezená schopnost reagovat na zmezinárodnění ekonomiky a objektivní potřebu integrace jako reakce na procesy globalizace.

Snahy obejít potřebu tržní ekonomiky v minulém režimu tedy selhaly. Zbožně peněžní ekonomika měla podle ideologů mít už jen reziduální charakter, kategorie jako peníze, cena a zisk měly mít jen evidenční funkci. Bez objektivních hodnotových kritérií se ale nedá dosáhnout efektivnosti. Trh nejenže nezankl, ale prosazoval se v podmínkách převisu poptávky nad nabídkou v pokřivených podobách stínové ekonomiky a v různých únikových aktivitách jednotlivců.

Oficiální tzv. politická ekonomie socialismu svým dogmatismem a nevědeckostí totálně selhala. Pokud chce být dnes socialista ekonomem, musí začít uznáním funkčnosti principu ekonomie času. A tady je mu klíčovým pomocníkem zbožně peněžní ekonomika spojená s problematikou hodnoty. Přímým důsledkem je praktický růst společenské produktivity práce. Souvisí i s odměňováním práce, což byla oblast, kde se v minulém režimu uplatňovalo mnoho neekonomických přístupů.

Pro ekonomu je uznáním práce její hodnota při směně jejích výsledků. Společensky uznaná práce je o protnutí nabídky a poptávky (lokálně či globálně, to už je jen forma). Důležité jsou i společenské aspekty péče o kvalifikaci či ochranu podmínek práce (zdraví, bezpečnost a další aspekty kvality pracovního života).

Ekonomické paradigma levice může samozřejmě lovit mezi alternativními teoriemi. Jsou tu koncepty syndikalistické, anarchistické, libertinské. I metody ekonomie jako oboru se vyvíjejí. Jedině vědecky otestovaná syntéza takových východisek, bez ideologicky karikovaných a spíše utopických receptů, může učinit ekonomii pro levici nenahraditelným pomocníkem.

3. Socialismus jako plánovitě usměrňovaný trh

Po ukončení nepovedeného experimentu s netržní ekonomikou před rokem 1989 levici chybí její vlastní pojetí potřeby rozvoje zboží výroby (tedy i pochopení významu peněz a svobodného obchodu). Z ambicí nahradit trh „mravními státními idejemi“ je cítit předmarxovský idealismus. Různé pokusy o změny paradigmatu byly nedotažené a opožděné. „Einsteinovský převrat“ v ekonomii po vzoru fyziky nepřišel.

Je třeba tedy vyjít ze základů. Rozšířená reprodukce používá trh jako nástroj alokace, jako zdroj informací. Tržní systém je v různých společnostech, sociálních formacích a má různé místo i podobu. Ve svém vývoji osvobozuje a omezuje zároveň. Základní poznatek ale je, že antinomie trhu a plánu prostě byl falešný předpoklad a něco takového neexistuje.

Trh zboží je zárukou ověření společensky nutných nákladů práce jako výraz souladu mezi výsledkem individuální práce a jeho společenskou potřebností. Absence tržní cenotvorby byla základním omezením pro uplatňování zákona hodnoty za socialismu.

Samozřejmě, že tržní alokace statků není vždy efektivní. Trh selhává z řady příčin (nedokonalá konkurence, informační asymetrie, veřejné statky a externality). Praxe ale zná jak selhání nedokonale konkurenčních trhů, tak i selhání byrokratického a v globální éře národně omezeného státu.

Cesty hledající spojení socialismu a trhu už v minulosti byly různé. Jednou formou mohl být např. historicky nekonvenční manévr nové ekonomické politiky v Rusku. U nás tu byl pokus o specifickou cestu po válce za tzv. třetí republiky a také pokusy o reformy v roce 1968 spojené se jménem Oty Šika. Jinou zkušenost nabízí postmaoistická modernizace Číny, obdobně Vietnamu.

Transformovaná KSČM si například dala při svém vzniku do svých základních dokumentů vizi plánovitě usměřovaného tržního socialismu – tedy samostatného vývojového stupně rozvinutého trhu zboží, z čehož nelze vyjmout ani problém trhu peněz a trhu práce.

Spojení tržní ekonomiky s demokratickým plánem by mělo vést ke společenské efektivnosti. Zbavili jsme se snad už úplně naivních představy spravovat zemi jako výrobu v jedné továrně. Nejde nám o byrokratickou hru na plán. Jde o plánování strategické, indikativní a participativní, v municipalitách i komunitní. A efektivně se nutně pojí s tržní motivací, nezbytnou pro vzestup produktivnosti.

Hospodářský mechanismus pak vzniká na základě určitého spojení hospodářské politiky státu (nadstátních organizací) a vlastní hospodářské iniciativy různých ekonomických subjektů (výrazem je behaviorální ekonomika). Klíčovým nástrojem je pak soustava veřejných financí na různých subsidiárních úrovních (daňový systém, výdaje), institucionální struktura veřejného sektoru a také přiměřené regulační nástroje (nejde o to, zda regulovat, ale jak).

4. Produktivní řešení problémů zespolečnění

Rozpor mezi společenskostí práce a soukromovlastnickým přivlastňováním nelze řešit mimo reálné hodnototvorné procesy a proměny produktivního charakteru práce. A v nerovnoměrném rozložení ekonomické moci vzniká problém tyranie autorit. V takových poměrech volný trh nemůže být trhem svobodným.

Svobodným prvkem je i doplnění státního a privátního sektoru občanským a neziskovým sektorem. Cílem je snižování neefektivní byrokracie, která může i omezovat prostor pro osobní svobodu. Intelktualizace práce nabývá na významu s decentralizací výroby a zprostředkovaností materiální produkce různými službami.

Produktivnost nemá již úzce výrobní charakter, nelze počítat s návrat k dělbě práce z časů po první, druhé ale nakonec ani třetí průmyslové revoluci. Postindustriální společnost je postavena na soužití s umělou inteligencí, klíčové jsou informace, znalosti a kreativita. V dělbě práce se po vydělení kvartéru objevují i služby spojené s ekologizací a humanizací života. S tím souvisí otázka jejich oceňování.

Direktivní systém příkazní ekonomiky blokoval skutečný trh. Absence tržních informací blokovala motivaci a efektivní alokaci zdrojů. Dalším handicapem minulého experimentu bylo, že zespolečnění bylo realizováno hierarchizovaným mocenským monopolem. Vzniklo tak jen jakési nedokonalé kvazivlastnictví. Společenskost ve výrobě má různé formy, ale ne mimo trh.

Právníci mají sklon zužovat pojem vlastnictví jako dispoziční právo lidí k věcem. Právní formu přivlastňování výsledků práce navíc často předbíhá život sám. Vizi zespolečnění výrobních prostředků Marx řešil jen ve velmi obecné poloze. Praxe v minulém století však odhalila, že totální a byrokratické postátnění rozhodně není dobrou cestou.

K diskusi je, jaká role náleží sektoru samosprávy a její posilování v oblasti řízení a kontroly v ekonomických subjektech. Tento koncept bývá někdy vnímán jako třetí cesta mezi byrokratickým etatismem a tržní živelností. A vychází ze spojení procesu zespolečenštění a přesahu demokracie do hospodářského života. Ekonomická demokracie je ale historický proces a má více rozměrů. Jde o to, aby se stala praktickým projektem, a ne další neživotnou utopií. Klíčové je pochopení, že společenské nerovná se státní, že efektivní je možnost svobodné volby různých forem, včetně forem nových, jako je sdílení (sharing), anebo využívání decentralizovaných síťových struktur ve virtuální(?) ekonomice. Nevracet se k metodám nedemokratického vnučování, byrokratického znásilňování forem hospodaření.

5. Prosocialistický vývoj smíšené ekonomiky

Mezi smíšenou ekonomikou a tržním socialismem je rozdíl asi jako mezi sociálním a socialistickým státem. V reálu jsou všechny vyspělé ekonomiky smíšené, spojují sektor veřejný a soukromý. Rozdíl je v tom, jakou roli tam hrají individuální iniciativa a rovnováha tvořená nabídkou a poptávkou a jakou kolektivistické kooperativní paradigma dozorované státem.

V základech nově vznikající KSČM byla orientace na ekonomickou pluralitu a rovnoprávnost vlastnických forem. Oprostila se od představ o škodlivosti jakéhokoliv soukromého vlastnictví. Současně odmítala jen nahradit monopol státně byrokratického vlastnictví jiným monopolem – monopolem soukromého vlastnictví v rukou privatizačních elit.

Vyhnout se krajnostem se ale nepodařilo. Místo přechodu k efektivnímu výkonu vlastnických práv vláda otevřela tzv. velkým zhasnutím cestu úzké vrstvě spekulantů, kteří se rekrutovali z šedé ekonomiky, ze zprostředkovatelů zájmů zahraničního kapitálu, ale i z insiderů z bývalých hospodářských nomenklatur.

Protiváhou privátních korporací může být také silnější veřejný sektor v ekonomice včetně možností vládních investic nebo investic jiného stupně veřejné správy. Také je tu možnost převzetí podniku zaměstnanci. Takový podnik už má jiný model chování, především dává přednost stabilitě před výkonností. Ekonomická demokracie v koexistenci se sektorem veřejným i soukromým je pak princip, který by mohl být otevřenou odpovědí na perspektivu zespolečenštění výroby.

Časy privatizace už vrátit nejdou, ale daleko důslednější zavádění ekonomické demokracie je přirozenou levicovou strategií. Je odpovědí na proces zespolečenštění ekonomiky, ale také odcizení pracujících. Celospolečensky samosprávný systém pak předpokládá demokratické překonání soukromokapitalistického vztahu jako dominantního principu. Nechceme přitom společnost autoritou disciplinovaných workoholiků, ale svobodných lidí.

Soukromé vlastnictví není přitom jen trpěný appendix, ale součást vlastnického mixu, ve kterém se společenské formy prosazují produktivností, a ne politickým diktátem. To znamená povýšit participační princip z politické taktiky na strategii a v užitečné hospodářské praxi odkrývat praktický potenciál konkrétních forem.

Šance nástupu ekonomické demokracie jsou limitovány zájmy nových vlastníků, ale i organizací práce podle technologií v daném oboru a zájmem lidí (někteří dávají přednost nižší odpovědnosti a kontrole autoritou). K tomu přistupuje možnost zakladatelské činnosti státu, možnost vykupování majetku ze soukromých rukou či konfiskáty u nezákonného získání majetku.

6. Tržně konformní strategické řízení ekonomiky

Strategické ekonomické myšlení začíná kritickou analýzou zkušeností ČR jako staré průmyslové země, a také poučením z prohry netržního experimentu před rokem 1989 opřehno

o příkazní ekonomiku. Stěžejní otázkou je řízení a regulace moderní tržní ekonomiky. No a pochopení, kam směřují nové technologické trendy proměňující charakter výrobních sil a společenskou dělbu práce. Tradiční potenciály české ekonomiky se vyčerpávají a nové nevznikají či chátrají.

Důležité při tom je empiricky identifikovat architekturu ekonomické moci a ekonomických možností ve 21. století ve světě i u nás doma. Jádro chobotnice prezentuje jen část globálních výnosů, ale kontroluje většinu ekonomiky. Součástí tohoto problému je, že jde z velké části o procesy samoorganizace a že tyto alianční sítě nejsou příliš stabilní. To jim ale současně umožňuje přenášet náklady na slabší části této metastruktury. Národní stát a národní ekonomiky mají svá lepší léta objektivně za sebou.

Skutečné strategické řízení v malé zemi nemůže odhlížet od fenoménu zmezinárodnění ekonomiky a nezbytnosti napojení na integrační struktury. Požadavek přiměřené ekonomické suverenity malého státu v čase globalizace a integrace musí mít realistickou podobu. Manévrovací prostor ovšem máme v ČR velmi omezený. To se zvládnout nedá nějakou lokalizací a už vůbec ne protekcionismem.

Poučení vede k potřebě koncipování efektivnějšího modelu, který překoná současný systém v produktivitě práce při zvyšování kvality života. Ať nový model klidně naváže na dlouhodobě se prosazující dějinnou tendenci směřující k zespolečenštění práce, nikoliv však na bázi monopolu byrokratického vlastnictví.

V tomto rámci by měly působit podniky nadnárodní, státní, samosprávných zaměstnaneckých kolektivů, družstevní, regionální a komunální podniky, ale i soukromé, individuální, resp. rodinné. Potřeba být globálně konkurenceschopný je nad zájmy spojenými s překonanou dělbou práce a fangličkářskou nostalgií.

Cestami k řešení koncentrace ekonomické moci mohou být různé možnosti difuze vlastnictví, jistě si své místo najde i sdílení (sharing), zejména u různých služeb, ale klíčovou roli bude mít nalezení optimálního tvaru strategické role veřejného sektoru, a to i na úrovni nadnárodní. A cesta k řešení rozvoje kvality života se neobejde jak bez rozvoje ekonomického výkonu, tak bez nových cest redistribujících bohatství (tedy v nové společenské dohodě o odvodech z majetku, kapitálu, využívání zdrojů, a nejenom ze živé práce a spotřeby). Kritériem úspěchu je uvolňování a posilování všech produktivních sil, především lidské tvořivosti.

Proměny sociální struktury na cestě k socialismu

Lubomír Vacek

Pojetí sociální struktury

Sociální struktura je obecně interpretována jako systém sociálních vztahů v dané společnosti, jako síť vztahů mezi jedinci, jejich sociálními pozicemi a rolemi. V praxi je chápána a používána jako složení společnosti podle různých atributů. Podle vzdělání a kvalifikace obyvatelstva, podle životního stylu, samozřejmě podle pohlaví a věku, podle politického zaměření, podle příklonu k náboženství, podle profesního a zaměstnaneckého zaměření, povolání...

Sociální struktura jako společenský fenomén je v podstatě vždy vysvětlována z ideologicky orientovaných pozic. Vědecké, společenskou praxí ověřené pojetí sociální struktury podává marxistická teorie. **Dialekticko-materialistické pojetí sociální struktury vychází z globálního pojetí společnosti, přičemž za nejpodstatnější členění pak považuje ekonomické vztahy mezi lidmi.** Vymezuje rozčlenění obyvatelstva do základních společenských tříd a skupin. Kapitalistická společnost je z tohoto hlediska členěna na dvě základní protichůdné společenské třídy – vykořisťovatelskou a vykořisťovanou.

V tomto pojednání je míněna sociální struktura v obecném, celospolečenském měřítku. Nicméně zákony, pravidla a fungování sociálních struktur platí pro všechny druhy, objekty společenského života. Pro strukturu středně velkých, malých objektů, pracovních kolektivů, rodin... přirozeně v přiměřené míře charakteru těchto sociálních celků.

Současný stav sociální struktury v Česku

Sociální struktura se nemění ze dne na den. Vytváří se postupně, v delším časovém rozměru, pod vlivem mnoha společenských změn a událostí. V českých zemích to bylo několikrát v průběhu posledních století.

Změny ve vlastnických poměrech po roce 1990, spočívající v přechodu obrovského množství majetku do soukromého vlastnictví, znamenaly **vytvoření dvou proti sobě stojících společenských tříd vykořisťovatelů a vykořisťovaných.** Tuto situaci provází trend zesilování sociální diferenciací celé společnosti, rozdělování lidí na chudé a bohaté. Žijeme tedy v třídě rozdělené, vykořisťovatelské společnosti. Hovoříme o třídních sporech a střetech, hovoříme o třídním boji. Ten existuje, ať chceme či nikoli.

Rychle, až překotně se v české společnosti zformovala třída vykořisťovatelů, novodobých kapitalistů, buržoazie. Vytvořila se převážně z řad lidí, kteří dříve neměli velký soukromý majetek a často ani zkušenosti a kvalifikaci ke spravování soukromého majetku

Vykořisťovatelská třída je dnes vnitřně členitá. Je nezbytné rozlišovat mezi velkou buržoazií a maloburžoazií, tedy mezi skupinou kapitalistických velkopodnikatelů a mnohem početnější skupinou malopodnikatelů, kteří jsou zároveň, tak zvaně lidmi práce. Připomeňme, že tento

rozdíl může v budoucnu sehrávat důležitou roli v boji o prosazení socialistických principů řízení společnosti.

Kapitalistická třída si již vytvořila své zázemí, prostor pro působení ve všech sférách společenského života. Vytváří postupně svoji ideologii, morálku a styl života. Lze říci, že prostřednictvím svého vlivu ovládá vědomí významné části občanů. Nemůže však překonat silné historicky zakotvené povědomí a morálku podstatné části občanů.

Protipól třídy kapitalistů v téměř jedenáctimilionové populaci Česka dnes tvoří třída vykořisťovaných. Ta je reprezentována především mnoha ekonomicky ohroženými skupinami občanů.

Třidu vykořisťovaných, jako skupinu, která zaujímá nezastupitelné místo v celém systému fungování výrobních, konec konců vlastnických vztahů dnes představují profesně velmi různorodé složky. Jde o tisíce zneužívaných občanů, pracujících v námezdním poměru. Jádrem této třídy tvoří dělníci tradičních profesí, u nichž převažují prvky méně kvalifikované fyzické práce. Jsou to dělníci v soukromých podnicích, závislí na vůli vlastníků s nízkým finančním oceněním. Jsou to i příslušníci profesí nového typu se silným podílem práce duševní, avšak s nízkými příjmy a bez majetku.

Do třídy vykořisťovaných lze zařadit další zaměstnance, provozní pracovníky např. ve službách, obchodech, dopravě a dalších oborech, podle toho, jak jsou odděleni od vlastnictví a jak jsou podřízeni kapitálu.

Vědeckotechnický pokrok, informační boom, změny v dělbě práce vedly v posledních letech ke zvýšení kvalifikace velké části dělnických profesí, ke změnám v organizaci a charakteru práce, vedly k přeměnám jejich ekonomického a sociálního postavení. Tato významná část dělníků dosáhla vyšší finanční zabezpečení a rozmnožení majetku. **To znamená, že již nejde o dělnickou třídu proletářského charakteru. Klasická dělnická třída se tím pádem rozpadá.** Postrádá znaky solidarity a soudržnosti, a také výraznou politickou aktivitu. Nemá přirozeně vedoucí roli ve společnosti a její sociálně politické tlaky jsou omezené. Nelze tedy hovořit o proletariátu jako společenské třídě v moderní době.

To vše se konec konců promítá i do struktury politického zaměření celé populace, do jejich příklonu k politické levici či pravici.

Po změně politického systému v roce 1990 sice nastoupil kapitalismus se všemi jeho znaky, a dělnická třída ztratila své postavení, ale dělníkům a dalším vykořisťovaným skupinám zůstaly zachovány základní sociální vymoženosti, práva a slušná životní úroveň. I proto nelze tedy dnes v Česku hovořit o proletariátu. Termín proletariát je u nás překonán a nemá opodstatnění.

Toto stanovisko ovšem nevylučuje, že i v současné době nejsou v české společnosti chudí, nemajetní občané. Stále rychleji se otevírají nůžky, prohlubují se rozdíly mezi příjmovými kategoriemi, mezi chudými a bohatými. Podle dat Českého statistického úřadu z nedávné doby je takzvanou příjmovou chudobou ohrožen každý jedenáctý občan žijící v českých domácnostech.

Potvrzují to i výsledky sociologických výzkumů, v nichž se uvádí existence třídy strádajících občanů, kterou tvoří osmnáct procent občanů ČR. Ti nedisponují téměř žádným druhem kapitálu a nejčastěji se potýkají s nezaměstnaností a exekucemi.

V politických souvislostech pak nelze trvat ani na termínu **diktatura proletariátu**, velice uplatňovaném v období před rokem 1989. Mimo jiné i proto, že už tehdy u nás proletariát nebyl. Dnes nemá pojem diktatura proletariátu logické opodstatnění, má charakter historického tradičního, pro některé občany až pietního symbolu dělnické třídy.

Zvláštní postavení měli ve společnosti rolníci. Ti nikdy netvořili jednotnou sociální skupinu. Vždy byli silně diferencovaní podle majetkových poměrů a vztahu k půdě a zemědělské práci. Podle toho se také utvářely v celém období první republiky, války a krátce po válečném období třídní vztahy mezi velkostatkáři, sedláky, středními a drobnými rolníky.

Založení zemědělských družstev v padesátých letech znamenalo obrat. Formovalo vytvoření jednotné, velice progresivní a úspěšné sociální skupiny, jíž se dostalo označení neantagonistická třída družstevních rolníků. Stala se základem úspěšné ekonomiky venkova.

Po roce 1990 nastal další obrat, který vedl téměř úplně k likvidaci družstev. To vše změnilo i obraz sociální struktury a životního stylu na venkově. Hlavní se stala skupina vlastníků půdy sdružená do větších organizačních celků a forem.

Další skupiny dnes v zemědělství tvoří vlastníci menších celků půdy, řádově jedné až několika desítek hektarů. A také menší skupina družstevních rolníků a zemědělských dělníků, která se v ojedinělých případech zachovala.

Vedle hlavních tříd existují v naší společnosti další společenská uskupení. Především velice silná střední vrstva (zdůrazňuji vrstva, nikoli třída, jak se často používá), kterou lze charakterizovat jako pracovníky bez vyhraněného vztahu k výrobním prostředkům, nebo se vztahem proměnlivým, mnohdy bez mimořádně velkého vlastního majetku.

V sociální struktuře české společnosti zaujímali vždy zvláštní postavení.

Setkáváme se s jejich příslušníky denně, pracují v nejrůznějších oblastech, oborech a profesích, převážně duševního charakteru jako úředníci, malí živnostníci, techničtí pracovníci, kteří nevlastní velké majetky, nezaměstnávají téměř žádné pracovníky, nepodílejí se na kapitálových ziscích, ale ani nejsou příliš vykořisťováni. Je to makroskupina ekonomicky aktivních občanů, mezi nimiž jsou kromě odborníků a specialistů nejrůznějších oborů začleněny různé skupiny zaměstnanců služeb, administrativních, technických, kulturních, vědeckých, hospodářských a provozních pracovníků i vysoce kvalifikovaných dělníků.

Jde o velké skupiny lidí spíše s vyššími příjmy, vcelku dobře sociálně zabezpečené. Nicméně často silně závislé na chleboďárcích, kteří jim umožňují zachovávat jejich status, společenské postavení a životní styl.

Tím patří zčásti, více nebo méně, mezi vykořisťovanou, zčásti mezi vykořisťující třídu.

V současné třídní, kapitalistické společnosti je pozice středních vrstev, často zasažených silnými prvky soukromovlastnických snah a tendencí, z hlediska třídní příslušnosti a vztahu k vlastnictví rozporná. Ne zcela přesný termín střední třída je užíván ve smyslu početného seskupení pracujících začleňujících se do středu mezi hlavní společenské třídy.

Na druhé straně z hlediska postavení a progresivní funkce v ekonomice i politice jsou střední vrstvy určitou zárukou stability společnosti. To bylo v minulosti vždy, vlastně už od antiky. Aristoteles napsal, že střední vrstva jsou ti, kteří drží stabilitu společnosti.

Svojí kvalifikací a schopnostmi ovlivňovat život celé společnosti je však střední vrstva předurčena vykonávat mimořádnou roli v celé společnosti. Ukazuje se, že dnes jsou střední vrstvy vlivnou hnací silou pracovních a životních procesů. Zápas o střední vrstvy pokračuje.

Sociální skupina inteligence je považována za součást středních vrstev. Obecně lze říci, že jejím hlavním znakem je duševní práce, tvorba myšlenek a vytváření společenských hodnot v oblasti společenského vědomí.

Vědci, umělci, učitelé, lékaři, architekti, výzkumníci všeho druhu vytvářejí nenahraditelné hodnoty, formují duchovní atmosféru společnosti. Jejich práce je nezbytná pro fungování každého politického systému. Tím se inteligence stává jednou z nevlivnějších společenských skupin.

Vzhledem k různosti vztahu příslušníků inteligence k majetku, k politickým cílům a souhrnu společenských hodnot je obtížné jednoznačně vymezit jejich sociální postavení.

Příslušníci inteligence, a střední vrstvy vůbec, vždy inklinovali k preferenci osobní politické svobody, k akcentaci práv na šíření názorů, před prosazováním společenské rovnosti. Současně velká část skupiny inteligentů je také nejoddanějším zastáncem politické pluralitní demokracie.

Na druhé straně racionalita a vědecká podstata spravedlivé společnosti vždy inteligenci přitahovaly. Jednotlivci a četné skupiny inteligence vyhraněně zastávali a zastávají hodnoty sociální rovnosti a spravedlnosti, a aktivizují se za jejich naplnění. Tento dvojí zájem se projevuje v tom, že se v konkrétních historických situacích přiklánějí jednou spíše k levici, jindy naopak k pravici.

Není pochyb o tom, že úloha a pozice inteligence v budoucí společnosti ještě vzroste. Vzroste její počet, dojde k její vyšší společenské angažovanosti, a tím se zvýší i její podíl na řízení společnosti.

Mimoto do sociální struktury české společnosti nutno zahrnout velkou část občanů formovaných do dalších skupin, vedlejších tříd a podtříd. **Jde především o více jak tři miliónovou skupinu ekonomicky neaktivních občanů – důchodců, nezaměstnaných, žen v domácnosti a studentů. Tedy o více jak třetinu dospělé populace.**

K celkovému pohledu na sociální strukturu české společnosti nutno dodat, že existuje velice početná a v další perspektivě sílící skupina občanů nejstarší generace – důchodců. Jejich počet se blíží třem miliónům, tedy třetině dospělé populace České republiky. Je to natolik závažný jev, že zasluhuje i z hlediska třídně strukturálního zvláštní pozornosti.

Třídní zařazení důchodců je problematické. I význační ekonomové a sociologové zastávají různá stanoviska. Objevují se například názory řadit důchodce do tříd podle jejich dřívějšího, nebo původního postavení v pracovním procesu. Anebo je postavit zcela mimo třídní strukturu či charakterizovat je jako samostatnou netřídní sociální vrstvu.

Pokud o ekonomickém vykořisťování důchodců můžeme vůbec hovořit, pak určitě ve smyslu vykořisťování státem, vykořisťování nepřímém. Neobstojí ani slova, že důchodci nikdy žádnou revoluci neudělali. Vliv seniorské generace sílí, mimo jiné jejich zkušenostmi, výchovným působením, mimopracovními i politickými aktivitami. Nutno vzít v úvahu, že roste i počet částečně zaměstnaných důchodců.

Důchodce, vzhledem k jejich spornému zařazování do třídní struktury, lze považovat ve vztahu k třídnímu charakteru společnosti za zvláštní makroskupinu občanů. Ta může být podle finanční

velikosti důchodu a výhod, které jim jsou poskytovány, považována za nepřímo vykořisťovanou skupinu občanů.

V teorii sociální struktury se hovoří ještě o dalších sociálních skupinách, resp. o skupinách z jiného pohledu třídění společnosti.

Kognitariát, někdy zvaný kognitivní proletariát, v různém pojetí intelektuálně orientovaný. Za tuto skupinu jsou považováni povšechně pracovníci informačních a výpočetních technologií jako představitelé příbuzného proletariátu. Propojení na termín vykořisťovaný, neprivilegovaný proletariát neodpovídá obsahu názvu. Zejména, když se podíváme na současnou rostoucí skupinu tzv. „ajtáků“ s vysokým ekonomickým a sociálním postavením a platy.

Pojmem prekariát, který vznikl spojením slov překerní a proletariát, je označována socio-ekonomická skupina, která se skládá z lidí, kteří postrádají pracovně orientované jistoty a potřeby, vč. zaměstnání. Tvoří ho různorodí jedinci, trpící především sociální nejistotou a frustrací. Mezi prekariát jsou někdy řazeni např. bezdomovci.

K úplnosti přehledu o třídní struktuře je nutno doplnit, že **mimo hlavní třídy, vykořisťující a vykořisťovanou, se v různých etapách novodobé historie formovaly a dosud existují i vedlejší třídy a mezitřídy**. Setkáváme se s pojmem vedlejší třída rolníků jako spojenec dělnické třídy. Ta byla v období výstavby socialismu před rokem 1990 povyšována na neantagonistickou třídu družstevních rolníků. Setkáváme se také s pojmem mezitřída malých podnikatelů, resp. živnostníků jako skupina v určitých situacích a okolnostech inklinující k postavení obou hlavních tříd.

Občas se v souvislosti s třídní strukturou setkáme i s pojmem **lumpenproletariát**. Od dělníků schopných organizované akce, se tato vedlejší sociální skupina považuje za společensky zcela neschopné občany.

Sociální struktura v budoucí socialistické společnosti

Budoucí společnost bude muset na tyto problémy reagovat a orientovat se nejprve na likvidaci škod a chyb pravicových vlád, a spolu s tím na udržení vyrovnaného trendu pro zachování základní úrovně hospodářství. K tomu bude potřeba vypracovat zásadní opatření především v ekonomické a sociální oblasti. Bude potřeba vytvořit předpoklady k rozvoji vzdělávání, vědy a kultury.

Příští vývoj sociálního složení bude vycházet samozřejmě z dosavadní společenské situace. **Je nepochybné, že s postupnými proměnami vlastnických poměrů bude docházet k zásadním změnám v rozložení struktury obyvatelstva a v postavení jednotlivých sociálních tříd a skupin.**

V přechodném období cesty k socialismu dojde k významné diferenciaci kapitálových pozic velkých podnikatelů a k poklesu jejich postavení. Postupně pak k jejich oslabení. Předpokládám, že i v socialistické společnosti budou mít větší kapitalistická uskupení svoje místo za předpokladu sladění cílů podnikání ve prospěch socialistického zřízení.

Dojde i k rozšíření plurality vlastnických forem mezi menšími podnikateli, a tím i k různosti v sociální struktuře středních vrstev.

Dojde zcela jistě k oslabení, ne-li utlumení, vlivu zahraničního, západního kapitálu a majetkových pozic církve.

V české společnosti jsou zřetelné dlouhodobé trendy **prohlubování rozdílů mezi bohatými a chudými** – jak co v příjmových kategoriích, tak v oblasti majetkového vlastnictví, přičemž majetková nerovnost je mnohem výraznější. **V socialistické společnosti se budou významně měnit pozice vykořisťovaných vrstev**, zejména námezdních pracovníků. V důsledku zesilujících protikapitalistických tlaků se budou otevírat možnosti zvyšování jejich podílu na správě, a také na přebírání řízení a vedení podniků a organizací. Ty mohou souviset i s celospolečenskými politicko-mocenskými změnami. Právě tyto skupiny občanů se mohou stát rozhodujícím subjektem podněcujícím aktivity k dalším společenským změnám.

Je pravděpodobné, že s postupnými proměnami vlastnických poměrů **bude docházet k dalším podstatným změnám v sociální struktuře**. Vědeckotechnický pokrok **tento vývoj urychlí**.

Vzhledem k nutnému rozvoji vzdělanostní, vědecké, sociální a kulturní společnosti v socialistických podmínkách bude kladen mimořádný důraz na plné rozvinutí personálního zabezpečení, a tedy zvýšení počtů odborných a kvalifikovaných pracovníků. **Poroste úloha a pozice inteligence jako inspirátora a předního nositele nové racionality**.

Je otázka, jak bude pokračovat současný trend rozvoje a uplatňování umělé inteligence. Není pochyb, že zavádění a realizace moderních technik mělo a bude mít výrazný dopad na změny v sociální struktuře celé společnosti.

Velké strukturální změny budou propojeny **s demografickými proměnami**. Z toho hlediska je předpoklad, že v nejbližších letech i později bude docházet k zásadním proměnám populačního charakteru: bude stoupat natalita a klesat mortalita, průměrný věk české populace se zvýší o několik let, bude méně ekonomicky aktivních občanů a více důchodců. Stárnutí obyvatelstva bude snižovat reprodukční základnu společnosti, a tím ovlivní vývoj na celá desetiletí.

Je pravděpodobné, že pod vlivem hospodářského rozvoje **dojde k větším změnám v rozmístění obyvatelstva na území republiky**. Dojde k určitým přesunům obyvatelstva mezi městy a venkovem.

Rozšiřující se mezinárodní kontakty povedou ke zvýšení potřeby řešit různé národnostní problémy v soužití se současnými občany. Bude nutno počítat s možným zvýšením stupňované mezinárodní migrace a s překonáváním sociálních protikladů v této oblasti. Bude problém také se lépe vyrovnat postupně i s vleklým problémem, jakým je romská otázka.

Nemenší problémy vzniknou pravděpodobně i ve struktuře rodinných a manželských vztahů spojených s postupně uvolňujícími se vztahy mezi muži a ženami i jedním rodičem vychovávanými dětmi.

Dojde ke změnám v posunu věku vstupu mladých lidí do manželství, který se již dnes blíží ke třiceti letům. Bude více svobodných matek, vzniknou problémy s udržení výchovné funkce rodiny. Budou pokračovat etnické migrační změny spojené s přistěhovalectvím.

Při globálním posuzování sociální struktury české společnosti se ukazuje, že společenské rozdíly mezi lidmi jsou ekonomicky, majetkově z velké části propojeny se životní jistotou či nejistotou. V tomto ohledu není k dispozici dostatek statistických důkazů, výstupů pro detailní hodnocení a prognózy. Nicméně výsledky sociologických výzkumů a nepřímé poznatky z pozorování běžného života ukazují, že nejistota lidí v mnoha oblastech života postihuje čím dále větší počet populace – z výzkumů a diskusí se odhaduje minimálně na 40 % z dospělé populace...

Je nepochybné, že v přechodném období k socialistickému zřízení bude třída nemajetných a třída vlastníků i nadále stát neslučitelně, nesmiřitelně, antagonisticky proti sobě. Z těchto rozdílů a protikladností budou i nadále pak vyplývat třídní rozpory.

Nesmiřitelný vztah mezi společenskými třídami se bude ve společnosti prezentovat i nadále různými formami – násilnými a nenásilnými. Nenásilně v podobě ideových, propagandistických aktivit, ve sdělovacích prostředcích, v diskusích, debatách, rozhovorech přímo anebo zprostředkovaně. Anebo v manifestacích, shromážděních a demonstracích, které ovšem mohou přerůst v násilnou formu až po ozbrojený boj. Poznamenejme, že většina válečných střetnutí ve světě má charakter třídního boje.

Boj společenských tříd se bude i nadále vést nejmarkantněji a nejčastěji v ekonomické rovině materiálního vykořisťování, v zaměstnání a odměňování za práci, ale i v chování lidí. Bude často veden nepozorovaně, někdy až razantními akcemi různého stupně. V tomto zápase nebudou chybět sociálně patologické jevy – exekuce, zadluženost vč. podvodných způsobů půjček a vydírání. A to vše v časově těžko předpokládaném vývoji, který bude určován mocensko-politickými postupy a na druhé straně cílevědomostí, aktivitou a vytrvalostí socialistických sil.

Pro vymezení perspektiv dalšího vývoje sociální a třídní struktury české společnosti se nabízí několik hypotetických úvah, které mohou mít vliv i na utváření politické situace v zemi.

Jde především o to, jak a k jakým hranicím se bude vyvíjet vlastnická, i např. příjmová diferenciace, jak bude pokračovat „otevírání nůžek“. A to pod vlivem vnitropolitického, ale v neméně míře i pod vlivem mezinárodního vývoje. Existuje mnoho náhledů a rozporných výkladů.

Je pravděpodobné, že náš ekonomicko-politický vývoj zůstane pod vlivem tzv. evropských trendů. To na jedné straně. Na druhé straně však je neméně pravděpodobné, že neprivilegované vrstvy obyvatel budou vyvíjet stále silnější tlaky proti prosazování zájmů elit.

Nemyslím si, že bude pod vlivem změn v sociálně ekonomických vztazích docházet k výraznému narůstání revolučnosti, anebo ke změně revolučním skokem. **Spíše půjde o postupný evoluční vývoj, o prolínání a „přetlačování“ ve vzájemných potřebách a zájmech.**

V zásadě lze říci, že vzhledem k sílící sociální diferenciaci se budou zájmy a potřeby různých zájmových sociálních skupin tříštit. Současně však v jejich základních požadavcích mohou postupovat jednotně a prosazovat se dominantně. Půjde o střední vrstvy populace, které tím již dnes získávají podstatnou až vůdčí úlohu v celé společnosti a zásadní vliv na její směřování.

Zcela jistě se budou měnit i pozice dosud neprivilegovaných vrstev, lidových mas, jejichž ekonomická a sociální úroveň nepochybně poroste.

Problematice proměn české společnosti věnoval v posledních letech zevrubnou pozornost kolektiv společenskovedních odborníků sdružených v Centru strategických a teoretických studií ústředního výboru Komunistické strany Čech a Moravy, a kolem Klubu společenských věd. Od roku 2004 se zabýval možnostmi dalšího vývoje české společnosti k socialismu, a připravil dvě pozoruhodné výstupní publikace.

Práce na tomto projektu, které by měly mít pokračování, zahrnovaly rovněž souborné studie o změnách v sociálních oblastech společnosti, a tudíž i v sociální struktuře. Ty se staly jednou z klíčových částí projektu.

Dovoluji si převzít z této práce, z analýz a sledování sociální struktury a hodnotových orientací české populace **základní doporučení:**

- **Výrazně uplatňovat akcent: na vnímání rozporů mezi bohatými a chudými, na preferenci pracovních možností a výkonu, na preferenci rodiny, preferenci zájmů a potřeb osobnosti, preferenci solidarity a sociální spravedlivosti a na preferenci možností podnikání.**
- **V dlouhodobých a strategických úvahách soustavně reagovat na řešení základních problémů především v oblastech: zaměstnanosti a spravedlivého odměňování za vykonanou práci, postavení žen, udržení populační natality, zabezpečení nejstarší věkové kategorie, ekonomického využití absolventů vysokých škol.**

Pozornost bude nezbytné věnovat zacházení a manipulování s principy demokracie a svobody. Informačními a osvětovými prostředky usměrňovat jejich chápání z až nebezpečné a zneužívané prostoduchosti a naivity do reálu.

Zvláštní kapitolou sociální struktury obyvatelstva je složení, struktura společnosti podle hodnotových, názorových, etických a politických kvalit občanů. Ty jsou logicky odvislé od základních ekonomických a sociálních atributů členění společnosti. Překračují rámec, obsah zaměření tohoto pojednání.

K předpokládaným změnám v sociální struktuře se nabízí neobvyklý, o vědecké poznatky se opírající závěr: **Jediným možným východiskem k vytvoření a formování rovnoprávné, ale i efektivní a prosperující budoucí lidské společnosti je odstranění vykořisťování, exploatace, ponižování a hanobení lidských bytostí. Jedinou možnou cestou k tomu je nastolení sociální rovnosti, zdůrazňuji slovo sociální.**

I když to dnes, vzhledem k rozmístění ekonomických, politických a vojenských sil, tak u nás nevypadá, je velmi pravděpodobné, že nastolení oné sociálně rovné, spravedlivé a vzkvétající společnosti k tomu přece jenom povede. Bude to dlouhá, i když klikatá cesta. A nebude to otevřený zápas a vítězství „diktatury proletariátu“, ani vítězství „lepšolidské“ egoistické konzervativní společnosti zastánců vysoce soukromých zájmů. Spíše naopak, bude to jejich postupný zánik.

Forem a cest je více. Záleží na vyhranění, ale i na sblížování faktorů působících v procesu dalšího vývoje. A také na tlaku a ústupcích účastníků tohoto doslova světového klání. Je zřejmé, že v budoucím společenském uspořádání budou také sílit tendence civilizačních procesů v celé své šíři a s tím spojené posilování vědeckotechnických a kybernetických procesů.

Se změnami v sociální struktuře dojde k proměně třídních rozdílů, i když v současné době ne vždy zřetelných a průhledných. Bude to krok k vytvoření beztrídní společnosti.

Ekonomický pilíř udržitelného vývoje

Jan Zeman

Text „Ekonomický pilíř udržitelného vývoje“ vychází z mé knihy Ekologické základy udržitelného vývoje (dál kniha), vydané poprvé v Olomouci v roce 2002 a zvláště z její přepracované verze z prosince 2023.

V tomto příspěvku se zaměřím na problémy:

1. Základní makroekonomické problémy ekonomického pilíře udržitelného vývoje
2. Administrativní nástroje
3. Ekonomické nástroje
4. Informační a organizační nástroje

1. Základní makroekonomické problémy ekonomického pilíře udržitelného vývoje

Ekonomický pilíř udržitelného vývoje naráží na základní paradigmaty ekonomické teorie:

- 1.1. problematičnost užívaných základních makroagregátů,
- 1.2. zákonitosti ekonomického růstu, měřené navíc zcela špatným indikátorem (ukazatelem) hrubý domácí produkt,
- 1.3. míru zespolečenštění ekonomiky.

1.1. Problematičnost užívaných základních makroagregátů

V 21. století úsilí o nápravu věcí veřejných nutně začíná mimo jiné kritikou základních používaných makroagregátů – indikátorů (ukazatelů) hrubý domácí produkt (HDP), hrubý národní produkt (HNP) a národní důchod (ND), viz ¹³⁾.

K pozitivům společnosti před rokem 1945 patřilo neohlupování hodnotovými makroagregáty typu HDP, HNP, ND ze strany ekonomů a následně i politiků a novinářů. Totiž, dnešní makroekonom si až na výjimky neumí představit, že by alespoň jeden z těchto tří makroagregátů neměl k dispozici.

Ekonomové před rokem 1945 zkoumali zejména ukazatele vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti, inflace a deflace, úvěrů a zadlužení, vývozu a dovozu zboží a služeb (zahraničního obchodu), růst výroby základních produktů, jako byly v 19. století těžba uhlí, výroba surového železa a oceli, výroba cementu, výroba kyseliny sírové, výroba parních lokomotiv, vypěstovaná pšenice, brambory, vyrobené maso, délka železničních tratí, přepravní výkony osobní a nákladní železniční a vodní dopravy ad. S růstem objemu výroby rostla zaměstnanost, inflace a klesala vyrovnanost zahraničně obchodní bilance a opačně. Marx na základě takové analýzy dokázal předvídat cyklické ekonomické krize z nadvýroby, viz ²⁾. Ukazatelé HDP, HNP a ND byly neznámé.

V roce 1944 jistí akademičtí ekonomové v USA vytvořili souhrnné národní účetnictví, jehož výsledkem byl nutně ústřední makroagregát hodnotového typu, konkrétně HNP. Nebyli zcela originální, protože první národohospodářské reprodukční schéma v ekonomii vymyslel již F. Quesnai (1694–1774), byť zůstal dlouho nepochopen. Na něj až o mnoho let později navázal K. Marx, viz ²⁾. I u Marxe šlo spíše o didaktickou pomůcku k zobrazení základních podmínek reprodukčního procesu než o nástroj analýzy reálného vývoje konkrétní ekonomiky. Také u autorů HNP šlo jen o akademickou diskusi. Této akademické diskuse se ale vzápětí chopili jiní ekonomové a použili ji zcela jinak, i přes protesty tvůrců HNP.

HNP státu byl definován jako suma příjmů všech ekonomických subjektů na území příslušného státu včetně domácností, přihlášená ke zdanění, snižena o spotřebu materiálu a energie (meziproduktů). HNP dále korigovala bilance kapitálového účtu, resp. zisky vyvezené do zahraničí nezvyšují HNP, podobně zisky dovezené ze zahraničí ho nesnižují. Základní podmínkou zahrnutí do HNP bylo, že dané zboží či služba byla koupena na trhu a zaplacená kupujícími. Pokud nebylo příslušné zboží či služba od daně z obratu osvobozeno, musela být též státu zaplacená daň z obratu, později daň z přidané hodnoty (DPH), u některých produktů též spotřební daň. Naturální spotřeba nevstupovala do HNP. Problém užitečné, podmíněně užitečné a neužitečné výroby ekonomové ignorovali. Statistické úřady vyspělých kapitalistických států začaly po roce 1945 počítat HNP, ukazatel výkonu ekonomiky, a ekonomové, ekonomičtí novináři a politici ho začali prohlašovat za základní ukazatel ekonomiky a později i za základní ukazatel blahobytu, kterým nikdy nebyl a ani být nemohl.

Vznikající státy reálného socialismu v Evropě začaly počítat makroagregát ND. Od HNP se lišil zejména rozlišováním tzv. produktivních a neproduktivních činností s tím, že pouze produktivní činnosti vytváří ND. Na základě značně zjednodušeného pojetí pracovní teorie hodnoty K. Marxe do ND zahrnovali všechna odvětví materiální výroby a materiálních (výrobních) služeb. Tzv. nevýrobní služby do ND nezahrnovali. Známa zběsilá soutěž o co nejvyšší ekonomický růst prvního poválečného třicetiletí se odehrávala v úsilí o maximální růst makroagregátů hodnotového typu. Efektivnost takového růstu se považovala více méně za samozřejmou. Teprve rozsáhlá strukturální krize 70. let 20. století – krize potravinová, surovinová, energetická, zejména ropná, a krize ekologická si vynutily diskusi na téma kvalita ekonomického růstu a snahu korigovat cíl maximálního ekonomického růstu na cíl růst optimální. ND jako základní makroagregát skončil s pádem zemí reálného socialismu na přelomu 80. a 90. let.

Snaha vypočítat HNP a HDP ČSSR v 80. letech v rámci úsilí o ekonomickou reformu v jistém smyslu předcházela pádu reálného socialismu. Samotný výpočet HNP a HDP za účelem mezinárodního srovnání chybný nebyl, byť vhodnější by bylo se snažit přepočítat HNP a HDP vyspělých kapitalistických států na ND. Problém byl, že jeho autoři ho neoprávněně zbožštili a zcela ignorovali jeho četná zásadní negativa včetně mizivé vypovídací schopnosti. To platí i o zjištěném zaostávání tehdejších socialistických států na základě propočtů stínového HNP či HDP, resp. výši odhadovaného HNP či HDP v paritě kupní síly na obyvatele. Tak jako ve vyspělých kapitalistických státech byl zbožšťován indikátor HNP, byl podobně ve státech někdejšího reálného socialismu zbožšťován indikátor ND, byť měl méně vad než HDP. Po roce 1989 byl ND zavržen, aby nepřekážel budování prosperity trhu či spíš lidožravých hostin HNP a HDP.

Mezinárodní rozvojový establishment v roce 1991 základní makroagregát HNP nahradil HDP. Rozdíl je ve skutečnosti, že zisky vyvezené do zahraničí se od HNP odčítají,

zatímco ve statistice HDP též spoluvytváří ekonomickou „prosperitu“ příslušného státu. Jde tudíž o indikátor ještě horší než HNP.

Může to být hodně. V roce 2015 HDP ČR převyšuje HNP asi o 10 %. Jen čistý vývoz zisků zahraničních firem do zahraničí činí v ČR asi 300 mld. Kč/rok, tj. asi 8 % HDP.

Problémem je i jev, který je nazýván „phantom GDP“ (rozuměj HDP). Tento jev vzniká v souvislosti s uplatňováním metod outsourcingu a offshoringu nadnárodními firmami. Znamená nadhodnocení ekonomické výkonnosti mateřských zemí nadnárodních firem v důsledku produktivity „dovezené“ ze zemí s nižšími náklady a cenovou hladinou, viz ³⁾, ⁴⁾. V USA se tak zvyšuje HDP až o půl procentního bodu za rok.

V září 2011 ČSÚ přepočítal dosavadní řady HDP po roce 1990 ve smyslu „plného“ zachycení ekonomických aktivit. HDP se dál zvýšil. Míra blahobytu se tím ale nezměnila.

Kromě řady jiných metodických korekcí výpočtu HDP byl do HDP nově zahrnut přechod na tržní ceny naturální spotřeby (tzv. imputované nájemné u občanů bydlících ve vlastním bytě je při současném šmelinářském nájemném absurdní), kapitalizaci softwaru vyrobeného ve vlastní režii, odhadovaná nezjištěná ekonomika (úmyslně neregistrované jednotky – tzv. meloucháři), nelegální ekonomika – zpřesnění metody již prováděného odhadu za prostituci a nelegální výroby, spotřeby, dovozu a vývozu tabákových výrobků a zahrnutí dosud neprováděných odhadů za nelegální výrobu, spotřebu, dovoz a vývoz drog, alkoholu, cigaret a za nelegální kopírování originálů – dopad, individuální bytová výstavba; podhodnocení rozpočtovaných cen a absenci zisku a navýšení výdajů na novou výstavbu a rekonstrukci obydlí podle údajů z rodinných účtů, jednotky nepodléhající zjišťování, úmyslné zkreslování vykazovaných údajů, ostatní typy nezjištěné ekonomiky. Zkrátka a dobře, HDP nám začaly zvyšovat i oficiálně prapodivné aktivity jako je prostituce, obchod s drogami, malá i velká kriminalita.

Další přepočet HDP, spojený se zvýšením jeho hodnoty, ČSÚ provedl na podzim 2014.

Stávající členění ekonomických aktivit ukazuje tabulka č. 1:

Tabulka č. 1 – Členění lidských ekonomických aktivit HDP podle současné statistiky

Kód	CZ-NACE sekce
A	Zemědělství, lesnictví a rybolov
B	Těžba a dobývání
C	Zpracovatelský průmysl
D	Výroba a rozvod elektřiny, plynu, tepla a klimatizovaného vzduchu
E	Zásobování vodou; odpadními vodami, odpady a sanacemi
F	Stavebnictví
G	Velkoobchod a maloobchod; opravy a údržba motorových vozidel
H	Doprava a skladování
I	Ubytování, stravování a pohostinství
J	Informační a komunikační činnosti
K	Peněžnictví a pojišťovnictví
L	Činnosti v oblasti nemovitostí
M	Profesní, vědecké a technické činnosti
N	Administrativní a podpůrné činnosti
O	Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení
P	Vzdělávání
Q	Zdravotní a sociální péče
R	Kulturní, zábavní, rekreační činnosti
S-U	Ostatní činnosti

Zdroj: ČSÚ

S jistým zjednodušením, aktivity A-H s výjimkou osobní dopravy vytvářely za reálného socialismu ND. Aktivity I-U a osobní doprava byly považovány za aktivity neproduktivní, ND nevytvářely. Neproduktivnost ale neznamenala nepotřebnost, jak to někteří vulgarizovali. V souvislosti se složkami HDP je nutné upozornit na značně problematické položky peněžnictví a pojišťovnictví a činnosti v oblasti nemovitostí. Vytváří nebo také ztrácí peníze z peněz a spekulací.

Peněžnictví a pojišťovnictví vytváří HDP mimo jiné tištěním peněz a dluhopisů, tj. v podstatě fiktivně a inflačně. Ekonomika USA v posledních 30 letech v rozhodující míře žije z tisku US dolarů, zejména dluhopisů, které pak vnucuje ostatním, někdy i za použití armády, viz Irák 2003. Tím prakticky znehodnocuje měnu, vyvolává obří spekulaci bubliny a obří krachy, klasicky krizi 2008-09. Může být i příčinou ekonomického úpadku, když se prakticky vyplatí investovat jen do spekulací. Klasicky opět v USA, ale nejen tam.

Nejspornější částí HDP státu je HDP vytvořené tzv. finančním sektorem. Jde reálně o peníze vydřené z jiných států (před lety se uváděl případ: zboží se vyrobí v Číně za 1 USD, 1 USD stojí jeho doprava do USA, v USA se prodává za 10 USD, čímž je HDP USA i při vysokém obchodním rozpětí uměle zvyšován) a emitované, hodnotami nekryté

peníze – cenné papíry i běžné papírové peníze. V USA tuto situaci zásadně zlepšuje pozice USD jako vlastníka základní mezinárodní měny, byť již delší dobu beznadějně prodloužené. Ale na pouhý požadavek platit místo USD eury ze strany Iráku z února 2003 přišla za pouhý měsíc vojenská invaze USA a Velké Británie, která Irák zničila.

Činnosti v oblasti nemovitostí mohou zásadně zhodnocovat majetek, aniž by byly vytvářeny užitečné hodnoty. Známý je závratný růst cen nemovitostí v centrech velkých měst. Prosazení stavby dálnice v určité trase znamená zásadní zhodnocení pozemků v jejím okolí pro účely podnikání, ale současně jejich znehodnocení pro potřeby bydlení, školství, zdravotnictví apod. I zde může jít o výraznou bublinu, která praská v případě, že se společnosti dlouhodobě nedaří. Velká ekonomická krize ve vyspělých státech v letech 2008-09 začala krizí na hypotečním trhu s nemovitostmi v USA. Pozemky může zhodnotit pro potřeby bydlení a občanské vybavenosti výstavba stanice metra, tramvajové či trolejbusové tratě aj.

Kromě výše načrtnuté výrobní metody výpočtu HDP se HDP počítá také na základě spotřeby – co vytvoří svou spotřebou sektor podnikatelský, co domácnosti, co státní správa a samospráva (ta z výnosu daní, popř. i z výnosu dluhopisů) apod. Ve výsledku se musí krýt, resp. rozdíl pokrývá „změna zásob,“ reálně fiktivní ukazatel. Ale i spotřeba se v praxi běžně realizuje v nemalé míře na dluh a vytváří bubliny, které po prasknutí vytváří finanční, ekonomické a sociální krize.

Ukazatel hrubé přidané hodnoty HPH vzniká odečtením dotací do výroby od HDP a vybraných daní na příslušné produkty – DPH a spotřebních daní. V tomto směru je přesnější než HNP a HDP.

Předním statistikům ČR se podařilo z národního důchodu ČR let 1970-89 vypočítat i v ČR tehdy dosahovaný HDP, viz ⁵⁾. Tradovaná zásadní nepropustnost těchto makroagregátů tak byla s jistými nedostatky překonána. Zatímco v roce 1970 podle tohoto přepočtu HDP převyšoval ND v ČR asi o 32 % (rozdíl asi jedna třetina na základě hodně zjednodušených přepočtů se v Československu tradoval po celá 70. a 80. léta), v roce 1989 jej převyšoval již o 45 %.

Jde vesměs o údaje značně hrubé. Jistě i proto, že podniky se do toho či onoho odvětví zahrnují podle své převažující činnosti, což může rozsah některých odvětví citelně zkreslovat. Výkaznictví ale obsahuje i řadu jiných nepřesností, včetně vícero změn metodiky. Dlouhodobé časové řady při stabilní metodice by ale měly mít případné odchylky přibližně ve stejných směrech.

Ostatní základní makroagregáty – nezaměstnanost, inflace, veřejný i soukromý dluh, zahraničně obchodní a platební bilance, bilance veřejných rozpočtů aj. si svou funkci v zásadě udržely, byť zůstávaly a zůstávají ve stínu základního makroagregátu hodnotového typu. Rozumný stát minimalizuje nezaměstnanost, inflaci a veřejný i soukromý dluh, usiluje o aktivní zahraničně obchodní a platební bilanci i o aktivní bilance veřejných rozpočtů.

HDP, HNP i ND se počítají jednak v běžných cenách, jednak ve stálých cenách (očištěny o inflaci). Protože přesné zohlednění inflace není snadné, může být zdrojem chyb, zejména v dlouhodobém časovém horizontu. Klasicky když se mění váha jednotlivých skupin komodit a statistika tuto změnu zachycuje až s určitým zpožděním.

Základní makroekonomické agregáty HDP, HNP a ND mají ten zásadní nedostatek, že ignorují soulad struktury výroby a služeb se strukturou společenských potřeb, takže na jejich bázi nelze budovat udržitelnou ekonomiku. ND za produktivní považuje jen

materiální výrobu a výrobní služby. I když má za socialismu počítaný ND méně vad než HDP a HNP, mimo jiné odčítá zjevné ekonomické ztráty (HDP a HNP je reálně vykazují jako klad), neuvádí jako produktivní náklady na obranu a bezpečnost (blahobyt určitě nevytváří, jsou jen nutnou daní za nedokonalosti společenského mechanismu), náklady na státní správu ad. Jeho základní defekt – ignorace souladu struktury společenské výroby se strukturou společenských potřeb – je podobný jako u HDP a HNP, byť zúžený. ND vyžaduje odlišné účetnictví. Nepravé (falešné) potřeby vesměs zvyšují makroagregáty HDP, HNP a některé i ND. Například výdaje na obranu, bezpečnost, státní správu a ztráty všeho druhu ND nezvyšují.

„HDP je hrubé měřítko tržních aktivit, peněz, které legálně přecházejí z jedné rukou do druhé. Nerozlišuje mezi žádoucím a nežádoucím, mezi náklady a ziskem. Navíc se zaměřuje jen na tu část reality, jež se podílí na peněžních transakcích. Důležité ekonomické funkce provozované domácnostmi a neziskovým sektorem ignoruje, maskuje zhroucení společenských struktur a přírodního prostředí, na nichž ekonomika i sám život zcela závisí. Toto zhroucení vydává za hospodářský přínos.

Zpráva „Aktivity na ulicích se zvýšily o 15 %“ s málokým hne. Lidé se ptají, co se zvýšilo. Sázení stromků nebo loupeže? Dobrovolnická výpomoc nebo rvačky? Dopravní nehody nebo skutky sousedské laskavosti? Pouhý součet aktivit neříká nic o změnách kvality života na ulicích. V ekonomice to funguje stejně. "Méně" nebo "více" nemá smysl, pokud se neříká, čeho. Proto má samotný HDP mizivou vypovídací schopnost. Jako pouhý výčet celkové hodnoty hotového zboží a služeb v dolarech tvrdí, že vše vyrobené je "zbožím".

Nerozlišuje mezi náklady a výnosy, ziskem a ztrátou, tvořivými a ničivými, udržitelnými a neudržitelnými činnostmi. Ústřední národní měřítko blahobytu pracuje jako sčítající kalkulačka, která nedokáže odečítat. Vše, co se odehraje na trhu, přijímá jako přínos, přičemž zcela ignoruje to, co se odehrává vně sféry peněžní směny, bez ohledu na její důležitost a prospěšnost.

K růstu HDP účinně přispívá pacient v závěrečném stadiu rakoviny, nákladná rozvodová řízení, ničivá zemětřesení nebo hurikány, vynucující si nákladnou obnovu. Tyto položky zvyšují HDP, neboť díky jim peníze mění své majitele. Je to totéž, jako kdyby podnik vedl své bilanční záznamy prostým sčítáním veškerých "transakcí" bez rozlišování mezi příjmy a výdaji, mezi aktivy a pasivy. Synonyma úpadku (zločinnost, rozvodovost, masmediální posedlost ad.) výrazně přispívají k růstu HDP. Vyvolávají rozsáhlé náklady, které zvyšují HDP. Rozvody přináší na konta právníků miliardy dolarů/rok, zvyšují podnikání s nemovitostmi, je třeba zajistit druhou domácnost, dopravu, zastupování dětí atd. Zločinnost zajišťuje obrat odstrašovacímu a zabezpečovacímu podnikání ve výši 65 mld. dolarů/rok. Také návyková konzumace (narkomanie, alkoholismus, nikotinismus ad.) zvyšuje HDP. 50 % Američanů sama sebe označuje za otlé. Miliardy se vynakládají na přejídání, miliardy na zbavení se nadváhy.

Podobně je tomu s přírodou. Čím více vyčerpává národ své přírodní zdroje, tím víc HDP roste, což znásilňuje základní účetní principy: odčerpávání základního kapitálu mění na běžný příjem. Odlovení veškerého pokolení tresek celonárodní účetní knihy vykazují jako hospodářský vzestup – až do zhroucení rybářského odvětví. Podle H. Dalyho "současný celonárodní účetnický systém zachází se zeměkouli jako s obchodním případem v likvidaci". HDP zvyšuje produkce znečišťování, jeho zneškodňování a náklady kompenzace sociálně ekonomických škod z narušení prostředí.

HDP zaměňuje prosté vypůjčování si z budoucího za skutečný zisk. Je to obdoba tvrzení, že rezerva pro stárnoucí kapitál musí být na úkor podnikání.

Podobně HDP ignoruje hospodářský přínos obcí a domácností, vykonávající velkou část celonárodně nejdůležitější práce (výchova dětí, péče o staré lidi, rozmanité neziskové práce). Úpadek těchto sfér zvyšuje HDP. Rodičovství je stále častěji zastupováno péčí o děti, společné sedánky před domovním vchodem psychiatrií a televizí, ostražitě oči sousedů poplašnými zařízeními a policisty, kuchyňský stůl McDonalidem. Vzájemná výpomoc se mění v nakupované služby. Denní jesle a školky zvyšují HDP o více než 4 mld. dolarů, televize a příbuzná zábava téměř o 60 mld./rok. Vláda i trh tloustne z lidožroutských hostin na rodině, obci a přírodě, jež jsou podmínkou přežití lidstva.“ 60 mld./rok. Viz ¹⁾.

Výše uvedená poměrně dlouhá citace z práce Cobb a kol. zobrazuje starší realitu USA. Situaci ale vystihuje přesně. Totiž, dnes již HDP tvoří i výnosy organizovaného zločinu, obchodu s drogami, z prostituce aj. Jinak ale výše uvedené hodnocení můžete aplikovat na mnohé. Zůstala za hurikánem ekonomická škoda ve výši 1 nebo 10 miliard USD? Nikoliv tragédie, jak by prostý občan nemakroekonom usuzoval, ale ekonomicky pozitivní událost, neboť zhruba ve výši způsobených ekonomických škod proběhne obnova a HDP se o tu částku zvýší. Je pacientovi dva roky léčena rakovina, na niž nakonec ve velkých bolestech umírá? Pro něj jistě tragédie, ale HDP se na jeho nákladném léčení „napase.“ Že atentát v Oklahoma City se 170 mrtvými byl obudný? Pro zahynuvší a pozůstalé určitě. Ale na růstu HDP USA se projevil kladně, protože kdekdo si poté začal pořizovat lepší bezpečnostní zámky, střelné zbraně, připojovat si své obydlí na pult centrální ochrany a jiné v naději si tak zvýšit svou bezpečnost. Prodej zboží a služeb se zvýšil, byť blahobyt zjevně klesl.

Škody na dopravních prostředcích rozbitých při dopravních nehodách, škody způsobené požáry, vichřicemi, povodněmi, suchem a jinými přírodními pohromami, škody způsobené hospodářskou kriminalitou atd. snižují reálný blahobyt. ND za reálného socialismu jimi způsobené škody, tyto defenzivní výdaje, právem odečítal. HDP a HNP je ale neodčítají, protože rozbité dopravní prostředky musíme opravit nebo koupit nové, tím se zvýší obrát a s ním i HDP a HNP. Podobně u jiných druhů ztrát.

Využívání přírodních zdrojů a poškozování životního prostředí křivě odráží HDP, HNP i ND. Když nám rostou škody korozí v důsledku znečištění ovzduší, musíme je akceptovat a napravovat. Mohou se projevit zkrácením životnosti ocelových konstrukcí nebo zvýšenými náklady na jejich pořízení, aby příslušná konstrukce vydržela v silně znečištěném ovzduší plánovanou dobu. Obojí jsou zvýšené náklady. S blahobytem nesouvisí, byť zvyšují základní makroagregáty HDP, HNP, ND. Podobně je tomu se zvýšenými náklady zdravotnictví, potřebami rekreace atd.

Těžbou a spalováním fosilních paliv je ničíme pro jejich možné využití budoucími generacemi, a ještě přitom kromě devastace krajiny těžbou znečišťujeme ovzduší a nejspíš i rozvrácíme klima, což naši potomci nemusí přežít. V oficiální statistice tak ale vytváříme pochybnou statistickou prosperitu. Zvyšuje se HDP, HNP i ND. Podobně je tomu s těžbou jiných nerostných surovin, byť zde jsou větší či menší možnosti jejich recyklace. Produkci odpadu škodíme sobě i společnosti, byť statistika makroagregátů mluví o opaku. Totiž, i zneškodňování odpadu je užitečná činnost, byť vyvolaná nutností napravovat negativní důsledky předchozích nedokonalých aktivit lidí.

Také všechny nekalkulované náklady v dopravě ČR s výjimkou daňových úlev v roce 2009, uvedené v tabulce č. 3 v ⁶⁾, zvyšují HDP. Že je tomu často zjevně neefektivně (včetně v posledních 25 letech prohospodařeným stamiliardám Kč na dopravních stavbách, které se buď neměly stavět vůbec, nebo ne v prosazených silně devastáčních či jinak rizikových trasách, nebo se zásadně zdražily v průběhu výstavby), statistice HDP nevadí.

Podobně je tomu u deformací cen paliv a energie, v částech dotace a externality, viz tabulky č. 10-13. v ⁶⁾ resp. v ⁷⁾.

Můžeme těžit lesy rychleji, než přirůstají, a makroagregáty se budou zvyšovat. Tedy, zvyšovat se budou jen do chvíle, kdy lesy vytěžíme. Pak nastane kolaps těžby dřeva a makroagregáty klesnou. Přestane-li nám les bezplatně poskytovat své významné mimoprodukční přínosy (funkce klimatická, hydrologická, půdoochranná, rekreačně zdravotní ad.), zhorší se nám podmínky pro život. Ať už je nahradíme umělými zásahy (V. Voráček se pokoušel spočítat, na kolik přijdou technická opatření na omezení eroze půdy, zmírnění rizik povodní ad. poté, co v důsledku přílišného znečištění ovzduší odumřely nepůvodní smrkové lesy v Krušných horách, kolik by stálo zajištění náhradních zdrojů pitné vody či náhradní rekreace, viz ⁸⁾ a ⁹⁾), nebo budeme trpět jejich absencí, vznikají větší či menší ekonomické i mimoekonomické škody. Mohou mít i podobu vícenákladů, například na zajištění náhradních zdrojů pitné vody nebo na vyšší potřebu rekreace. Ty by se měly odečítat od vytvořeného HDP, HNP a ND, nikoliv je tam zahrnovat a vykazovat tak statistickou Potěmkinovskou vesnici prosperity. Podobně HDP, HNP a ND zvyšují náklady na zmírnění – náklady vyšší protikorozní ochrany, náklady na výstavbu vyšších komínů, aby okolí znečišťovatele přežilo, aj.

Mimo HDP, HNP a ND je i volný čas, podle K. Marxe základní to bohatství společnosti. Volný čas je ale nutné uvažovat jen reálný, nikoliv vynucený nezaměstnaností, jež blahobytnost snižuje, nikoliv zvyšuje.

Samotný **blahobytnost** se ale od základních makroagregátů výrazně liší. Nečadová do něj zahrnuje hmotnou životní úroveň (důchod, spotřeba a bohatství), zdraví, vzdělání, osobní aktivity včetně pracovních, účast na politice a vládnutí, společenské styky a vztahy, životní prostředí, nejistotu ekonomickou i fyzickou bezpečnost. Index ekonomického blahobytu (IEWB) hledá na bázi:

„- *současné prosperity odvozené ze spotřeby (na jednoho obyvatele). Zahrnuje spotřebu statků a služeb realizovanou na trhu, služby poskytované vládou, hodnotu produkce domácností poskytované sobě samotným, volný čas a změny v délce života;*

- *čisté společenské akumulace zásob výrobních zdrojů – zahrnuje čistou akumulaci do fyzického kapitálu, do bydlení, změny hodnoty přírodních zdrojů, náklady související se stavem životního prostředí, změnu v úrovni zahraničního zadlužení, akumulaci do lidského kapitálu a investice do vědy a výzkumu;*

- *sociální nerovnost (rozdělení příjmů, resp. důchodů) – obsahuje ukazatel intenzity chudoby (sleduje se výskyt chudoby a její rozsah) a nerovnost v důchodech pomocí Giniho koeficientu;*

- *ochranu před sociálními riziky – je brána v úvahu ztráta práce a výše nezaměstnanosti, nemoci, rozvrat rodiny a chudoba ve stáří“; viz ⁴⁾, s. 10.*

Za základní ukazatele udržitelné ekonomiky považují někteří environmentální ekonomové některý z **indexů trvale udržitelného blahobytu** (Index of Sustainable Welfare – **ISEW**), viz ¹⁰⁾, a jako doplňující (kontrolní) **indikátor ekologické stopy**.

ISEW počítáme tak, že od HDP odečítáme četné neefektivní položky (odhadované ekonomické ztráty všeho druhu, náklady na obranu, bezpečnost a státní správu, náklady na škodlivou spotřebu, přírůstek nadměrných příjmů a na ně vázanou luxusní spotřebu, náklady kompenzace vznikajících ekologických i neekologických škod) a naopak přičítáme četné efektivní položky, které neobsahuje (bezplatná péče o děti, bezplatná práce v

domácnosti, bezplatná práce pro obec, bezplatná práce pro ochranu přírody, krajiny, životního prostředí ad.). Bezplatnou práci oceňují náklady, které by bylo nutné vynaložit, kdyby se na zajištění stejných prací musely na trhu najímat pracovní síly, včetně jejich sociálního a zdravotního pojištění. Samozřejmě, sebelepší tým pracovníků dětského domova plnohodnotně nenahradí svěřeným dětem rodinu, o kterou byly připraveny, dobrovolní nevládní ekologové obvykle o chráněné území pečují lépe a v každém případě mnohem levněji než profesionální pracovníci ad.

Tabulka č. 2 - Ukazatele korigující HDP k jeho vyšší vypovídací schopnosti

(Návrh úprav HDP pro vytvoření reálnějšího ukazatele)

Položka	Úprava HDP
Domácí a nezisková ekonomika	přičítá se
Zločinnost	odčítá se
Ostatní ochranné výdaje	odčítá se ¹⁾
Silně nerovné rozdělení příjmů	odčítá se přírůstek vysokých
Odčerpávání zdrojů a ničení životního prostředí	odčítá se
Ztráty volného času	odečítá se ve výši mzdy
Odčerpávání zisků do zahraničí	odčítá se

¹⁾ např. zvýšené protikorozní výdaje

Zdroj: Cobb, C., Halstead, T., Rowe, J.: If GDP is up, why is America down? (Pokud je HDP na vzestupu, proč je Amerika v útlumu?) Atlantic Monthly č. 10/1995.

Variant přičítání a odčítání položek ke korekci HDP je více, proto i více variant indikátoru ISEW.

Například po roce 1989 se v bývalých socialistických státech náklady na vyšší zabezpečení pracovišť a bytů zvýšily reálně sto krát i vícekrát (zásadní růst nároků na bezpečnostní zámky, bezpečnostní kamery, k pracovníkům policie, vrátných a různých inspekcí, přibýlo množství pracovníků soukromých bezpečnostních služeb atd.), ale bezpečnost se podstatně snížila a mnoho trestných činů, zejména z oblasti velké i drobné hospodářské kriminality a vandalismu, zůstává nepotrestáno a drobná kriminalita se vesměs přestala hlásit, a tím i sledovat. Podobně se dramaticky rozevřely příjmy obyvatel, navíc se zásadně zdražovaly základní životní potřeby v rámci tzv. transformace ekonomiky a společnosti.

Index ekologické stopy počítá, jak hodně žije populace příslušného státu (odvozeně její průměrný jedinec či obec) nad nebo pod ekologickými možnostmi planety Země, přepočtené na území příslušného státu, v procentech. Pokud vykazuje, že daná společnost žije pod ekologickými možnostmi Země, tj. využívá své území na méně než 100 %, může, ale nemusí jít o vývoj udržitelný. Pokud vykazuje, že daná společnost žije nad ekologickými možnostmi Země, tj. dané území využívá na více než 100 %, jde vždy o vývoj neudržitelný. ČR roku 2010 vzhledem ke své velikosti a lidnatosti měla ekologickou stopu asi 250 %. Koeficient ekologické stopy činil asi 2,5, tj. spotřebovávala, a i nadále spotřebovává, asi 2,5x víc než činí ekologická únosnost planety Země, vztažená na území ČR. Rozvíjí se tudíž zjevně neudržitelně. Přitom je nutné zohlednit možné přesuny části negativ v rámci mezinárodní dělby práce na druhé státy – dodavatele paliv, surovin či výrobce environmentálně náročné produkce. Realita je nejspíš ještě horší.

Shrneme-li výše uvedené, udržitelnost ekonomiky lze hodnotit jen na základě více indikátorů, přičemž růst musí ISEW a směrem k udržitelnosti musí směřovat indikátor ekologická stopa. Indikátory HDP, HNP či ND růst nemusí. Mohou i klesat.

Neprůkazné jsou indikátory typu „energetická, materiálová, dopravní či odpadová náročnost tvorby HDP“, neboť HDP má z hlediska udržitelnosti mizivou vypovídací schopnost. Indikátor HDP efektivně maskuje četné neduhy rozvoje společnosti a jeho různá zdokonalování situaci dále zhoršují, viz jeho přepočtení ze strany ČSÚ ze září 2011. Nutné je vztahovat výrobu, spotřebu, dopravu, emise, produkci odpadu a další na obyvatele a na km².

Složitou otázkou zůstává, jak zohlednit mezinárodní dělbu práce. Je zřejmé, že emise skleníkových plynů ze spalování fosilních paliv by v případě dovozu těchto paliv ze zahraničí měly zahrnovat i emise provázející jejich těžbu, zpracování a dopravu ze zahraničí. V případě dovozu energie musíme zohledňovat emise spojené s jejím získáváním. Podobně je nutné přiměřeně zohlednit, že dnešní Čína vyrábí asi 50 % světové výroby surového železa, a tím má i vysokou spotřebu paliv a energie a emise toxických (PM = prachové částice, SO₂, NO_x ad.) a skleníkových plynů (GHG) ad.

Složitou otázkou zůstává, jak zohlednit vysokou náročnost přírodních podmínek. Působí v nich ekonomika Ruska, Kanady, částečně i USA ad. Velké vzdálenosti, drsné klima apod. jsou náročné na paliva a energii, mají vyšší náklady apod.

HDP má zřejmě jediné významnější pozitivum, že na základě jeho vývoje ministr financí může předvídat asi na čtvrt roku dopředu vývoj příjmů veřejných rozpočtů, zvláště pak výnosů z nepřímých daní. Projevuje se například při zjištění, že zvýšení HDP o 1 % znamená vyšší inkaso daní asi o 12 mld. Kč. Čísla se samozřejmě mění v čase a podle jednotlivých států. Nechci toto pozitivum shazovat, ale je to trochu málo.

ISEW se počítá přes HDP. Výpočet ISEW tudíž není principiálně v rozporu se statistikou HDP. Problém je, že statistika zpravidla neposkytuje většinu dat potřebných pro výpočet ISEW z HDP.

Řešení otázky, co má či nemá růst, stagnovat či klesat, je poměrně složité. Pro ekonomy je vesměs naprosto nepřijatelný požadavek stagnace či dokonce určitého poklesu základních hodnotových makro agregátů ve vyspělých kapitalistických státech, a to i při současném stále větším žití na dluh. Totiž, pokud světem hýbe tvrdá konkurence, platí zde „peníze nebo život,“ resp. „musíš růst a požírat druhé nebo budeš sám sežrán druhými.“ Tato soutěž prakticky znemožňuje úsilí o udržitelný vývoj. Nejvíce plýtvající ekonomiky (USA zde zdaleka nejhorší) se nemusí dosti dlouho zhroutit. Extrémně zadlužené USA díky své mocné armádě a dominujícímu postavení USD jako hlavní světové měně své enormní zadlužení dosud úspěšně zvládají tištěním dalších a dalších nekrytých inflačních papírových peněz a cenných papírů a jejich vnucování světu, který je dobrovolně i nedobrovolně přijímá. Irák byl přepaden vojsky USA a Velké Británie v březnu 2003 asi měsíc poté, co požádal o placení za vyváženou ropu eury.

Jestliže odmítavý postoj neenvironmentálních ekonomů k nerůstové, stacionární ekonomice lze do jisté míry pochopit, je ho velmi těžké chápat u environmentálních ekonomů. Myšlenka „*udržitelného ekonomického růstu*,“ kterou obsahují i vládou ČR schválené Strategie udržitelného rozvoje České republiky, viz ¹¹⁾, ¹²⁾ a ¹³⁾ a kterou obvykle hlásají i environmentální ekonomové, svědčí o nepochopení problému a zjevné kapitulaci velké části environmentálních ekonomů i ekologů před technokraty.

Knížička „*Krásný zelený svět*“ z německé marxistické literatury ukazuje správně vícero rozporů „*zelené ekonomiky*,“ viz ¹⁴). Předně neaktivuje udržitelný rozvoj, ale nové „*zelené*“ odvětví ekonomiky, které se zeleně nejednou jen tváří. Ekonomická krize není šancí pro zelenou ekonomiku, ale je pro ni spíše špatnou zprávou. Zelená ekonomika nesmiřuje ekonomii a ekologii. Zelená ekonomika nevytváří dobrá pracovní místa. Větší efektivita nevede k většímu růstu s menší spotřebou zdrojů. Ochrana prostředí a udržitelnost nevyžadují silný stát. Vyžadují efektivní stát. Podniky nejsou motorem zelené ekonomiky, resp. bez silné státní ekologické regulace se žádná větší ekologizace výroby nekonala (a nebude konat). Zelené peníze obecně nepodporují zelenou ekonomiku, ale stěhují se za možností zhodnocení. Německo sice může vybudovat svou pozici světového lídra v oblasti zelených technologií, ale jen na úkor druhých, a pokud nebude druhými, například Čínou, předstiženo a převálcováno, jak se stalo ve výrobě fotovoltaických panelů (a nově elektromobilů). Moc spotřebitelů nenutí firmy k výrazné ochraně životního prostředí. Zelená ekonomika nenabízí Jihu šance na rozvoj, viz plundrování rozvojových států podporou spalování biopaliv ve vyspělých státech, zvláště pak oleje z palmy olejné. Zelená ekonomika nepotírá chudobu. Nemá být shazována samotná zelená ekonomika. Knížka dospívá k závěru, že „*sociálně ekologická transformace je nutná (a možná)*.“ Musí se ale dělat kvalifikovaně. Velký fotovoltaický tunel v úhrnné výši cca 600 mld. Kč dle Nejvyššího kontrolního úřadu z let 2009-10 na účet spotřebitelů elektřiny i státu s ochranou životního prostředí a prosazováním udržitelného vývoje v ČR nesouvisí, byť se tváří velmi zeleně. Podobně je tomu s řadou dalších zeleně se tvářících aktivit.

Kapitulací je i faktická rezignace ekologů na výpočet ISEW a ekologické stopy. Je jistě smutné, že ČSÚ s posvěcením Eurostatu tyto indexy nepočítá a způsobem získávání statistických dat zásadně ztěžuje i druhým tyto klíčové indexy počítat. Ale nemělo by to být důvodem k rezignaci na tento zásadní výpočet.

Když mluvíme o potřebě stacionární či klesající ekonomiky, nelze spouštět ze zřetele dva zásadní limity této stacionárnosti:

- a) vývoj struktury ekonomiky a životní úroveň obyvatel musí probíhat směrem k udržitelnosti,
- b) musí se tak dít v podmínkách zajištění základních hmotných a základních sociálních potřeb všech občanů. Společnost, kde chudí umírají hladem, zimou, na nucené pití zavadné vody či na reálnou nedostupnost základní lékařské péče, nemůže být udržitelná, stejně jako společnost s negramotností, bezdomovectvím ad. Podobně je tomu s doháněním bezdomovců k alkoholismu, fetování aj.

Vývoj Československa, resp. ČR a SR, po roce 1989 omezováním až rušením základních sociálních jistot a jejich stále větším nezabezpečováním nás od udržitelného vývoje vzdaluje. Stejným směrem působí i časté ekonomické krize či recese. Již čtvrtá ekonomická recese ekonomiky ČR po roce 1989 v letech 2012-13 ČR dál vzdálila od udržitelného vývoje, protože ke snižování HDP docházelo a dochází cestou omezování základních sociálních jistot a základních životních potřeb obyvatel a při praktickém nedotčení rozsáhlého plýtvání v hmotné spotřebě veřejné i soukromé. Toto plýtvání v řadě směrů naopak narůstá, mimo jiné mocnou podporou silně destruktivní silniční dopravy nejen v ČR. Zásadně jej prohloubila Fialova vláda svým diletantstvím a zejména válečnickou horlivostí.

1.2. Stacionární ekonomika

Jednotlivé ekonomické školy hlásaly vesměs nutnost ekonomického růstu, byť někteří ekonomové si uvědomovali problémy dané omezenými přírodními zdroji. Asi nejznámější byl kontroverzní T. R. Malthus, viz ¹⁵⁾, podle kterého se počet obyvatel zvyšuje rychleji, než roste výroba potravin, takže se „přebytečné“ obyvatelstvo musí redukovat pomocí bídy, hladu, válek apod.

Přijatelnost stacionární ekonomiky popsal jako první anglický ekonom J. S. Mill: „*Je sotva zapotřebí poznamenat, že stacionární stav kapitálu a populace nevede v žádném případě k zastavení lidského pokroku jako takového. Naopak se uvolní mnohem více prostoru pro pěstování kultury ducha, pro morální a sociální rozvoj... stejně jako pro zlepšování technických dovedností, pouze s tím rozdílem, že tyto budou místo hospodářskému růstu sloužit legitimnějšímu účelu, a sice zkrácení pracovní doby,*“ viz ¹⁶⁾, s. 450.

J. S. Mill tak významně předběhl svou dobu. I dnes jeho analýzu někteří ekonomové popisují jen jako nutnou didaktickou pomůcku. Za zakladatele teorie stacionární ekonomiky jsou tudíž považováni manželé Meadowsovi, viz známé, kdekým proklínané a překrucované studie *Limity růstu*¹⁷⁾, a pozdější neméně zajímavé *Překročené meze*¹⁸⁾. Jejich známé odmítnutí nezbytnosti ekonomického růstu znamená žádat směřování ke stacionární a objemem klesající ekonomice. Tímto požadavkem pobouřili mnoho ekonomů, politiků a dalších. Následně rozpoutaná svatá štvance na strašidlo stacionární ekonomiky byla srovnatelná s honem na strašidlo komunismu po zveřejnění Manifestu komunistické strany v únoru 1848.

Stejného „deliktu“ jsem se dopustil v knize „*Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje,*“ viz ¹⁹⁾. Bylo jistě mou chybou, že jsem tuto tezi a zejména cestu k stacionární ekonomice dostatečně podrobně nerozpracoval. Tady se uvedený problém pokusím rozpracovat víc. Totiž, obnáší řadu otázek a problémů:

- a) co má nebo nemá ekonomicky růst?
- b) vyspělé versus rozvojové státy,
- c) jak zabezpečit stacionární ekonomiku?

a) Co má nebo nemá ekonomicky růst?

Má nebo nemá růst počet obyvatel, zastavěná půda, spotřeba vody, těžba a spotřeba dřeva, fosilních paliv, výroba a spotřeba energie, surového železa a oceli, aut, cementu, kyseliny sírové, počítačů, vystavěných bytů, ND, HNP, HDP? Můžeme doplnit i mnohé další indikátory výroby, resp. spotřeby.

Pokud jde o **počet obyvatel**, lidstvo má šanci přežít jen při stabilizovaném mírně klesajícím počtu obyvatel, resp. pro stále rostoucí počet obyvatel není na naší modré planetě místo. Toho lze dosáhnout jednak stabilizací porodnosti (prostá reprodukce počtu obyvatel žádá průměrně 2,1 dítěte na ženu) a stabilizací úmrtnosti. Zde je situace jednoznačná. Moderní, ale i mnohé rozvojové státy vykazují dlouhodobě klesající porodnost, často i citelně pod úroveň prosté reprodukce 2,1 dítěte na ženu, i klesající úmrtnost. Problém vysoké porodnosti se dnes týká pouze subsaharské Afriky.

Zdá se, že nastoupit trend klesající porodnosti není obtížné, byť setrvačností, zejména prodlužováním střední délky života, počet obyvatel planety Země může vystoupat ještě

ze stávajících asi 7,6 miliard na asi 9 miliard. Dosáhnou-li lidé určité míry uspokojování svých základních hmotných potřeb, obvykle charakterizované překonáním bídy, a určité vzdělanosti, zejména žen, sami vesměs omezují porodnost s cílem si a svým dětem zajistit a udržet příslušnou životní úroveň, neboť se při větším počtu dětí neprivilegovaným udržuje těžko. Tento trend zásadně usnadňuje současná, prakticky všeobecná dostupnost antikoncepce a stále širší dostupnost potratu na žádost při nechtěném otěhotnění do tří měsíců od početí. Problémem zůstává jen náboženské tmářství, byť nízký počet dětí se proslazuje i v silně religiózních státech, kde náboženství zakazuje potraty a nejednou i antikoncepci. Jde zejména o státy, kde dominuje křesťanství nebo islám.

Problém je, že stávající pokles porodnosti nepředstavuje vzhledem k řadě dalších okolností udržitelný trend. Porodnost v řadě států včetně ČR klesla hluboko pod reprodukční hranici průměrného 2,1 dítěte na ženu (asi na 1,5), v důsledku čehož tyto státy, resp. národy začínají vymírat. Že například sousední ekonomicky prý velmi úspěšné Polsko s reprodukci v průměru 1,1-1,2 dítěte na ženu je na tom ještě hůř, podobně Korejská republika a Japonsko, je slabá útěcha. Statisticky se přitom může dlouho zdát, že tomu tak není, prodlužuje-li se průměrná délka života.

Problém vymírání zesiluje prudký nárůst civilizačních nemocí (jen zčásti jde o důsledek prodlužování střední délky života, skutečnosti, že se v minulosti lidé rozvinutí těchto chorob málo dožívali, resp. velkou roli zde hraje faktor nezdravého životního způsobu a zřejmě i některých nových druhů znečištění – antibiotika, hormony, mikroplasty...) a slábnutí vitality populace, jež zpětně přispívá ke klesající porodnosti.

Doplňovat klesající počet obyvatel řady vyspělých států imigrací z rozvojových států nebo z méně rozvinutých vyspělých států je sice možné, ale může nést, a často také nese, problémy tolerance národnostní, náboženské, kulturní, zvykové a další, o hrozbě přecíslení domorodé populace imigranty nemluvě. Současnou migrační vlnu vyprovokovaly vyspělé kapitalistické státy, tzv. pravicoví, středoví i levicoví liberálové. Stala se základní rozbuškou v Evropské unii. Její západní, jižní a severní křídlo zřejmě čeká postupná náhrada obyvatelstva migranty včetně islamizace (je již v plném proudu), státy střední a jihovýchodní Evropy se jí zatím brání, takže mají šanci přežít. Zásadní problém je, že se mnozí přistěhovalci nesžívají s domácí většinovou populací zemí, kam se legálně či nelegálně přistěhovali, že často vytvářejí uzavřené komunity, ghetta, že většinou mají zájem jen o tamní sociální dávky a že svou odlišnou kulturu vnucují domácí společnosti.

Při špatně nastavených pravidlech tzv. politiky multikulturalismu dochází k šikaně domácí většinové populace ze strany části přistěhovaleckých menšin, které se ale v ghettech stávají většinové, i k růstu nacionalismu, viz úspěch nacionalistických stran ve volbách do Evropského parlamentu ve Francii, Velké Británii apod. v roce 2014, 2019 i 2024. V členských státech začal vítězit nejprve V. Orbán v Maďarsku (2002, 2010, 2014, 2018, 2022), poté Kaczyński v Polsku (2015-23), Svobodní v Rakousku (od r. 2017) a Liga v Itálii (od r. 2018), Alternativa pro Německo (od r. 2021) a Wilders v Nizozemí (2023). Vlády ČR a SR jsou dlouhodobě výrazně proti přijímání nelegálních, v podstatě asociálních migrantů, i přes hrubé vydírání ze strany vedení EU, Německa a Francie. Občané Velké Británie, konkrétně Anglie a Walesu, v referendu poměrně těsně rozhodli o vystoupení Velké Británie z Evropské unie, mimo jiné pro rostoucí nesouhlas s masovým přijímáním legálních migrantů, byť šlo zejména o bezproblémové Poláky. Odmítání migrantů ale bohužel neplatí pro novou vládu ČR Petra Fialy a labouristů ve Velké Británii.

V oblasti imigrace by mělo platit, že se tolerují jazykové, národní, náboženské a v určitém rozsahu i kulturní odlišnosti migrantů, ale migranti jsou povinni respektovat práva a

zvyklosti většinové populace a snažit se s domácí většinovou populací sžít, asimilovat se. Narůstající šikana příslušníků většinové populace nelegálními i legálními migranty, skandálně potvrzovaná médii i justicí většiny západních států, je cestou do pekla, o podpoře genocidy původního obyvatelstva ze strany vyspělých států nemluvě (domorodých nealbánců v Kosovu). Ignoraci jiných kultur má islám zastavěnou do svých základů.

Pokud jde o **zastavěnou půdu**, je zde situace jednoznačná. Zábory další půdy je nutné minimalizovat a co nejdříve zcela zastavit. Nutné je zbytné stavby odstraňovat a rekultivovat zpět na půdu, o rekultivacích půd devastovaných těžbou nerostných surovin a paliv nemluvě. V tomto směru je situace v ČR dlouhodobě neudržitelná. Útěcha, že mnohé vyspělé západní státy s půdou hospodaří ještě o dost hůř, o rozvojových státech nemluvě, připomíná pověsný provaz v domě oběšencově. Pokud jednotlivé obce, kraje a státy soutěží v lákání zejména velkých investorů, nebývá o využití opuštěných průmyslových areálů (brownfields) zájem. Pak jde ochrana půdy před záboru obvykle stranou a mohou být na obtíž i samotné státní orgány ochrany půdy. Stejným směrem působí špatná dopravní politika, zejména preference silniční dopravy, a podřízenost územního plánování developerům. Zde ČR po roce 1989 patří ke špatným případům, byť rozsah odnímání půdy se v důsledku dlouhodobého krizového vývoje ekonomiky zpomalil.

Uplatňuje se i vliv stádia rozvoje. Na půdu náročné je poprvé stádium industriální. To je ale v ČR již minulostí. Zábory z titulu rozšiřování povrchových dolů (v ČR dlouhodobě asi třetina záborů zemědělské půdy, byť jako přechodné zábory jsou mimo základní evidenci) nebo vzniku nových přehradních jezer se zásadně snížily a budou dál nízké. Pozitivně se projevuje útlum hornictví pro vytěžení rozhodujících ložisek. Naopak pokračují nemalé zábory půdy pro potřeby silniční dopravy, ale také pro občanskou a bytovou výstavbu a rekreační průmysl.

Pokud jde o **spotřebu vody**, je zde jednoznačný požadavek snižovat spotřebu vody, byť tato potřeba zní v různých regionech státu a zejména v různých státech světa různě naléhavě. Snižovat spotřebu vody by měla především výroba, dále služby. Zemědělství by mělo přejít od plošného rozstřikování vody, prováděné nejednou pochybně v horkých poledních hodinách, k zavlažování ke kořenům, po vzoru států zápasících s nedostatkem vody, klasicky ve Středomoří. U domácností zůstává jen různě přísný požadavek neplýtvat vodou. V konkrétních podmínkách ČR se lze orientovat v zásadě na stagnaci spotřeby vody celkem na stávající úrovni, například roku 2013. Nelze považovat za přijatelné, aby v zájmu šetření s vodou lidé omezovali svou hygienu apod. Velkým plýtváním vodu je výstavba drobných soukromých bazének, vyžadujících častou obměnu vody v nich, umělé zasněžování lyžařských areálů aj.

V žalostném stavu je nakládání s dešťovými vodami, resp. jejich obvyklý odvod dešťovou kanalizací do vodoteče dobré hospodaření s vodou nepředstavuje, o zvyšování povodňových vln v případě velkých srážek nemluvě. Dešťovou vodu je nutné maximálně zadržovat a využívat na závlahy, k doplňování vodních nádrží ad.

Požadavek minimalizovat znečištění vod a čistit vzniklé odpadní vody v zásadě nezná výjimku. Jeho naléhavost ale roste s nebezpečností toho či onoho druhu znečištění příslušné vody, s klesající kapacitou samočištění jednotlivých vodních recipientů a s růstem důležitosti vodního zdroje pro zásobování obyvatel i hospodaření pitnou vodou. Pro čistotu vod nebezpečné aktivity, nejen těžbu zlata kyanidovým loužením, nelze povolovat. Nelze opomíjet nové velmi nebezpečné druhy znečištění vod, jako jsou hormony, antibiotika ad.

Pokud jde o **těžbu a spotřebu paliv**, čeká lidstvo zásadní radikální změna – spíše rychlý než pomalý odchod od těžby a spalování fosilních paliv. Lidstvo může pokračovat v exploataci ložisek fosilních paliv prakticky až do jejich vyčerpání, ale zřejmě za cenu vyvolání tak zásadních klimatických změn, že je nejspíš nepřežije, popřípadě přežije za cenu zásadního zhoršení životních podmínek budoucích generací.

Otázka zní, čím fosilní paliva nahradit. Stručně řečeno, stávající velmi vysokou a často i marnotratnou spotřebu paliv a energie ve většině vyspělých kapitalistických států včetně ČR je nutné nahradit zásadním absolutním snížením jejich spotřeby. Fosilní paliva bude nutné urychleně nahradit razantními úsporami ve spotřebě paliv a energie, dále energeticky, ekonomicky i ekologicky efektivními způsoby využívání obnovitelných a druhotných zdrojů paliv a energie a bezpečným využíváním jaderné energie, včetně perspektivy termojaderné fúze. Bez mírového využívání jaderné energie se lidstvo v mnoha zemích ještě dlouho neobejde. Nebude to snadné, zvláště při stávající špatné dopravní politice velké části světa. Koexistence klasické velké energetiky s rozvíjející se malou energetikou na bázi obnovitelných zdrojů bude ještě celá desetiletí nezbytná.

Velkým problémem může být nedostatek ropy, která by měla být přednostně využívána pro potřeby chemického průmyslu, nikoliv jako palivo v motorech, zejména dopravních prostředků. Spíše brzký ropný zlom těžce zasáhne lidstvo v mnoha směrech. Nejen ČR se preferencí na ropná paliva náročně silniční a letecké dopravy odmítá na ropný zlom připravit. Je třeba vidět, že prosazovaná plynofikace dopravy z hlediska sílící klimatické změny proti ropným palivům nepředstavuje větší přínos. V případě elektrifikace motorové dopravy může pomoci jen za podmínky, že elektřina bude vyrobena z jaderných nebo z obnovitelných zdrojů využívaných udržitelně. Nelze doporučovat prosazovat bezhlavou elektrifikaci motorové dopravy v ČR, jak činí Green Deal a klimatičtí fanatici.

Současná konjunktura exploatace tzv. břidlicového plynu a ropy v USA na problému nic podstatného nemění, byť časový horizont vyčerpání ložisek fosilních paliv může oddálit, nebude-li zastavena co by další spekulativní bublina. Ať už jsou ekologické, a zejména klimatické, následky těžby břidlicových plynů více nebo méně negativní, protože při exploataci břidlicového plynu uniká metan a při jeho spalování vzniká oxid uhličitý, boj proti klimatickým změnám zvládnutí těžby břidlicového plynu ztěžuje a naději lidstva na přežití sílících klimatických změn snižuje. Ještě podstatně horší jsou environmentální negativa těžby ropy z břidlic.

Problém těžby jaderných paliv uranu a thoria komplikují doprovodné ekologické škody. Těžbu uranu loužením silnými kyselinami pro zásadní zavadnost pro podzemní vody nelze povolovat. Ale i těžba uranu a thoria více méně klasickými hornickými technologiemi vyžaduje náročné zpracování v úpravárnách, jež představují citelné riziko pro okolní životní prostředí, o rizikovosti ozáření horníků v uranových dolech nemluvě. Slevovat z požadavků na jejich bezpečný a ekologicky málo zavadný chod nelze.

Pokud jde o **těžbu a spotřebu nerostných surovin mimo paliva**, lze je rozdělit na kovy, stavební suroviny a ostatní. Možnost recyklovat kovy je vysoká. Přechod na stacionární ekonomiku je zde nutný a relativně snadno realizovatelný, s výjimkou: zásadní problém potřeby omezit konzumerismus ve hmotné spotřebě. Jeho součástí je i skoncování s praxí zkracování životnosti výrobků, nejen kazítky. Musí se dál zdokonalovat využívání odpadů jako druhotných surovin a omezovat spotřeba příslušných primárních nerostných zdrojů. Zásadní otázkou bude, čím nahradit docházející ropu nejen jako palivo pro motory, ale zejména jako surovinu pro chemický průmysl. Navíc velký ekologický a zdravotní problém představují plasty.

Také spotřebu primárních stavebních surovin lze zásadně snížit zásadním zvýšením recyklace stavebních odpadů. Nízký zájem o recyklaci stavebních surovin v ČR způsobuje zejména velmi nízké zdanění těžby primárních stavebních surovin, stále ne dost vysoké poplatky za uložení odpadu a tolerance tzv. objektivních škod starým i novým občanským a až do jeho zrušení k 31. 12. 2013 i obchodním zákoníkem, takže ekonomické stimuly pro recyklaci stavebních odpadů zůstávají nízké. Zvýšení úhrad za těžbu nerostných surovin v ČR od 1. ledna 2016 nekryje ani inflaci proti roku 1991, kdy byly úhrady uzákoněny, o skandálním snížení úhrad za těžbu lithia nemluvě. V ČR praktické neotevření žádné nové těžebny stavebních surovin vytváří silný tlak na recyklaci stavebních surovin, protože stavbařům tyto suroviny stále více chybí. Pro některé účely jsou ale nutné primární stavební suroviny.

Ostatní je značně rozsáhlá a nesourodá skupina surovin. I zde platí, že je nutné v první řadě minimalizovat potřebu využívání primárních surovin, a to jak snižováním potřeby, tak zásadním zvyšováním využívání odpadů jako druhotných surovin a s následným omezením čerpání surovin primárních. Významnou roli musí hrát další miniaturizace mnohých výrobků a prodlužování jejich životnosti, což se ale značně přiči tržní ekonomice. Obrat se zvyšuje mimo jiné zkracováním doby životnosti mnohých výrobků pomocí různých kazítek, v rozporu s potřebou udržitelného vývoje.

Jestliže plochy zabrané těžbou, výstavbou a dalšími nešetrnými lidskými aktivitami je možné reálně vyjadřovat například v hektarech, použití jednotek hmotnosti při vyjádření množství těžných nerostných surovin nestačí. Stejně množství těžné horniny obsahující surovinu může znamenat jak 1 % vytěžené suroviny, tak 90 % vytěžené suroviny. Sledovat se musí nejen vlastní těžba, ale i ji provázející skrývka hlušiny, odvaly. Odvaly jsou ale zpravidla i problémem výstavby větších fyzických tunelů a větších terénních úprav v rámci investiční výstavby. Smutnou skutečností zůstává dominující nevyužívání ornice, samostatně skrývané v rámci povinností spojených se záboru zemědělské i nezemědělské půdy, obvykle pro nezáměr zemědělců.

Jako příklady profilujících výrobků jsem uvedl mimo jiné výrobu oceli, cementu, kyseliny sírové, počítačů a vystavěné byty. Jde samozřejmě o značné zjednodušení, těch výrobků by mohlo být mnohem víc. Ocel a cement jsou typičtí zástupci objemově a energeticky náročných materiálů, vyráběných často z primárních surovin. Relativní i absolutní snižování jejich spotřeby je nutné. Řešit je ale nutné v první řadě poptávkovou stranu, resp. vysoká poptávka vyvolává vysokou nabídku. Naopak auta, zejména osobní, a počítače jsou typickými představiteli spotřebních předmětů. Zatímco osobní auta ve svém úhrnu představují vysokou zátěž životního prostředí při výrobě a zejména při svém užívání a jsou typickým ukazatelem neudržitelnosti, počítače naopak jsou materiálově a energeticky málo náročné, přičemž ve spojení s internetem umožňují lidem rozsáhlé aktivity včetně vzdělávacích a sebevzdělávacích. Není a zcela jistě nebude problém, aby každý dospělý občan vlastnil osobní počítač, resp. notebook či tablet. Problémem zůstává, že se počítače v Číně a v dalších asijských státech vyrábí vesměs v hygienicky hrubě závadných pracovních provozech, ohrožujících zdraví svých pracovníků, a že některé suroviny potřebné pro výrobu počítačů se získávají značně environmentálně závadnými a energeticky náročnými způsoby.

Ve výrobě aut čeká vyspělé kapitalistické státy významné snižování. Stávající hypertrofie silniční dopravy vede v mnoha směrech do slepé uličky. Podmínkou je minimalizace dopravních potřeb společnosti (ne zvyšování, viz praxe ČR po roce 1989) a zásadní rozvoj veřejné, zejména kolejové dopravy po vzoru Švýcarska.

Auta byla zvolena jako typický indikátor konzumní společnosti. Lze místo nich zasadit i řadu jiných indikátorů. Lze o nich říci mnohé podobné, byť ničivost automobilismu patří k nejhorším ekologickým, bezpečnostním a urbanistickým negativům moderního rozvoje lidstva.

b) Vyspělé versus rozvojové státy

Pro ekonomicky vyspělé kapitalistické státy je vysoce aktuální snižovat ekonomický výkon, neboť jsou schopny při rozumném rozdělování nově vytvářených hodnot uspokojit základní hmotné potřeby všech svých obyvatel a zajistit jim základní sociální jistoty, aniž by byla omezena možnost jejich relativně všestranného rozvíjení se. Většina rozvojových států ale ani při rozumném rozdělování nově vytvářených hodnot není s to uspokojit základní hmotné, sociální a kulturní potřeby svého obyvatelstva. Určitý ekonomický růst je u nich dosud nutností, mimo jiné k překonání bídy.

Zahraniční obchod konkrétní ekonomické struktury více nebo méně modifikuje. K udržitelnosti patří také udržitelnost finanční. Jednotlivé státy by se neměly výrazněji zadlužovat.

Když část politiků vyspělých kapitalistických států v minulosti s odkazem na Limity růstu vnucovala rozvojovým státům nulový růst, šlo o velké pokrytectví, v intencích (ekologického) neokolonialismu. Problém je ale podstatně složitější. Zásadním problémem zůstává struktura ekonomického růstu ve světě: zjevně neudržitelně se vyvíjí ve vyspělých kapitalistických i v rozvojových státech. Obrovské jsou náklady na zbrojení a války (jen v roce 2000 asi 2 000 miliard USD a v roce 2023 předběžně 2 400 mld. USD), dochází ke zjevně neudržitelné příjmové polarizaci, v dopravě je prosazována intenzivní silniční a letecká doprava bez ohledu na jejich neudržitelnost, pokračuje kácení tropických deštných pralesů, mimo jiné pro scestné potřeby výroby biopaliv v rámci ekologizace energetiky vyspělých kapitalistických států, rozšiřovány jsou monokulturní plantáže, mnohé doly v rozvojových státech jsou bezpečnostně, ekologicky i jinak hrubě závadné, v mnoha státech světa včetně ČR chátrají významné části technické infrastruktury atd. Problémem jsou i nestálé změny účelu množství staveb, protože znamená věčně kde co přestavovat a plýtvat zdroji.

Všechny státy světa přitom společně prosazují zjevně neudržitelnou politiku levné mezinárodní veřejné dopravy (osvobození od placení daně z přidané hodnoty, včetně jí spotřebovaných paliv a energií) a velmi levné dopravy vodní a letecké (osvobození od placení spotřební daně za pohonné hmoty), coby pochybnou podporu exportu a nově i cestovního ruchu. Obojí chrání archaické, leč zatím nedotknutelné mezinárodní mnohostranné smlouvy, často charakteru zvykového práva. V případě letecké dopravy jde o tzv. chicagskou konvenci z roku 1944. Ale žádný stát to na žádné z 29 světových klimatických konferencí nenavrhnul zrušit!

Stejněho druhu je cíl Evropské unie (EU) zajistit „*maximální levnou mobilitu občanů, zboží i kapitálu.*“ Politika levné dopravy stimuluje vysokou dopravní náročnost, dopravně náročné územní rozmístění výrobních i nevýrobních aktivit, a tím i vysokou závadnost dopravy, nákladnost ekonomik a také rozvrat ekonomik většiny regionů. V prosperujících regionech jde obvykle o rozvrat environmentální, v zaostávajících regionech o rozvrat sociálně ekonomický.

Ve světě je často chráněna i politika levné energie, surovin a potravin, monokulturního exportního zemědělství, přednostního rozvoje národohospodářsky velmi nákladné a

závadné silniční a letecké dopravy, odmítání účinnějších opatření na snížení emisí skleníkových plynů ad.

Dlouhodobě černou kapitolou rozvoje lidstva je léčba mezinárodními finančními institucemi, ovládanými ponejvíce USA – Mezinárodním měnovým fondem (MMF), Světovou bankou (SB), Světovou obchodní organizací (WTO). MMF a SB vesměs prosazují úspory v beztak podvyživeném školství, zdravotnictví a základním sociálním zabezpečení, pokud v mnohých rozvojových státech vůbec je, a tím i prohlubování bídy, největšího ničitele životního prostředí a největšího nositele neudržitelného vývoje. Podobně působí vnučování přednostního rozvoje národohospodářsky velmi nákladné silniční dopravy (výsledkem jsou i protesty proti rušení dotací pohonných hmot, ač by takové dotace neměly vůbec vzniknout) a monokulturního zemědělství (plantáží) na úkor drobných polí, které v rozvojových státech živí většinu obyvatel venkova, i na úkor zbylých tropických deštných pralesů. Zdůvodňování takových a podobných úspor potřebou udržitelných veřejných rozpočtů při pokračujícím odírání rozvojových států vyspělými kapitalistickými státy a vnučování jim snižování přímých daní patří k velkému cynismu v režii světového finančního kapitálu. Boj za svobodný ničím neomezovaný obchod, včetně snižování beztak nízkých cel v režii nejen WTO, je, stejně jako politika levné mezinárodní dopravy, bojem za likvidaci relativní soběstačnosti jednotlivých regionů a za zvyšování dopravní náročnosti reprodukčního procesu. Rozumné hospodaření veřejných rozpočtů nemá být tímto zpochybňováno.

Předpokladem obratu je, že vyspělé kapitalistické státy přestanou rozvojové státy ožebračovat, od vedení otevřených i skrytých válek, včetně podpory terorismu a následného předstírání boje s terorismem proti rozvojovým státům, přes udržování nespravedlivé mezinárodní dělby práce, embargování špičkových technologií a politiky ochrany duševního vlastnictví na léky (neokolonialismus) až po vymáhání splácení nesplacitelných dluhů. Splacitelnost dluhů by si měl hlídat v první řadě ten, kdo půjčuje, a ne podplácet s cílem příslušný úvěr příslušné rozvojové zemi vnutit, často na zakoupení svého zboží, v zemi kupujícího spíše nežádoucího. Nutné je odpuštění čtených dluhů. Vyspělé kapitalistické státy by také měly urychleně zakázat čtené spekulace na finančních trzích, neboť ožebračují prakticky celý svět včetně jich samotných. Položka HDP finanční sektor a zejména její část – zisky z finančních spekulací – patří ve vyspělých kapitalistických státech k významným částem HDP. Vzniká odíráním materiální výroby, zejména rozvojových států. Analýza je zde ale obtížná, resp. disponibilní statistiky jsou zde zjevně nedostatečné.

Jen pro ilustraci, legálně vyvezené zisky zahraničních společností z ČR do zahraničí se v roce 2013 odhadují mezi 250-300 mld. Kč.

Rozvojové státy se musí orientovat přednostně na zabezpečování uspokojování základních potřeb svého obyvatelstva. Není to snadné, když svět vesměs žádá maximální růst exportu, nejednou i na úkor zabezpečování výživy vlastních obyvatel. Plně to potvrzují i zkušenosti zdaleka nejúspěšnější Číny, která se díky Tengovým reformám stala dlouhodobě nejrychleji se rozvíjejícím a v roce 2016 i ekonomicky absolutně (ne ale na obyvatele) nejsilnějším státem světa, posuzováno v paritě kupní síly. I když bylo obyvatelstvo vesměs vyvedeno z bídy, mnoho Číňanů zůstávalo ve srovnání s Evropou dlouho značně chudých, základní sociální zabezpečení v Číně se teprve zavádí, environmentální cena čínských úspěchů je v řadě regionů Číny, včetně metropole Peking, zjevně neúnosná, byť v posledním desetiletí dochází k výrazné nápravě, a mnohé regiony střední a západní Číny vážně zaostávají za rozvinutými regiony na východě Číny.

Vlivné mezinárodní organizace jako je MMF, SB, WTO a NATO je nutno v zájmu pokroku lidstva zrušit. Úvahy o možnosti jejich efektivní transformace jsou mimo realitu.

1.3.Míra zespolečenštění ekonomiky

Nutností, která ale není vázána primárně na potřebu stacionární ekonomiky, je zespolečenštění některých klíčových odvětví ekonomiky. Jde zejména o:

a) Velký finanční sektor. Kdo ovládá velký finanční sektor, ovládá i ekonomiku. Bude-li i nadále velký finanční sektor v soukromém vlastnictví finanční oligarchie, nelze čekat vývoj k udržitelnosti, i kdyby jiné předpoklady byly příznivé.

Potřeba společnosti ovládnout velký finanční sektor má dvě roviny:

- zespolečenštění klíčových bank, pojišťoven a dalších velkých finančních institucí,
- potlačení některých forem finančního podnikání – lichvy, hedgeových fondů ad. Velmi riskantní druhy spekulací nelze tolerovat. Spekulanty je nutné přiměřeně zdanit tzv. Tobinovou daní (podle ekonomy Jamese Tobina, jež se zdanění finančních transakcí začal domáhat v 60. letech 20. století), a hazardéry vykázat do heren a kasin. Totiž, v hernách a kasinech nadělají společnosti mnohem méně škod než na burze.

Nechávám stranou potřebu úplného zákazu hazardu. Jeho případná realizace může narazit na vznik černých heren, a to včetně náhrady běžných heren prakticky neregulovatelnými hernami na internetu. V ČR klesl počet heren z 5 925 v lednu 2011 na 398 v listopadu 2021, ale i poté jejich počet zůstává vysoký, resp. jejich další redukce je nutná. Praha měla v roce 2013 přes tisíc heren, ač Vídeň vystačí s jedním velkým kasinem. Herny a kasina nemohou být všeobecně dostupné, nemohou být tolerovány „na každém rohu.“

Při nárůstu prakticky nekontrolovatelného internetového sázení se nezdá efektivní přistoupit k úplnému zákazu (prohibici) heren a kasin.

Celkem vzato, současný svět zná asi jediný pozitivní příklad relativně účinné regulace finančního kapitálu, a to v Číně, byť ani Čína dosud nezavedla Tobinovu daň. Při velmi silném veřejném sektoru, včetně veřejného sektoru v bankovníctví, se Číně do značné míry daří regulovat finanční kapitál a jistě i proto se Čína velmi rychle rozvíjí. Doufejme, že se jí ho bude dařit účinně regulovat i v budoucnu a že ukáže světu cestu k racionálnější společnosti.

b) Odvětví technické infrastruktury jsou vodárny a je podmiňující vodní díla, vodovody a kanalizace bez přípojek a na ně navazující komunální čistírny odpadních vod, větší přehrady, ropovody a zásobníky ropy, elektrorozvodné a plynovodní sítě včetně zásobníků plynu, horkovody a parovody bez přípojek, dopravní cesty – dálnice, silnice, cyklostezky, železnice, vodní cesty, letiště, tratě metra, tramvají a trolejbusů, základní sítě spojů apod.). Protože v těchto odvětvích zjevně nemůže efektivně fungovat tržní mechanismus, měly by být ve veřejném vlastnictví. Znamená to zakázat jejich privatizaci ve všech podobách a zespolečenštit ty jejich části, které jsou dnes v soukromých rukou. Zespolečenštění je by mělo probíhat za náhradu. Mělo by se týkat jen vlastních sítí. Není důvod zespolečenšťovat přípojky všeho druhu, účelové místní komunikace, železniční vlečky, především rekreaci sloužící lanovky apod. Ty se mohou efektivně rozvíjet v případě potřeby (zájmu) i v soukromém vlastnictví. Tento požadavek vychází zejména z celkové podmíněnosti efektivnějšího rozvoje společnosti efektivně fungující technickou infrastrukturou. Společnost nemůže tolerovat, aby v rámci honby za ziskem se zanedbávala údržba a opravy technické infrastruktury a ohrožovala se tak její funkčnost nebo aby monopoly soukromého vlastnictví technické infrastruktury neúnosně zdražovaly své

reálně monopolní služby prakticky všem uživatelům. K tomu patří i povinnost státu je řádně provozovat, resp. občanů nepomůže, bude-li vyděračské ceny prosazovat stát, jak se děje v případě cen elektřiny a zemního plynu v ČR za vlády Petra Fialy.

Pokud v roce 2012 ve svém usnesení 3. summit Země (Rio+20) zakotvil princip „zpeněžení přírody“ s tím, že stanovení ceny přírodních zdrojů je klíčem k vytvoření „trhu s přírodou“, a proto je nezbytné k legitimizaci soukromých procesů přivlastňování prodeje a nákupu přírodních prvků, lidstvo se dál vzdaluje od možnosti udržitelného vývoje. Toto usnesení je hrubě asociální, protože popírá univerzální základní lidské právo na přístup k vodě či k lesu pro všechny lidské bytosti. Navíc světová konference o biologické rozmanitosti COP 15 schválila požadavek, aby veřejné i soukromé subjekty pro posuzování ekologického dopadu svých činností zahrnovaly do svých ekonomických výpočtů finanční náklady a přínosy. Takže zisky postavila na roveň ochraně životního prostředí a stability klimatu, viz *Financializace vody a celé přírody*²⁰). Místo ochrany biologické rozmanitosti podpořila biopirátství.

Obdobného charakteru jsou některé další velké strategické podniky, v první řadě jaderné elektrárny. Pravda, vážné nehody měly jaderné elektrárny ve veřejném i soukromém vlastnictví, resp. přísný státní dozor nad jejich jadernou bezpečností je nutný vždy. Snaha šetřit na jaderné bezpečnosti za účelem zvýšení zisku může skončit hodně tragicky. Havárie jaderné elektrárny Fukušimě na východním pobřeží Japonska v důsledku absence dostatečně vysoké hráze na ochranu před možnými vlnami tsunami (vyvolalo je druhé nejsilnější v Japonsku zaznamenané zemětřesení) a odmítnutí přesunout náhradní agregáty do vyšších částí elektrárny (šetřilo se) ukazuje, že soukromé vlastnictví jaderných elektráren je nevhodné. Tristní závěr vyšetřovací komise japonského parlamentu, že s ohledem na japonskou mentalitu by se cca 41 let trpěné nedostatečné zajištění atomové elektrárny před vlnami tsunami stalo nezávisle na personálním obsazení, nechávám bez komentáře stejně jako skutečnost, že jiná japonská elektrárna, tentokrát na západním pobřeží Japonska neměla žádnou ochranu proti případným vlnám tsunami. Podle kritérií socialistického Československa by v seizmicky velmi aktivním Japonsku nešlo postavit žádnou jadernou elektrárnu.

Může jít ale i o velké elektrárny, teplárny a výtopny (strategický charakter, u dodávek centralizovaného tepla mají často přirozený monopol), velké doly, hutě, chemičky a jiné značně rizikové podniky, továrny na výrobu léčiv (obchod se zdravím nabývá nejednou drsných podob) apod. Nevhodné je i soukromé vlastnictví zbrojovek, protože přispívá k militarizaci, korupci a k válkám. Zbrojaři je prosazují s cílem zajistit odbyt svého zboží.

Míra socializace velkých průmyslových podniků je do jisté míry otevřená. Platí, že velké podniky mají objektivně společenský charakter, řídí je z velké části manažeři a že se tudíž nemusí vázat na soukromé vlastnictví výrobních prostředků, na rozdíl od podniků středních a zejména podniků malých.

Z vlastnického hlediska by se socializující ekonomika měla opírat kromě spíše silného než slabého státního sektoru i o podniky vlastněné veřejnoprávními subjekty, např. krajské, komunální, dále o podniky družstevní, neziskové a o živnostníky. Místo soukromých podnikatelů zůstává zejména v oblasti malých a středních podniků výroby a služeb. Školství a zdravotnictví by mělo mít až na výjimky veřejný charakter. Výše uvedeným nemá být dotčen požadavek na jejich národohospodářsky efektivní fungování.

c) Odvětví ekologické infrastruktury, tj. lesy, vodní toky a nádrže, zejména ty velké.

Požadavek odborné lesní veřejnosti znárodnit všechny lesy v Československu v letech 1945-48 byl motivován zejména dlouhodobým neutěšeným stavem lesů malých vlastníků. Stejný problém vyvstal po roce 1989 v důsledku restitucí lesů v lesích drobných restituentů. Rozumná společnost neprivatizuje a nerestituuje lesní půdu a lesy a postupně stávající soukromé lesy vykupuje. Mimo jiné uplatňuje i přednostní právo státu, krajů a měst na odkup lesů.

Veřejný sektor, zejména stát, by měl přednostně vykupovat lesy ochranné a lesy zvláštního určení, které mají zvýrazněné mimoprodukční funkce. Stát musí ve spolupráci s uživateli lesů veřejnými i soukromými vypracovat zásady hospodaření v lesích k pokrytí zvýšených požadavků na vybrané mimoprodukční funkce lesů. Tyto zásady obnáší dvě skupiny problémů: odlišný způsob hospodaření pro jednotlivé druhy lesů ochranných a zvláštního určení a úhradu možných ztrát (na produkci nebo ze zvýšených nákladů nebo obojí), které mohou, ale nemusí odlišný způsob hospodaření v těchto lesích provázet.

Veřejný ani soukromý sektor nikdy plně neovládal vodní toky, jak nejen nám velmi často připomínají ničivé povodně. Veřejná správa vodních toků je nutná.

Neméně nutná je ale i zásadní změna obsahu práce stávajících státních podniků Povodí a dalších správců vodních toků – od devastace vodních poměrů podle zásad nechvalné rýnské koncepce z roku 1809 k jejich ochraně, přejít k jejich renaturalizaci, včetně posílení ekologických prvků protipovodňové ochrany – ochrany a obnovy říčních niv, výstavby suchých poldrů, odstraňování nepotřebných jezů, přestavby pevných jezů na jezy klopné a jezů zabíjáků na jezy bezpečné atp. Podobně u vodních nádrží je nutné důsledně hájit veřejné zájmy, resp. nekázeň vodní dopravy nákladní i rekreační, rychlých motorových lodí, vodních lyžařů a dalších je nutné tvrdě postihovat. Vodní hospodářství bude vždy víceúčelové odvětví. Nalezení optima v něm mezi jednotlivými, zčásti protichůdnými požadavky nebude ani v budoucnu snadné.

Ve veřejném vlastnictví by měla být i zvlášť chráněná území, což by nemělo být v rozporu s jejich správou nejen orgány státní ochrany přírody a samosprávy, ale i různými spolky na ochranu přírody či konkrétní rezervace. Stát by si zde nezbytný vliv udržoval jednak prostřednictvím platného zákona o ochraně přírody a krajiny, včetně jeho zásady nezczizitelnosti těchto pozemků do soukromého vlastnictví, jednak poskytováním dotací na nezbytné práce.

d) Stát, usilující o udržitelnou ekonomiku, musí podporovat účast pracujících na řízení podniků, tzv. participaci.

Základem participace pracovníků musí být kvalitní zákoník práce, přísně chránící práva objektivně mnohem slabších pracovníků proti objektivně mnohem silnějším zaměstnavatelům. Stát musí podporovat činnost odborů, uzákonit závodní rady pracujících přinejmenším v podnicích, kde nepůsobí odbory, družstva, ad. Je asi pravda, že uplatňovat i kvalitní zákoník práce v drobných soukromých podnicích bude obtížné.

Družstevní myšlenka začíná v dílech utopických socialistů, pokračuje u K. Marxe a J. S. Milla. V. I. Lenin spatřoval socialismus mimo jiné jako „*A systém civilizovaných družstevníků, jestliže vlastnictví výrobních prostředků je společenské a jestliže proletariát dosáhl třídního vítězství nad buržoazií – to je systém socialistický,*“ viz ²¹⁾, s. 704

Jinou věcí je, že po Leninově smrti v SSSR a později i v dalších státech reálného socialismu došlo k většímu či menšímu postátnění řízení družstev, což snížilo demokracii jejich vnitřního života a v úhrnu i jejich efektivnost.

Stát by měl podporovat i další formy participace pracovníků. Je přitom třeba počítat, že zejména pracovníci podniků, kteří se více či méně přímo či nepřímo živí poškozováním životního prostředí, budou v prvé řadě hájit svůj chléb jak při veřejném, tak při soukromém vlastnictví výrobních prostředků.

Nelze bagatelizovat problematické zkušenosti jugoslávských OOUR, samostatných základních výrobních jednotek práce. Základem možné podnikové samosprávy nemůže být dílna, ale musí jím být podnik jako celek.

Nutností je silné postavení inspekčních orgánů všeho druhu – bezpečnosti práce, hygienické služby, veterinární služby, inspekce jakosti potravin, obchodní inspekce, inspekce životního prostředí, drážní a jiné dopravní inspekce atd.

e) Potřebám udržitelného vývoje je nutné přizpůsobit i **právní formy podniků**. Je neúnosné, když četné podniky neziskového charakteru mají právní formu společnosti s ručením omezeným či akciové společnosti, tj. podle občanského zákoníku mají vytvářet zejména zisk. Všechny tyto podniky by měly mít ze zákona veřejně prospěšný charakter a právní formu veřejné příspěvkové organizace, v případě finanční soběstačnosti těchto organizací pak formu státního, krajského či komunálního podniku.

Jde o:

- školská zařízení všech kategorií (zainteresovanost na zisku je pro kvalitu vzdělávání kontraproduktivní),
- zdravotnická zařízení s výjimkou podniků zákroků pro krásu (v zásadě žijí z plateb zdravotních pojišťoven, tj. z peněz veřejného zdravotního pojištění),
- podniky – zařízení sociální péče (dosahování zisku na úkor péče o potřebné je zjevně nežádoucí),
- podniky veřejné dopravy (kvalitní plnění společenské objednávky je důležitější než dosahování zisku, při respektování finančního plánu příslušného podniku),
- knihovny (Jiné podniky kultury nepřivatizovat. Nevyřešeným problémem je, že kritérium zisk vede nejčastěji k pokleslé kultuře.),
- podniky masového sportu (kritérium zisku činí mnohý masový sport nedostupným pro sociálně slabší část populace). Na prvním místě by měla být školní a komunální hřiště pro širokou občanskou veřejnost, ne pro vrcholový sport,
- podniky působící v odvětvích technické (organizace státních investorů typu Ředitelství silnic a dálnic co by hlavní státní investor do dálnic a silnic 1. třídy nemůže mít formu akciové společnosti) či ekologické infrastruktury apod.

Finančně soběstačné podniky (Lesy ČR) ale nemohou mít povinnost zveřejňovat své hospodářské smlouvy a zvýhodňovat tak soukromé konkurenční podniky, jak požadují pochybné, ze zahraničí placené iniciativy typu Rekonstrukce státu či politická strana Pirátů.

2. Administrativní nástroje prosazování udržitelného vývoje

Disponibilní nástroje prosazování ekonomického pilíře udržitelného vývoje se příliš neliší od nástrojů používaných v běžné ekonomice. Určitou odchylkou je klíčový nástroj státní politiky ochrany životního prostředí i udržitelného vývoje – rozsáhlé používání ekologických norem. V mnohém se podobají různým technickým normám (nejblíže k technickým normám mají normy přípustného obsahu některých chemických látek v

produktu, např. síry v uhlí či v topném oleji, dusičnanů v pitné vodě, olova v benzínu, ftalátů nejen v hračkách pro děti atd.). Mají ale i svá specifika. Jde zejména o následující typy ekologických norem:

- **Emisní normy**

Emisní normy udávají, jak vysoké emise té či oné škodliviny jsou přípustné u té či oné skupiny zdrojů antropogenního znečištění. Mohou se vyjadřovat v tunách (t), v miligramech na metr krychlový (mg/m^3) vypouštěného znečištěného vzduchu nebo vody, lze použít i další fyzické jednotky jejich měření. Stát nebo nadnárodní uskupení typu EU je stanovuje s určitým předstihem, aby znečišťovatelé měli čas přijmout nezbytná opatření k jejich dodržení. Stanovují se obvykle jako určitý politický kompromis, s přihlédnutím k materiálním možnostem a nákladnosti jejich zabezpečení. Užitečné je při přípravě jejich stanovení komunikovat se všemi hlavními hráči, aby se předešlo přehmatům, které mohou používání emisních norem kompromitovat. Užitečné bývá přihlížet k investičnímu cyklu pracovních prostředků.

Stanovování a důsledné vymáhání dodržování emisních norem je základním administrativním nástrojem prosazování ochrany životního prostředí i udržitelného vývoje. Jestliže se v řadě regionů podařilo významně zlepšit čistotu ovzduší a vod, pak je to v první řadě díky zavádění stále přísnějších emisních norem znečištění pro základní skupiny znečišťovatelů a více méně důsledného vymáhání jejich dodržování.

- **Imisní normy**

Imisní normy říkají, jak vysoké koncentrace těch či oněch škodlivin jsou přípustné v přízemní vrstvě ovzduší, ve vodních tocích či nádržích, v půdě. Mohou být odvozeny jako politický kompromis (můžou i směřovat k optimalizaci procesu znečišťování z hlediska vznikajících škod, ale ty obvykle nejsou vyčísleny a tudíž se z nich nedá vycházet), nebo mohou být zacíleny na ochranu lidského zdraví (tzv. hygienické normy, při jejichž dodržování by nemělo docházet k poškozování zdraví lidí, přitom přísnější mohou být stanoveny pro nemocnice, školy apod.), na ochranu ekosystému (při jejich dodržování by nemělo docházet k narušování přírody, zejména přírody živé), na ochranu lázní či na ochranu památek. Devastace některých památek vysokými koncentracemi oxidu siřičitého je tristní, viz minulé ohrožení gotického chrámu v Kolíně n. Rýnem.

Charakter imisních norem mají také normy přípustného obsahu těch či oněch škodlivin v těch či oněch výrobcích, klasicky v potravinách nebo v pitné vodě. Snižování přípustného obsahu síry ve spalovaném uhlí či topných olejích a mnohé jiné jsou efektivním nástrojem ochrany životního prostředí. Je ale třeba hlídat, zda látky nahrazující například olovo v automobilových benzínech nezpůsobují větší škody na zdraví lidí než dříve přidávané olovo. Takových hrozeb je řada. Patří sem i známý spor o efektivnost stáčení nápojů do vratných či nevratných obalů či používání nádobí na opakované použití s mytím po každém použití nebo nádobí z plastických hmot na jedno použití. Tedy, solidní studie srovnávající tyto možnosti jsem neviděl.

Určitým problémem bývá, že samotné stanovení a dodržování platných emisních norem ještě nezaručuje dodržování norem imisních, je-li v dané lokalitě znečišťovatelů hodně nebo pokud jsou v ní špatné rozptylové podmínky. Klasicky jde o průmyslové aglomerace s vysokou koncentrací dolů, hutí, oceláren, chemiček apod. či v okolí silnic s intenzivní silniční dopravou. Inverzní polohy bývají na smogy podstatně náchylnější než polohy dobře větratelné. Přijímání regulačních opatření zejména vůči velkým znečišťovatelům ovzduší pro případ výskytu smogové situace je oprávněné. Protože se ale v 90. letech

podarilo zásadně snížit znečišťování ovzduší z velkých zdrojů, a tím i omezit výskyt smogu, a na smogu se dnes v mnohem větší míře podílí zdroje malé (lokální topeniště a silniční doprava), možnosti omezování výskytu smogů pomocí výstražných smogových a regulačních systémů se významně snížily. Výstražné smogové systémy jsou určeny též lidem. Zejména nemocní a staří lidé a děti by v době smogu měli omezit svůj pohyb venku a fyzicky namáhavé aktivity.

Podobná situace je s ochranou čistoty vod ve vodních tocích. Při nízkém průtoku může I relativně nízké vypouštění znečištění vodní tok neúnosně znečišťovat.

• **Depozitní normy**

Depozitní normy říkají, kolik těch či oněch škodlivin, zejména tuhých emisí, může spadnout na jednotku venkovní plochy. V tomto smyslu doplňují imisní normy, kterým se hodně podobají. Historické názvy black country, předkládané jako černý kraj (území silně zatížené těžbou a spalováním černého uhlí, kde dochází k rozsáhlým spadům tuhých znečišťujících látek) nevyžadují komentář. Podobně bývalo bílo kolem vápenek a cementáren, než počátkem 70. let se na nich začala v ČSSR instalovat první generace filtrů na prach, podobně imise z Velké Británie celá desetiletí hubily život v četných vzdálených švédských jezerech ad.

- **Územní normy**

Územní normy se stanovují k ochraně určitého území před nežádoucími lidskými aktivitami. Známe více typů územních norem – z důvodu:

- Ochrany přírody (zvláště chráněná územní všech kategorií, tj. velkoplošné národní parky a chráněné krajinné oblasti (CHKO), a maloplošné národní přírodní rezervace, přírodní rezervace, národní přírodní památky, přírodní památky, památné stromy). Přírodní parky bývají plošně větší, ale obvykle nejde o velkoplošná zvláště chráněná území a podmínky jejich ochrany jsou mnohem mírnější ve srovnání s CHKO, o národních parcích nemluvě.
- Ochrany zdrojů pitné vody (pásma hygienické ochrany vod (PHO), dnes jen 1. a 2. stupně), kde jsou z důvodů ochrany čistoty vody zakázány další rizikové činnosti. Tzv. vodárenské přehradní nádrže jsou zahrnuty v PHO 1. stupně).
- Chráněné oblasti přirozené akumulace vod CHOPAV povrchové (cílem je zlepšovat podmínky pro přirozenou akumulaci vod) a podzemní, které mají charakter ochrany zásobáren pitné vody.
- Ochrany lázní (kromě vlastních lázní včetně možných minerálních pramenů či ložisek léčivých rašelin jde i o ochranu lázeňských parků a okolních lázeňských lesů).
- Ochrany rekreačních lesů (parky, městské a příměstské lesy, lesy významných rekreačních oblastí).
- Charakter územních norem má také jak základní, tak zvýšená ochrana zemědělské půdy, podobně ochrana lesů, ochrana vodních toků, niv ad.
- Chráněná ložisková území (za účelem nezkomplikovat možnou budoucí těžbu příslušných ložisek nerostných surovin a paliv).
- Ochranná pásma před negativními ekologickými vlivy, zejména z provozů značně závadných (velké povrchové, ale také hlubinné doly a lomy, velké hutě, velké chemičky, komunikace s intenzivní silniční dopravou, nadzemní vedení velmi vysokého a vysokého

napětí, záplavová území) nebo značně rizikových činností (atomové elektrárny, velké chemičky, skládky a jiná úložiště odpadů, zvláště pak nebezpečných odpadů, různá od-kaliště ad.). V ochranných pásmech bývá zakázána výstavba bytová a občanského vyba-vení, resp. území se ponechává nezastavěné s tím, že v případě havárie v něm více méně nebudou lidé a tím ani nedojde k větším újmám na zdraví lidí. Mají zmírnit negativní dopady případné havárie nebo běžného znečišťování ovzduší na okolí, zvláště pak na obytnou zástavbu, školská a zdravotnická zařízení. Často se do nich umísťuje ochranná izolační zeď, záchytné nádrže (v případě úniku škodliviny ji mají zadržet a zabránit znečištění vodního recipientu) ad. Příslušný stavební úřad je stanoví nejpozději při vydá-vání kolaudačního rozhodnutí.

Obce a města v ČR mohou vyhláškou omezit provoz silničních motorových vozidel ve zvláště chráněných územích dle zákona č 114/1992 Sb., lázeňských místech a v lokalitách, kde došlo k překročení některého z platných imisních limitů dle zákona o ochraně ovzduší (nízko emisní zóny). Problémem je, že takové omezení nelze dost dobře nařídit, pokud není k dispozici objízdná trasa, což se stává často, resp. ani mnoho let po uzákonění není v ČR žádná nízko emisní zóna.

Podstatné je, že územní normy stanovují ve vymezeném území určitý ochranný cíl a sta-novují základní typy opatření k jeho dosažení. Speciální opatření pak stanovuje obvykle konkrétní správní akt, kterým se příslušná územní norma aplikuje v praxi. Tato opatření mohou být dvojí: zákaz či omezení těch či oněch rušivých aktivit a podpůrná opatření na udržení příslušných přírodních a dalších hodnot. Podpůrnými opatřeními mohou být v územích se zvláštní ochranou přírody opatření k likvidaci nepůvodních, zejména invaz-ních druhů rostlin a živočichů, nežádoucích staveb aj.

Významným administrativním nástrojem využití území je **územní plán**, který lze charak-terizovat jako určitou společenskou dohodu-kompromis o způsobu využití toho či onoho území, povýšenou příslušným schvalovacím orgánem na územní plán, jehož závazné části nelze překročit. Územní plán se stanovuje pro určité území, obvykle na 10 let. Pokud v Praze „vydržel“ již 25 let, svědčí to o neschopnosti vedení Prahy vypracovat a schválit přijatelný nový územní plán. V rámci řešeného území stanovuje území vymezená plně nebo převážně bydlení, školám, zdravotním zařízením, průmyslové výrobě, zemědělské výrobě, službám, dopravě, rekreaci, ochraně přírody apod. V územním plánu se dále roz-lišují základní obory dopravy, průmyslových zón, obytných zón, tzv. transformační území (jejichž funkce se má zásadně změnit) a další.

Územní plán může, ale nemusí být nástrojem účinné ochrany životního prostředí. Záleží na cíli stanovení územního plánu, na kvalitě jeho zpracování a na ochotě společenské reprezentace ho respektovat. K územnímu plánu nelze přistupovat jako k trhacímu kalen-dáři v zájmu hladké realizace různých, často pochybných podnikatelských záměrů či do něj prosazovat zjevně škodlivé záměry. Územní plán Prahy z roku 1999 je jen jedním z mnoha negativních příkladů nízkého využívání a častého zneužívání možností územního plánování v ČR, totéž platí pro jeho mnohé pozdější změny. Hrozí přitom, že nový me-tropolitní územní plán Prahy dá prakticky neomezené možnosti developerské výstavbě, viz jeho návrh z dubna 2018.

Stav krajiny má zlepšovat krajinné plánování. Při těžké nadvládě ekonomických liberálů, projevující se mimo jiné špatným fungováním územního plánování, sotva překvapí, že krajinné plánování v ČR nedostává šanci se rozvíjet.

• Pár příkladů územního plánování z praxe

Rychlý rozvoj kapitalismu vedl při absenci územního plánování k značnému chaosu, a tím i ke značným ekonomickým i mimoekonomickým ztrátám. Bankrot několika soukromých železničních drah v Rakousku-Uhersku byl asi tím nejmenším negativem. Mnohem horší byl vznik dělnických čtvrtí přilepených k továrním areálům, zpravidla se silně znečištěným ovzduším, otravnými hygienickými podmínkami a často i bez základní občanské vybavenosti. Šlo o výstavbu zjevně značně nekomplexní. Chybějící občanské vybavení vznikalo zpravidla s velkým zpožděním a nejednou i při problematické lokalizaci. Územní plánování bylo velice potřebné, ale nedařilo se mu, zvláště ve velkých městech a průmyslových aglomeracích, kde bylo potřebné nejvíce. Ekonomický liberalismus vítězil nad zdravým rozumem za konjunktur i za sociálně ekonomických krizí, včetně mimořádně velké a ničivé krize 1929–33, resp. 35.

K úspěšným produktům územního plánování patří za socialismu stavěná panelová sídliště s komplexní občanskou vybaveností (dnešním jazykem), tj. se školami, zdravotnickými středisky, kulturními domy, poštami, obchody, službami, veřejnou dopravou, veřejnou zelení a od 60. let 20. století i s centralizovaným vytápěním... Šlo i o příklad efektivní minimalizace dopravních potřeb, resp. nikdo nemusel za uspokojením svých základních životních potřeb s výjimkou zaměstnání a speciálních potřeb jezdit daleko, většinou to občané zvládají i pěšky. Vysoký tlak na výstavbu nových bytů 1. kategorie (včetně WC, vodovodu, centrálního vytápění atd. v každém bytě, v minulosti nedosažitelných vymožeností) způsoboval, že výstavba občanského vybavení mívala menší či větší zpoždění, ale tehdejší územní plány s ní počítaly a nestávalo se, že by příslušné pozemky propadly čísi komerční výstavbě s odlišným určením.

Územnímu plánování se dařilo podstatně více ve velkých městech a v průmyslových aglomeracích, méně ve venkovských regionech, kde se mnohým zdálo, že územní plány zas tak moc nejsou potřebné. To byl ale omyl, potřebné jsou i ve venkovských regionech, byť tam škody z jejich absence bývají mnohem menší.

Není pravda, jak se tvrdí po roce 1989, že neexistoval územní plán „pro vytěžení Severočeské Podkrušnohorské pánve“. Ing. Arch. Martin Říha, CSc., upozorňuje, že „už v roce 1966 byl schválen tzv. „Územní plán rajonu Severočeské hnědouhelné pánve“, který zpracoval Terplan Praha (hlavní projektant Ing. arch. Zdeněk Stáhlík), a tento plán byl opakovaně aktualizován podle tehdy nového zákona č. 50/1976 Sb. o územním plánování a stavebním řádu. Jako pracovník OVÚP Severočeského krajského národního výboru jsem zažil dvoje jeho změny a doplňky – z roku 1977 a pak 1988. První zpracoval tentýž projektant, jako původní plán rajonu, jen se to přejmenovalo na „Změny a doplňky Územního plánu velkého územního celku SHP“, při jejichž projednávání jsme odmítli zahrnout tzv. „velkou variantu těžby uhlí“, prosazovanou na radu sovětských expertů ředitelstvím SHD a Federálním ministerstvem paliv a energetiky. Tehdy také začal boj o záchranu zámku Jezeří. Druhé změny Ing. Stáhlík v průběhu zpracování po odchodu do důchodu předal svému nástupci ve funkci severočeského „krajánka“ Ing. arch. Karlu Beránkovi, CSc.“

V Československou byla komplikovaná situace zejména v oblasti tzv. pohraničí, které se odsunem Němců vylidnilo a znovu osídlit jej bylo obtížné (Československo v letech 1938-47 ztratilo 3,5 miliónu obyvatel), v tzv. hraničním pásmu a ve velkých vojenských výcvikových prostorech, kde byl větší rozvoj nežádoucí. Řada obcí tam zcela zanikla.

Za socialismu územní plánování bylo spíše nedostatečné než nadměrné. Za problém považují nezahrnutí rozvoje meziměstských tramvajových tratí do územního plánu Ostravska (čtyři dotčené okresy se nebyly s to domluvit na jednotné koncepci veřejné dopravní obsluhy, což trvá dodnes) a některé další. Územní plán pro oblast dotčenou plánovaným vodním dílem Křivoklát pomohl k odmítnutí tohoto zjevně škodlivého záměru.

Socialistický systém územního plánování dobře podpořil zákon o územním plánování a stavebním řádu č. 50/1976 Sb. Tehdejší územní plánování ve spojení s dalšími mechanismy rozvoje socialistické společnosti, přispívalo k relativně vyrovnanému územnímu rozvoji, kdy nebyly bohaté a chudé regiony, regiony dopravně izolované a s chybějící jinou základní technickou infrastrukturou, regiony s nedostatkem pracovních příležitostí, regiony s nedostatkem bytů a regiony bez přiměřeného občanského vybavení. Konečně, i po roce 1989 ostře kritizované tzv. střediskové obce vznikly z důvodu, že nebylo možné všechny obce a vsi vybavit potřebným občanským vybavením.

Územní plánování nezabezpečovalo (a při neuspokojivé legislativě a nedostatečné pozornosti mu věnované) ani nemohlo zabezpečit účinnou ochranu životního prostředí, takže se některé regiony ocitaly na hranici ekologické katastrofy. Základními nedostatky v ekologické legislativě byly absence zákona o odpadech a o posuzování vlivů na životní prostředí (expertízy efektivnosti větších investičních projektů se ale konaly včetně rozboru dopadů na životní prostředí, ale ne na úrovni stávajících procedur posuzování vlivů na životní prostředí – EIA), nedostatečný byl zákon o opatřeních proti znečištění ovzduší, o státní ochraně přírody, rozporný byl zákon o ochraně zemědělského půdního fondu, na povinnost čistit odpadní vody existovalo na 2 000 výjimek.

Zkušenosti někdejších socialistických států sovětského bloku mluví o sblížování sociálně ekonomické úrovně jednotlivých regionů, od řádových rozdílů k rozdílům běžným. Postupné vyrovnávání životní úrovně na vesnici s životní úrovní ve městech úspěšně probíhalo v Československu, málo úspěšně v Sovětském svazu.

Z vývoje po roce 1989 je podnětná jen Vavrouškova novela zákona o územním plánování a stavebním řádu z roku 1992, zejména výrazným omezením „zákazů“ ve prospěch „limitů využití území“, dále otevření územního plánování, územního a stavebního řízení široké veřejnosti. Spolu s rehabilitací soukromého vlastnictví vytvořila mnohem větší prostor pro vyjednávání jednotlivých účastníků územního plánování, územního a stavebního řízení. Když odhlédnu od četných pozdějších excesů až po přílišné vylučování veřejnosti z územních a stavebních řízení, faktem zůstává, že toto otevření umožňuje veřejnosti se někdy více, jindy méně úspěšně bránit proti zvláště velkým investorům, takže ve výsledku nic moc.

Transformace ekonomiky ČR v 90. letech reálně zničily relativně komplexní územní plánování, resp. stávající obytné soubory jsou značně nekomplexní proti někdejšími socialistickým sídlištím. Investoři počítají, že jejich obyvatelé budou parazitovat na okolním, často nedostatečném občanském vybavení. Dopravní náročnost se tak citelně zvyšuje. Nebezpečně se rozevírají nůžky mezi jednotlivými regiony. Hospodářská a územní politika ČR po roce 1989 venkov, zejména ten odlehlejší, vážně poškozuje a ve výsledku ničí. Začalo to ničením jeho ekonomické základny, tj. místních výrobních, zemědělských a lesnických, pokračovalo omezováním až rušením četných služeb potřebných k existenci. Dostatek ekonomicky dostupných bytů ani častý kousek přírody to nemohou zachránit. Tzv. program obnovy venkova je sice užitečný, ale připomíná onu pověstnou kapu v moři. I když méně ekonomicky liberální vyspělé kapitalistické státy mají tyto problémy méně vyhraněné, i tam venkov vesměs kulhá za městy.

• EIA, SEA

Významným nástrojem předcházení ekologickým problémům je proces **posuzování vlivů na životní prostředí (Environment Impact Assessment)** projektů, tzv. **EIA**. EIA je odborná expertiza, jejím úkolem je odhalit možné negativní ekologické vlivy realizace příslušného záměru a navrhnout opatření k jejich zmírnění, popř. doporučit nerealizaci projektu, jehož negativní vlivy na životní prostředí nelze efektivně zmenšit na přijatelnou úroveň.

Povinnost vypracovat EIA platí jen pro záměry s významným potenciálním negativním dopadem na životní prostředí. Není důvod dělat administrativně a časově relativně náročnou EIA na projekty s malým či nulovým potenciálem negativních vlivů na životní prostředí. Výčet projektů, které buď závazně, nebo po předběžném vyhodnocení podléhají procesu EIA, udává příloha zákona č. 100/2001 Sb. v platném znění. Známe tzv. jednoduchou EIA a plnou EIA. Východiskem procesu EIA je oznámení investora a následně zveřejnění projektu (investičního záměru) s jeho stručným popisem příslušným orgánem státní správy. Ten poté, s přihlédnutím k reakci veřejnosti, rozhodne, zda toto oznámení stačí (u bezproblémových nebo málo problémových projektů, s kterými nemá veřejnost problém, napíše příslušné dobrozdání) nebo se uskuteční plná EIA. Plná EIA se vždy uskuteční, pokud její uskutečnění vyžaduje bez výjimky zákon.

Plná EIA zahrnuje vypracování dokumentace vlivů na životní prostředí (vypracuje nebo nechá si vypracovat na své náklady předkladatel příslušného investičního záměru), posudek na tuto dokumentaci (vypracuje kvalifikovaná osoba, určená a placená příslušným orgánem státní správy (v ČR Ministerstvo životního prostředí nebo územně příslušný kraj), veřejné slyšení k záměru (kromě zákonem stanovených orgánů státní správy a samosprávy se k předložené dokumentaci a k posudku na tuto předloženou dokumentaci může vyjádřit každý občan a každá nevládní organizace a vznést své připomínky a požadavky – později bylo omezeno na občany v lokalitě bydlící nebo vlastníci v lokalitě nemovitosti nebo tzv. kvalifikovaného zástupce veřejnosti – občanského sdružení, které získalo podporu dostatečného počtu občanů) a stanovisko příslušného orgánu státní správy. Vyjádření, resp. připomínky veřejnosti, stejně jako připomínky dotčených orgánů státní správy a samosprávy, je gestor EIA povinen řádně vypořádat. Poté MŽP nebo kraj vydá souhlasné (obvykle s řadou podmínek) nebo nesouhlasné stanovisko. Stanovisko je jedním z podkladů pro následné řízení o vydání územního rozhodnutí a stavebního povolení. Ve slušné společnosti se podmínky stanoviska EIA v dalších stupních projednávání příslušného investičního záměru respektují.

Kromě projektové EIA existuje také posuzování vlivů na životní prostředí územních plánů a posuzování vlivů na životní prostředí koncepcí (Strategic Impact Assessment), tzv. SEA. Její procedura je podobná jako u projektové EIA. Uskutečňují se vždy pod patronací MŽP.

Existuje oprávněný požadavek rozšířit proces SEA i na možné sociální a ekonomické dopady realizace navrhovaných koncepcí. V praxi ČR se tak vesměs neděje, jistě i proto, že v mnoha případech není uspokojivě zvládnána ani základní, tj. ekologická část SEA, a také proto, že v ČR takto rozšířenou SEA zákon nevyžaduje.

EIA i SEA by měly pomoci vylepšit předkládané projekty. Obvykle tak činí, pokud se konají řádně. Pokud se falšují ve prospěch předkladatele, jak se v ČR běžně děje u EIA záměrů stavět dálnice a s nimi spjaté koncepce, představuje jen pro všechny dlouhou, více méně byrokratickou proceduru s pozitivním efektem často blízkým nule.

Obviňování veřejnosti, že zpožďuje EIA, když si například vynutí vrátit špatně zpracovanou dokumentaci vlivů na životní prostředí k přepracování či k doplnění, je hrubý faul ze strany investorů.

Stanovování a prosazování v praxi těch či oněch emisních, imisních, depozitních a územních limitů (norem), územních plánů a konání procedur EIA a SEA vyžaduje kromě jejich uzákonění také zřízení příslušných orgánů státní správy, které bdí nad jejich dodržováním a za zjištěné delikty nařizují nápravná opatření, udílejí pokuty a další sankce a v krajním případě i zastavení provozu příslušného podniku.

3. Ekonomické nástroje prosazování udržitelného vývoje

Ekonomické nástroje prosazování udržitelného vývoje můžeme rozlišit na tradiční (veřejné rozpočty včetně veřejných účelových fondů, daňovou soustavu, úvěrovou soustavu a pojištění) a specifické. Specifickými jsou zejména tzv. ekologická daň, poplatky za znečišťování životního prostředí, poškozování a využívání přírodních zdrojů a tzv. obchod s povolenkami na emise. Protože se od tradičních ekonomických nástrojů politiky liší hlavně předmětem, na které jsou zaměřeny, budu je rozebírat v rámci jejich rozboru.

3.1. Veřejné rozpočty

Veřejné rozpočty zahrnují veřejné rozpočty a veřejné účelové fondy, tj. státní rozpočet, rozpočty krajů, měst, obcí a u statutárních měst též rozpočty jejich městských částí a jejich účelové fondy, rozpočty státních účelových fondů včetně možných fondů zdravotního a sociálního pojištění, a v nadstátních celcích jako je EU i rozpočet a fondy EU. Rozpočty státních a polostátních firem a bank nejsou zahrnovány do soustavy veřejných rozpočtů, byť je mohou ze svých zisků dotovat.

Problém veřejných rozpočtů je známý již od dob vzniku prvních států. Platí pro ně, že by měly zajišťovat především veřejné potřeby, které není s to efektivně nebo vůbec zabezpečit soukromá aktivita lidí, ať už v rámci samozásobitelství (především v otrokářské, asijské a feudální společnosti) nebo trhu (zejména za kapitalismu). Tradičně šlo zejména o obranu, bezpečnost a státní správu. Postupně přibývaly i další veřejné potřeby financování – rozvíjející se školství, zdravotní péče, věda, sociální zabezpečení, efektivní rozvoj ekonomiky, ochrana životního prostředí ad. Ve středověku byla běžná praxe, že část veřejných zájmů (vzdělávání) zajišťovala církve, které byl za tím účelem dlouhodobě pronajímán (ne darován) k tomu potřebný majetek.

Objem veřejných rozpočtů je dán zejména společenskými potřebami a ekonomickými možnostmi společnosti. Lze se důvodně domnívat, že potřeby veřejného financování v udržitelné ekonomice a společnosti budou vysoké.

Veřejné rozpočty i veřejný sektor by měly hospodařit přinejmenším v dlouhodobém časovém měřítku vyrovnaně. Z hlediska vyrovnanosti hospodaření to v případě hrozícího deficitu znamená buď zvyšovat příjmy rozpočtu, daně a nástroje jim podobné, nebo snižovat výdaje veřejných rozpočtů. V obou případech zůstává zásadní otázka, které příjmy zvyšovat a o kolik, či které výdaje veřejných rozpočtů snižovat a o kolik. Lze tak činit jak v souladu, tak v rozporu s potřebami udržitelného vývoje. V praxi se tak děje jak v rozporu (například snižování výdajů na sociální oblast, školství, zdravotnictví atd.), tak v souladu s potřebami udržitelného vývoje.

V kapitalistické praxi se běžně uplatňuje politika masového zadlužování veřejných institucí, končící občas jejich bankrotem, včetně bankrotu toho či onoho státu, viz Řecko či Itálie posledních let.

Hospodaření státního rozpočtu ČR s dlouhodobým ročním deficitem cca 100 mld. Kč před rokem 2017 je zjevně dlouhodobě neudržitelné. Jde o bankrotářskou politiku, která může skončit v dluhové pasti, z které budou jen velmi bolestné nebo žádné cesty, viz Řecko a další. Léčení MMF, Evropskou centrální bankou ECB a EU je k nepřežití. Hospodaření s dluhem cca 300 mld. Kč za rok od roku 2020 je už šílené, zvláště když se od roku 2022 zdůvodňuje především „potřebou“ účastnit se cizí války za cizí zájmy.

Průměrný dlouhodobý deficit státního rozpočtu ČR cca 100 mld. Kč za rok je špatný v době vysokého ekonomického růstu (politika snižování daní v podmínkách vysokého deficitu veřejných rozpočtů je hrubě chybná, byť se míra zadlužení státu při rychlém růstu HDP nemusí zvyšovat) i v letech stagnace či poklesu ekonomiky, neboť míra zadlužení státu k HDP pak rychle roste. Realita přitom je ještě o dost horší, neboť kromě zjevného deficitu ČR vykazuje dlouhodobě i významné skryté deficity – podfinancování školství, kultury, sociálního zabezpečení, údržby a oprav železnic, silnic atd. Převážně přebytkové hospodaření krajů a obcí na situaci mnoho nemění, byť ji mírně zlepšuje.

Deficit státního rozpočtu zmzel v prvních letech vlády A. Babiše 2018 a 2019. V důsledku pandemie nového druhu koronaviru se v letech 2020-21 zásadně zvýšil. Podivné odbourání superhrubé mzdy a další snižování daní od roku 2022 poslanci ANO 2011, ODS a SPD vytvořilo nový, strukturální deficit ve výši asi 130 mld. Kč za rok. Nová pravicová Fialova vláda sice předstírá šetření, ale svými nekompetentními rozhodnutími deficit státního rozpočtu a zadlužení ČR dále zvyšuje.

Ideál keynesovců, tj. za krize hospodařit deficitně s cílem krizi zmírnit a za konjunktury vzniklé dluhy splácet (též politika „stop – go“ se jaksí dlouhodobě nedaří, veřejné, zejména státní dluhy jsou zvyšovány za krize i za konjunktury.

Ožehavou otázkou veřejných rozpočtů je plýtvání penězi daňových poplatníků, nejen v ČR a nejen dnes. Kromě chybných koncepcí, například zbrojení, zemědělství, energetiky, dopravy, pořádání nákladných, reálně prestižních akcí (olympiády, mistrovství světa ad.) jde o nechvalné předražování veřejných zakázek. Totiž, větší i menší skandály jsou po roce 1989 na denním pořádku, podobně dnes. Skutečnost přitom bývá o hodně horší, resp. obvykle se provalí jen ona pověstná špička ledovce. Nejde ale jen o skandály typu předražování veřejných zakázek, nejen investic, jejich nekvalitní provedení či machinace s výběrovými řízeními na ně. Jde také o financování opatření, ke kterému by vůbec nemělo

docházet (pochybné zahraniční vojenské mise, chybné rozvojové investice, například v dálniční a vodní dopravní infrastruktuře ČR či v protipovodňové ochraně ad.

Veřejné rozpočty by neměly financovat opatření přímo či nepřímo poškozující životní prostředí. V praxi ale uplatňují politiku masivní podpory výstavby environmentálně i jinak silně škodlivých dálnic, říčních ekosystémů ničících a průběh povodní zhoršujících vodních cest, často značně problematických průmyslových zón na zelené louce a nejednou i na nejurodnější půdě, technokraticky pojatou obnovu území poničených povodněmi, někdy i velmi riskantní výstavby v záplavových územích ad. Řada států, nikoliv ČR, i dnes nemálo dotuje spotřebu fosilních paliv, což je zjevně špatné, protiekologické.

V zahraničí se vyskytují i rozsáhlé veřejné investice do rozvoje těžby a dopravy fosilních paliv. Austrálie dotuje výstavbu největšího povrchového dolu na černé uhlí na světě, Polsko, Nizozemí ad. včetně EU dotují výstavbu přístavů a terminálů pro kontejnery na zkapalněný zemní plyn LNG (v úhrnu stovky miliard eur) atd.

Ve financování akcí poškozujících životní prostředí i udržitelnost dlouhodobě v ČR dominuje masivní výstavba dálnic a jim podobných rychlostních silnic. V oblasti energetiky lze v ČR nalézt přímé dotace jen na útlum těžby uhlí a uranu. V posledních 15 ti letech činí nejčastěji mezi 3-5 mld. Kč. Dále je dotováno odstraňování ekologických zátěží z minulé těžby uranu riskantní metodou loužení kyselinou sírovou u Stráže p. Ralskem, tj. minulých ekologických škod, a rekultivaci těžbou devastovaných území. Veřejné rozpočty v ČR prakticky nedotují spotřebu paliv a energie, s výjimkou dotací náhrady zastaralých kotlů na uhlí kotly moderními.

Problém veřejných rozpočtů má dva základní aspekty: aspekt výdajů (požadavky bývají obvykle podstatně vyšší, než jsou disponibilní zdroje) a aspekt příjmů. Hlavním zdrojem příjmů veřejných rozpočtů je reálný výnos daní (tj. výnos nominálních daní snížený o daňové úlevy, daňové úniky legální i nelegální a daňové nedoplatky, a daním podobných nástrojů – pojištění, odvodů, cel, nejrůznějších poplatků apod.). Musíme rozlišovat nominální daňovou sazbu (v zákonu) a reálný daňový výnos, který bývá nižší o výši daňových úlev, včetně úplných osvobození od daně, a o výši legálních i nelegálních daňových úniků a daňových nedoplatků.

Musíme brát v úvahu rozpočtové určení daní. Je-li daň z nemovitosti příjmem obcí, neovlivňuje bezprostředně státní rozpočet. Ovlivňuje ho ale nepřímo, protože spoluurčuje příjmy obcí a měst, a tím i potřebu je spolufinancovat z úrovně státu a krajů, sdílením daní i dotacemi. Podobně tzv. silniční daň a jí podobné výnosy dálniční známky a elektronického výkonového zpoplatnění jsou příjmy Státního fondu dopravní infrastruktury, nikoliv státního rozpočtu. Ovlivňují potřebnost jeho dotování ze státního rozpočtu.

Obecně by mělo platit, že pokud jsou veřejné rozpočty deficitní a neplýtvají, musí se zvyšovat jejich příjmy, a to i zvyšováním daní, zejména přímých daní, zprogresivňováním jejich sazeb. Veřejné peníze je nutné získávat tam, kde peníze jsou. Sdíráni chudých je hrubě asociální a z hlediska přínosu pro veřejné rozpočty málo zajímavé. Výsledkem je nejednou ještě vyšší deficit státního rozpočtu.

Kolize často deficitních veřejných rozpočtů s udržitelným vývojem je zjevná. Veřejné rozpočty nemálo plýtvají, nejednou i na poškozování životního prostředí a vyvracení udržitelného vývoje, a současně ke zmírnění svého deficitního hospodaření požadují další a další ekonomický růst jako údajně jedinou cestu ke snížení deficitu. Případné rozpočtové škrty jsou často proti ochraně životního prostředí. Řešení deficitu veřejných rozpočtů je ale nutné hledat ve zvýšení daňové kvóty, k obnovení nebo ke zvýšení progresivnosti

přímých a majetkových daní, zavedení daně z finančních transakcí, zdanění tzv. technologických firem a zavedení ekologické daně, zejména na emise skleníkových plynů, přepočtené na CO_{2ekv}. V určitém, obvykle ne příliš vysokém rozsahu mohou státní rozpočet vylepšit též odvody ze státních a polostátních podniků.

Kromě zavedení ekologické daně jde o tradiční levicová témata, kterým se ale v podmínkách restaurace kapitalismu nedostává sluchu. Na levici bývá problém, že s vidinou zmírnění rozporů kapitalismu, zejména nezaměstnanosti, i levice nejednou podporuje i zjevně plýtvající výdaje veřejných rozpočtů, na stavbu dálnic, vodních cest či špatně pojímanou protipovodňovou ochranu. Veřejné rozpočty ČR po roce 1989 ohrožují i obří náklady na záchranu krachujících bank (cca 750 mld. Kč v 90. letech), mezinárodní arbitráže, mezinárodní dohody o ochraně investic ad.

Zásadním problémem jsou pokračující perverzní dotace z veřejných rozpočtů do průmyslu fosilních paliv. Zjištění, že po roce 2015, přijetí pařížské klimatické dohody, rozpočet EU a členských států EU vynaložil stovky miliard eur na výstavby plynárenské infrastruktury, nevyžaduje komentář. Tak se k udržitelné energetice ani společnosti nemůžeme dostat.

V souvislosti s válkou na Ukrajině v roce 2022 vynaložila EU na zastropování cen elektřiny a zemního plynu asi 800 miliard eur, prý aby se ekonomiky nesesypany.

Zásadní odklon od zemního plynu dodávaného Ruskem plynovody ve prospěch zkapalněného zemního plynu, na jehož zkapalnění se spotřebuje 8-9 % energie v něm obsažené, je další ranou ochraně stability klimatu, o ekologických škodách způsobenou přímo válečnými operacemi nemluvě. EU se tak rozhodla s cílem podpořit rusofóbní banderovskou Ukrajinu ve válce s Ruskem.

3.2. Problém daňové soustavy

Základní a neoddiskutovatelný úkol daňové soustavy je zajistit finanční potřeby veřejných rozpočtů, aby mohly uspokojovat objektivní potřeby společnosti, které nemůže efektivně zajistit trh, které je efektivnější zabezpečovat z veřejných rozpočtů (funkce fiskální). Samozásobitelství v ČR nehraje větší roli. Daňová soustava by měla stimulovat efektivní rozvoj sociální sféry, ochrany životního prostředí i ekonomiky (funkce stimulační). Po daňové soustavě se právem žádá spravedlnost, aby některé sociální skupiny nebyly daňovou soustavou neoprávněně zvýhodňovány (bankéři, nadnárodní firmy ad.) a jiné nebyly naopak diskriminovány (obvykle řadoví neprivilegovaná občané). Tyto základní požadavky, kladené na jednotlivé daňové soustavy, platí i pro daňovou soustavu ekonomiky udržitelného vývoje.

Daňová soustava v ČR (podobná situace je ve většině států světa) zahrnuje (všechny v jednotlivých platných) zněních daní z příjmů fyzických a právnických osob, viz zákon č. 586/1992 Sb., daň z přidané hodnoty, viz zákony č. 588/1992 Sb. a č. 235/2004 Sb., daň spotřební, viz zákony č. 587/1992 Sb. a č. 353/2003 Sb., daň z nemovitosti (z pozemků a ze staveb), viz zákon č. 338/1992 Sb., a daň darovací, dědickou a z převodu nemovitostí, viz zákon č. 357/1992 Sb.

Dále máme četné zákony, které zavádějí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplatňující mimo jiné znečišťování životního prostředí, poškozování a využívání přírodních zdrojů, pojištění některých silně rizikových činností, vytvářejících účelovou finanční rezervu na řešení výrobní koncovky či na podporu recyklace, vše vesměs v různých zněních a další.

Oficiálně do daňové soustavy ČR patří i daň silniční, viz zákon č. 16/1993 Sb., v jednotlivých zněních. Silniční daň spolu s dálniční známkou a elektronickým výkonovým zpoplatněním má ale charakter uživatelského poplatku, konkrétně poplatku za užívání silnic a dálnic. Výnos všech tří druhů zpoplatnění užívání silnic a dálnic je příjmem Státního fondu dopravní infrastruktury (SFDI), kde je účelově vázán na realizaci oprav, údržby a rozvoje silniční, železniční a vodní dopravní infrastruktury. Jde přitom jen o menší část jeho příjmů, resp. hlavním příjmem SFDI jsou dotace ze státního rozpočtu ČR a z účelových fondů EU.

U řady daní je třeba rozlišovat stanovenou sazbu daně (může být v procentech, může jít o absolutní částku, může jít o vážený průměr) a výši reálného zdanění, které je nižší o četné daňové úlevy a osvobození, o různé daňové úniky legální i nelegální a o daňové nedoplatky. Daňová statistika Ministerstva financí ČR uvádí jen výši daňových nedoplatků za jednotlivé roky a druhy daní.

Významným příjmem státního rozpočtu je výnos povinného sociálního a zdravotního pojištění občanů a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, jež je základním zdrojem financování sociální a zdravotní péče, zejména vyplácení různých sociálních dávek a proplácení výkonů zdravotnických zařízení. Podíl zaměstnavatelů na placení těchto pojištění by měl činit asi 75 % a podíl pracovníků asi 25 %. Často v praxi využívané možnost placení velmi nízkých sazeb sociálního a zdravotního pojištění ze strany mnohých živnostníků je zásadně zvýhodňuje na trhu práce a citelně ztěžují veřejné financování sociální a zdravotní péče a vyplácení sociálních dávek. Současně těmto živnostníkům zakládají nárok na jen velmi nízké starobní důchody. Zde je nutné provést diferencovanou (označovat například právní kanceláře za živnostníky je chyba) citlivou nápravu. Vyšší sazby povinného sociálního pojištění v ČR – 44,7 % proti průměrné sazbě v EU v roce 2011 cca 33,5 %, ale při průměrně podstatně vyšší sazbě daně z vysokých příjmů, nemohou představovat větší problém, protože mzdy v ČR jsou mnohem nižší než v jádru EU, viz Švihlíková, resp. ²²⁾. Představa, že sociální a zdravotní pojištění by mělo být nahrazeno dotováním ze státního rozpočtu z výnosu daní k tomu určených, je nejen v ČR mimo realitu.

Daň z příjmu fyzických a právnických osob by měla být značně progresivní. Stávající v zásadě lineární sazby daně z příjmu, prosazené v rámci tzv. Topolánkova batohu od 1. 1. 2008, významně přispívají k deficitnímu hospodaření veřejných rozpočtů, o ignoraci sociální spravedlnosti nemluvě. Podle zkušenosti Skandinávie není problém sociální stát držet, činí-li sazby přímých daní u vysokých příjmů cca 50 %. Snížení horních sazeb daně z příjmu fyzických osob ze 40 % na 15 % a horních sazeb daně z příjmu právnických osob z 35 % na 19 % v ČR i v EU v letech 1990-2011 v rámci podbízení se zahraničnímu kapitálu významně přispělo k růstu zadlužení veřejných rozpočtů do nebezpečné výše, viz ²²⁾. Nutné je zásadně zvýšit zdanění velmi vysokých příjmů, např. na 50 %.

Pro socializující a socialistické státy by mělo být typické progresivní zdanění vysokých příjmů a velkých majetků. Podíváme-li se ale na praxi současných socializujících států, Vietnam, Čína, Venezuela a další mají silně regresivní sazby daně z příjmu, resp. v tomto smyslu mají k socialismu daleko. Boj o daňovou konkurenceschopnost mezi jednotlivými státy je velmi brutální zbraní světového finančního kapitálu, stejně jako tolerance daňových rájů. Jde i o velice praktickou otázku, protože progresivní zdanění příjmů a majetku umožňuje udržovat sociální smír a ekonomickou stabilitu. Regresivní daně z příjmů obojí ohrožuje.

Stávající DPH je nepřijatelná zejména vysokou sazbou snížené sazby DPH v ČR – 15 %, resp. v roce 2024 12 %. Nutné je sníženou sazbu DPH vrátit na původní sazbu 5 %.

Nemůže se tak stát naráz, ale postupně v závislosti na stavu veřejných rozpočtů. Lze si představit i tři nebo čtyři sazby DPH. Počet sazeb DPH do pěti nepředstavuje vážnější komplikaci daňové soustavy za podmínky, že zařazování jednotlivých skupin zboží a služeb do jednotlivých sazeb DPH bude věcně logické, například léky či knihy. Jinak hrozí výrazné daňové úniky.

V celé EU došlo ke zvýšení snížené sazby DPH též o 10 procentních bodů, tj. k významnému přenesení daňové zátěže z kapitálu na domácnosti, viz ²²⁾.

Nízké jsou i sazby daně z nemovitosti. Na místě je jejich valorizace minimálně v rozsahu, aby byly reálně srovnatelné se svou výší v roce 1992, kdy byl stávající zákon o dani z nemovitosti uzákoněn. Jejich zvýšení k 1. 1. 2008 nepokrylo celou inflaci v ČR od roku 1992. V posledních letech mohou obce a města zvýšit daň z nemovitosti koeficientem 1-5, ale řada jich zůstává u koeficientu 1, tj. sazby daně z nemovitosti nezvyšuje, byť si tím nezvyšuje příjmy. Zásadní zvýšení daně z nemovitosti v ČR k 1. 1. 2024 přišlo v nejméně vhodnou dobu – v čase velkého ožebračování širokých vrstev neprivilegovaných. Pětidemoliční vládou Petra Fialy.

Velmi zlý je starší návrh českých pirátů zavést daň z nemovitosti ve výši 3 % tržní hodnoty nemovitostí. Vedl by rychle k vyvlastnění všech nemovitostí v ČR s výjimkou těch vlastněných největšími boháči.

Zcela šílený je systém pokutování majitelů nedostatečně zateplených budov charakteru velmi vysoké daně z nemovitosti, který od roku 2026 prosadilo vedení EU. Znamená masové vyvlastňování občanů od domů, které si často svépomocně postavili, samozřejmě v hrubém rozporu s udržitelností života.

Nutné je ale zavést daň z velkých majetků – snad ve výši 1 %. Rozumné je uvažovat více sazeb za účelem zajištění její progresivnosti podle výše majetku.

Nízké, v řadě případů velmi nízké jsou v ČR i sazby daně dědické a darovací. Jejich zásadní zvýšení, v první etapě na stav před 1. 1. 2008, je v zájmu spravedlnosti nutné. Zrušení daně dědické pro střední a velké majetky v přímé dědické linii patří k vrcholům asociálnosti.

Systém daňových osvobození a úlev je rozsáhlý a nepřehledný. Ne všechny tituly daňových osvobození a úlev jsou odůvodněné. Některé jsou výsledkem tlaku silných ekonomických lobby proti reálným veřejným zájmům, byť se jimi zaštiťují. Rozsáhlost a nepřehlednost daňových osvobození a daňových úlev přispívá i k velkému rozsahu daňových úniků. Problém je, že se mnohé daňové úlevy samostatně nesledují, například u daně z příjmu fyzických a právnických osob, u daně dědické, darovací a z převodu nemovitostí, u spotřebních daní a u DPH. Neměl by být problém je sledovat, jak se děje u daně z nemovitosti a daně silniční.

Je podivné, že zatímco dotace bývají při projednávání veřejných rozpočtů ostře sledované a svádí se o ně nejednou v parlamentu i na zastupitelstvech krajů, měst a obcí tvrdé boje, často rozsáhlé a někdy pochybné daňové úlevy málokoho zajímají.

Zjevným problémem je i zákon o výnosovém určení daní, neboť zakládá obce, města a kraje s nedostatečnými vlastními příjmy, v zásadě odkázané na udílení dotací ze státního rozpočtu, ze státních účelových fondů a z fondů EU (administrativní složitost ale způsobuje, že většina malých obcí nemá šanci si na dotace z EU sáhnout) a často na život v chudobě. V takové situaci se snadněji prosazuje „politika rozvoje regionů“ v podobě

„politiky jejich škrcení,“ kdy velká města a průmyslové aglomerace vyžívají rozhodující díl veřejných peněz a na venkovských regionech se brutálně šetří.

Tristní skutečností je, že daně z příjmu se platí podle sídla podniku, nikoliv pole sídla jeho reálné provozovny. Na tom bohatnout především velká města a v jejich rámci jejich centra, zatímco ostatní přichází o nemalé peníze.

Jako zastupitel městské části Praha 13 v letech 1998-2018 jsem byl konfrontován s tristní situací, kdy vlastní příjmy rozpočtu Prahy 13 (daňové, nedaňové a investiční bez transferů vnějších i vnitřních – z výnosu vedlejší činnosti a vlastních rezerv) jsou zjevně nedostatečné. Stát přitom plně nehradí ani náklady přeneseného výkonu státní správy, kterou musí pro nej nejen Praha 13 zajistit. Vlastní příjmy Prahy 13 činily v roce 2013 cca 13,45 %, v roce 2014 necelých 10 %, v roce 2015 asi 12,5 %, v roce 2017 8,5 %. Dlouhodobě se v čase relativně snižují. Závislost nejen Prahy 13 na rozpočtu hlavního města Prahy, ČR a dnes i EU je drtivá.

Vedle daní existuje řada druhů poplatků, často administrativního nebo uživatelského charakteru, z nichž mnohé jsou příjmem obcí nebo státních účelových fondů – životního prostředí a dopravní infrastruktury. Některé poplatky se pojí s ochranou životního prostředí a šetrným využíváním přírodních zdrojů. Podobně je tomu s pokutami za porušování práva.

V daňové soustavě ČR a většiny jiných států roku 2024 stále chybí **daň z finančních transakcí**, tzv. **Tobinova daň**. K úsilí EU o zavedení Tobinovy daně se ČR trestuhodně nepřipojila. Daň z finančních transakcí by měla v prvé řadě zdanit tyto dosud DPH nezdaněné aktivity. Už proto, že jsou často zdrojem vážných finančních otřesů a často i přímých nároků na veřejné rozpočty, v rámci záchrany velkých bank, které údajně nelze nechat zkrachovat (Velká Británie za krize 2008-09) nebo všech bank (SRN za krize 2008-09). Za tristní je nutné označit praxi, kdy finanční sektor vysává reálnou ekonomiku, a přitom je osvobozen od placení DPH.

Vysoce aktuální je zavedení zdanění tzv. obřích technologických, především internetových firem určitým procentem daně z obratu, např. ve výši 5 % z výše obratu na našem území, nejlépe na základě mezinárodní dohody.

Zavedení daně z finančních transakcí je nutné. Nejde jen o doplnění nedostatečných příjmů veřejných rozpočtů, ale zejména o destimulaci spekulací na finančních trzích, neboť tyto spekulace ohrožují stabilitu jednotlivých měn i veřejných rozpočtů. Snadněji se zavede v rámci kolektivního úsilí většiny států EU. Některé typy finančních spekulací by měly být ze zákona zakázány – hedgeové fondy. Bez dostatečné regulace finančních trhů se nemůže ekonomika a společnost přijatelně rozvíjet. Pokrok představuje dohoda států G20 z 30. října 2021, že všechny velké firmy budou zdaněny nejméně 15 % ze zisku v zemi, kde působí.

Je nutné zavést i tzv. **ekologickou daň** za poškozování životního prostředí. Naskytá se zejména zdanění antropogenních (lidskými aktivitami vyprodukovaných) emisí skleníkových plynů GHG, vyjádřených v CO_{2ekv.}, s cílem stimulovat omezování využívání fosilních paliv a šetrnou spotřebou paliv a energie. Totiž, spalování fosilních paliv je hlavním zdrojem antropogenních emisí skleníkových plynů, které jsou podle konceptu mezinárodního klimatického panelu IPCC hlavním původcem zhoubného oteplování povrchu planety Země. Oteplování klimatu se stále více prodražuje a do budoucna ohrožuje existenci lidstva na Zemi. Je jen spravedlivé, aby se emitenti CO_{2ekv.} také finančně podíleli na řešení negativních následků svého problematického chování.

Předmětem zdanění by měly být emise přepočtené na CO_{2ekv}. Pokud by se vyšlo ze zásady 2 % HDP, pak by daň za tunu CO_{2ekv} činila v ČR v roce 2019 asi 922 Kč/t. Zpoplatňování by mělo začít u těžby fosilních paliv, a to včetně úniků metanu při jejich těžbě, a dál tuto daň promítat do ceny výrobků a služeb tato paliva spotřebovávající. Současně je nutné přiměřeně řešit tuto daň ve vztahu k dováženým fosilním palivům, tj. stejnou sazbu v případě, že v exportující zemi zdanění emisí CO_{2ekv} chybí a příslušně sníženou v případě, že v exportující zemi má nižší sazbu.

Nezbytností jsou účinná opatření proti daňovým únikům. Totiž, situace k 1. 1. 2018 zůstává nejen v ČR neutěšená a vláda Petra Fialy ji dále zhoršila, např. zrušením elektronické evidence tržeb, EET. Předně, daňové zákony musí být jednoznačně formulovány, na případné problémy musí Ministerstvo financí rychle reagovat. Je nutné vyhodnotit funkčnost jednotlivých druhů daňových úlev a provést jejich revizi. Nepřehledný systém daňových úlev přispívá k vysokým daňovým únikům. Měla by platit zásada, že pokud podnik podniká na území určitého státu, tak také v něm, a nikoliv jinde v cizině, odvádí daně včetně daně z příjmu. Podobně by mělo platit, že podnik platí daně v místě provozny, nikoliv v místě sídla podniku. Daňové úřady v Praze by pak přestaly být přetížené a mohly by se věnovat také kontrolní činnosti. Daňové orgány v ČR vyžadují personální a platové posílení a omlazení. Tzv. akcie na doručenkách nesmí zákon připouštět. Ze soutěže o veřejné zakázky by měl zákon vyloučit firmy registrované v daňových rájích, nemající vlastní zaměstnance a firmy pracující ve švarcsystému. Je nutné zavést povinnost všech podnikatelských subjektů mít registrační pokladnu, resp. obnovit EET. Boj s daňovými podvody vážně ztěžuje povinnost prokázat úmysl uskutečnit daňový podvod ze strany daňových orgánů. Vážným zdrojem daňových úniků jsou fiktivní doklady a dovoz zboží z třetích, zejména asijských zemí, viz ²²⁾. Nepříjemné je, aby si podnikatelé do nákladů výroby mohly zahrnovat náklady na různé zahraniční dovolené, nákup a provoz osobních vozidel, aby lehká užitková vozidla byla osvobozena od placení DPH ad. Poslední jmenovaná daňová úleva obnáší v ČR asi 6 mld. Kč/rok.

Ochranu životního prostředí a udržitelný vývoj citelně poškozují velmi nízké sazby silniční daně, které se navíc od roku 1992 v ČR nevalorizovaly. Ve srovnání se zpoplatněním užívání železničních kolejí citelně znevýhodňují šetrnou železniční dopravu, o bezplatném užívání vodních cest v ČR nemluvě. Navíc způsob stanovení sazeb – podle obsahu motoru a podle počtu náprav – nemá významnější vazbu na opotřebování silnic, které roste vysoce progresivně s růstem hmotnosti vozidla na nápravu. V roce 2020 dorovnání inflace znamená zvýšit sazby silniční daně 3krát, tj. na 300 % stávající výše.

Lze diskutovat o konstrukci spotřebních daní. V praxi se vyvinula tak, že mají hlavně fiskální význam. Jsou významným příjmem státního rozpočtu. Zatěžují zejména spotřebu výrobků, která je buď společensky a zdravotně škodlivá (cigarety, alkohol), nebo která způsobuje vážné problémy a škody (pohonné hmoty) druhým. Protože jde o výrobky ve směs s nepružnou spotřebou, bývá výnos spotřebních daní značně pravděpodobný. Filosofie, že by výnos spotřební daně měl uhradit výši škod, která se odhaduje ze spotřeby výrobků zatížených příslušnou spotřební daní, nebyla oficiálně nikdy deklarována, byť požadavek na takové pojetí spotřebních daní zaznívá od ekologů již řadu let.

V tomto smyslu je značně kontroverzní výše spotřebních daní. Daně za tabák, resp. cigarety, a podobně daně za destiláty, pivo a víno jsou i po několikerém zásadním zvýšení, ke kterému ČR donutila EU, mnohem nižší, než kolik činí ekonomické škody na zdraví lidí, způsobované jejich spotřebou. Statistická data prokazují, že vysoké sazby spotřební daně za tabák a alkohol přispívají ke snížení jejich zdraví škodlivé spotřeby. Jejich další možné

zvyšování ale bude narážet na hrozbu jejich masového pašování do ČR a jejich masové domácí výroby. Takovým hrozbám je nutné efektivně čelit. Přibližnou bilanci příjmů a výdajů za alkohol udává ²³⁾, resp. tabulka č. 3:

Tabulka č. 3 - Výsledné srovnání výnosů a nákladů požívání alkoholu v ČR v roce 2006

Příjmy	Mld. Kč	Výdaje	Mld. Kč
Spotřební daň z lihu a lihových výrobků, DPH	10,67	Náklady na zdravotnictví	45,7
	7,5	Ušlé daně z příjmů fyzických osob	0,23
Cla z prodeje alkoholických nápojů	0,5	Ztráta na HDP	1,24
Daň ze zisku právnických osob	0,6		0,35
Ušetřené starobní důchody		Vyplacené nemocenské dávky	5,6
	0,24	Vyplácené důchody související s konzumací alkoholu	36,72
Ušetřené důchody za osoby usmrcené při dopravních nehodách		Snížení HDP v důsledku nemocnosti	13,1
	0,004	Ušlá DPFO v důsledku nemocnosti	2,39
Ušetřené důchody za osoby usmrcené při trestných činech		Škody způsobené při ostatní trestné činnosti	0,67
		Snížení HDP a DPFO v důsledku smrti obětí trestných činů	0,01
	0,001	Snížení HDP a DPFO v důsledku zranění osob při trestné činnosti	0,07
		Náklady na léčení osob zraněných při trestné činnosti	0,03
CELKEM	19,515	CELKEM	106,11

Zdroj: výpočty Ivy Šmídové, Spotřeba alkoholu a její vliv na ekonomiku ČR, disertační práce, Masarykova univerzita Brno, 2013. S. 87-88 (tabulka 5.2. – Celkové výsledky).

Autorka výše uvedenou tabulku interpretuje realisticky následovně: „*Lze tedy říci, že jen za rok 2006 činí ztráta státu na alkoholu jako na „legální droze“ téměř 87 mld. Kč.*“ Nejde ale jen o vysoké ekonomické ztráty státu, která více než 5krát převyšuje jeho ekonomický přínos. Závažnější zřejmě jsou ztráty na životech a zdraví lidí, které nejsme s to vyčíslit. HDP se ale na takových věcech slušně „napase“, resp. nabobtná.

Je pravda, že stát opakovaným zvyšováním sazeb spotřební daně za alkohol zvýšil výnos této daně z 10,67 mld. Kč v roce 2006 na 16,715 mld. Kč v roce 2013, tj. asi o 57 %. V roce 2020 šlo o 13,3 mld. Kč. Podstatně méně se již ve vazbě na toto zvýšení zvýšil výnos daně z přidané hodnoty za alkoholické nápoje. Ani pak se ale národohospodářská bilance výroby a spotřeby alkoholických nápojů nijak závažně nemění. Navíc je třeba počítat, že se v důsledku inflace zvýšily i ekonomické ztráty z jeho konzumace (inflace spotřebitel-ských cen 2013/2006 činila 17,9 %), klasicky náklady na zdravotnictví.

Disertace je zpracována pečlivě. Výpočet má jistě určité chyby vzhledem k chybám v podkladových materiálech a též k jiným možnostem vypočítávat výši ekonomických škod ze zvýšené nemocnosti a úmrtnosti, ale v zásadě dospívá k průkazným číslům. Občasné tvrzení ministerstev financí, že by výrazným zvýšením spotřební daně na cigarety a tabák mohlo ohrozit státní rozpočet, nepotvrzuje.

Také sazby spotřební daně za pohonné hmoty jsou nízké v tom smyslu, že výnos jejich placení silniční dopravou nepokryje ani ekonomické škody, které silniční doprava způsobuje. Tento rozdíl sice není mnohonásobný, na rozdíl od tabáku a alkoholu, ale také si žádá zvýšení sazeb spotřebních daní za pohonné hmoty, a to u motorové nafty asi o 4-5 Kč/l. Zjevnou chybou je přitom skutečnost, že je vyšší sazbou zatížen benzín, ač vyšší škody na zdraví způsobuje spalování motorové nafty, jež je navíc výhřevnější než benzín. Jde o praxi více méně prosazenou EU, protože její minimální sazby pro motorovou naftu jsou nižší než pro automobilové benzíny, ač má nafta vyšší výhřevnost než benzín a její spalování v dieselových motorech emituje nebezpečnější škodliviny než spalování benzínu v motorech zážehových. Prý je to další způsob podpory nákladní dopravy a exportu, v prvé řadě na pohonné hmoty náročné silniční dopravě. Doprava letecká a vodní je přitom od placení spotřební daně za pohonné hmoty osvobozena na základě chybných mezinárodních mnohostranných smluv, s výjimkou rekreační plavby a nedopravního letectví.

Efektivní zvýšení minimálních sazeb spotřebních daní za pohonné hmoty je nutné uskutečnit na úrovni celé EU, jinak bude stimulovat tankovací turistiku a tranzit přes ČR by nemusel nakupovat pohonné hmoty a platit spotřební daň v ČR vůbec. S tím má zřejmě vážný problém ČR už dnes, resp. odhadovaný nevyběh spotřební daně za pohonné hmoty je značný a zaráží. Pravda, zřejmě se na něj nemálo podílí i fiktivní podvodné firmy, tzv. bílé koně.

Podobně je nutné pojmout EU jako jeden stát z hlediska osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení DPH a významně tak zmenšit od DPH osvobozenou mezinárodní veřejnou dopravu. Zatím pro to není politická vůle v ani jednom státu EU, ani mimo ni. Přitom by tato dohoda měla optimálně zahrnout i státy mimo EU Norsko, Švýcarsko a ministáty obklopené státy EU.

Ochrana životního prostředí vedla ke vzniku tzv. **poplatkového systému**. Stát zpoplatňuje činnosti poškozující životní prostředí (škodliviny emitované do ovzduší, vody a

půdy, ukládání odpadů na skládky), devastaci (odnímání zemědělské a lesní půdy pro potřeby nezemědělské a nelesní) a využívání přírodních zdrojů (těžbu nerostných surovin, čerpání podzemní vody ad.).

Doplňkem poplatků za znečišťování bývají tzv. odklady. Pokud znečišťovatel začne realizovat nápravné opatření, které zajistí snížení znečišťování alespoň na úroveň platných emisních norem, správce poplatků mu odloží placení části poplatků za znečišťování. Pokud opatření dosáhne včas požadovaných parametrů, promine mu po jeho úspěšné kolaudaci jejich doplacení.

Sazby úhrad za těžbu nerostných surovin jsou v ČR jednak za zabranou plochu (100-1000 Kč/ha za každý i započatý hektar těžebního prostoru), jednak z objemu těžených nerostů, diferencované podle druhu těžené nerostné suroviny. Sazby za zabranou plochu mají charakter kompenzace vzniklých škod. Proto jsou příjmem územně příslušné obce. Úhrady z objemu těžených nerostů jsou platbou za jejich využívání. V ČR nesmí převyšovat 10 % průměrné tržní hodnoty těžené suroviny v předchozím roce. Jsou z části příjmem státního rozpočtu, z části krajů. Zpravidla jsou mnohonásobně nižší než vznikající škody, takže mají charakter odpustku hříčů. V praxi obvykle slouží k zahlazování následků těžební činnosti, tj. ke kompenzaci škod způsobených těžbou.

U hlubinné těžby uhlí jde o 0,5 %, u povrchové těžby jde o 1,5 % jeho průměrné tržní ceny za rok. ČR nechává využívat své nerostné bohatství za částky zpravidla nižší, než jsou škody způsobované příslušnou těžbou. Připomíná to poměry v kolonii. Třešničkou na dortu je beztretné vytunelování OKD Bakalou a kol. a neukládání finanční rezervy na vázaný účet na následnou rekultivaci velkolomu Tykačem a spol., podnikajícím v severních Čechách. Obava z vytunelování těchto peněz je na místě.

V případě poplatků za využívání přírodních zdrojů dochází k diferenciaci poplatků, resp. úhrad, podle jednotlivých druhů těžených nerostů a podle způsobu těžby (povrchová x podzemní), u poplatků za poškozování přírodních zdrojů dochází k diferenciaci jejich sazeb podle bonity odnímané zemědělské či lesní půdy. Základem odvodů za odnětí zemědělské půdy, resp. poplatků za odnětí lesní půdy, je stonásobek čisté zemědělské, resp. lesní (dřevní) produkce z hektaru. Mělo by jít ale o stonásobek čisté produkce nejvyšší za rok, dosažené v uplynulých deseti letech u odvodů za odnětí zemědělské půdy, resp. půdy jehličnatých lesů, resp. stodvacetinásobek v případě odnětí půdy listnatých lesů.

Problémem jsou četná osvobození od placení odvodů za odnětí zemědělské půdy (na stavby dopravní infrastruktury, veřejných průmyslových zón, obytných čtvrtí v souladu s územním plánem), ještě více paralyzující cíl tohoto ekonomického nástroje. Osvobození má smysl jen v případě vzájemné konverze v rámci „zemědělská půda – lesní půda – vodní plochy“.

- Podobně působí ignorace mimoprodukčních funkcí zemědělské půdy. Jejich zohlednění by měla být přírůžka k základní sazbě odvodu. U orné půdy by mělo jít o 10 % základní sazby, u trvalých travních porostů, vinic, chmelnic, sadů a zahrad by mělo jít o 50 % základní sazby. V případě poplatků za odnětí lesní půdy by zohlednění ekonomického přínosu mimoprodukčních funkcí lesa mělo být zásadně vyšší, tj. asi 2 000 % u lesů městských, příměstských, lázeňských a výrazně rekreačních, 600 % u lesů zvláštního určení, pokud nespádají pod sazbu 2000 %, a 400 % u hospodářských lesů. Vycházím z návrhu v ⁹⁾.

Společenská řídicí praxe v ČR využívá také poplatků k vytváření finančních rezerv na předpokládané budoucí nutné činnosti. Jde zejména o:

- Poplatek, jehož výnos vytváří rezervu na rekultivaci těžbou devastované půdy. Je popřením smyslu a ostuda státu ČR, že umožňuje tyto peníze soukromým těžbařům uhlí používat na běžnou činnost včetně vyplácení dividend. Může se stát, že náklady na rekultivaci budou „znárodněny“ na účet daňových poplatníků.
- Poplatky na vázaný účet jako rezerva na budoucí rekultivaci skládky po skončení její životnosti. Jejich funkce je podobná jako u nákladů na rekultivaci těžbou devastované půdy.
- Odvod na vázaný účet jaderné koncovky. Plátcem jsou jaderné elektrárny, sazba odvodu činí aktuálně 55 Kč/MWh v jaderné elektrárně vyrobené elektřiny. Na vázaném účtu jaderné koncovky se shromažďují peníze na budoucí zneškodňování vyhořelého jaderného paliva, nepodaří-li se jej přepracovávat na nové jaderné palivo, a jaderné elektrárny po skončení její životnosti. Problém je, že stávající výše sazeb 55 Kč/MWh je nízká, měla by činit asi 130 Kč/MWh.

Spíše formálním problémem je zmatené názvosloví. Jak odvody, tak úplaty, tak úhrady by se měly jmenovat poplatky. Podobně by se silniční daň, dálniční kupón a elektronické výkonové zpoplatnění měla jmenovat poplatek za užívání silnic, resp. dálnic.

Z výnosů tzv. recyklačních poplatků se financují deficity nákladů provozu státem požadovaných systémů sběru a využívání odpadů jako zdrojů druhotných surovin.

Československo a Polsko měly před rokem 1989 nejrozsáhlejší systém poplatků za znečištění ovzduší a vody a využívání přírodních zdrojů na světě. Také současná ČR má tento systém zřejmě nejrozsáhlejší na světě. Základním problémem poplatků za znečištění a za poškozování a využívání přírodních zdrojů tehdy i teď, a nejen v ČR, jsou jejich velmi nízké sazby, takže reálně mají hlavně fiskální funkci, tj. jsou zdrojem příjmů fondů životního prostředí, jejichž účelem je spolufinancovat opatření na ochranu životního prostředí. Pro znečišťovatele bývá zpravidla ekonomicky výhodnější preferovat placení těchto poplatků před realizací nákladných opatření na ochranu životního prostředí, pokud ho k realizaci ozdravných opatření nenutí platné emisní či jiné limity.

Určitým problémem je pojmový zmatek, kdy kromě tradičních poplatků máme v ČR i platby, úplaty (ve slovenštině jazykově připomínají úplatky, kterými v jistém smyslu jsou), úhrady za těžbu nerostných surovin a odvody za odnětí zemědělské půdy a na účet jaderné koncovky, což je název odpovídající někdejšímu reálnému socialismu. Některé poplatky mají charakter úhrad nákladů za poskytnuté služby (platby za odběr povrchové vody k úhradě nákladů správy vodních toků a správy povodí, byť v tomto případě se z vybrané částky financují i další náklady podniků Povodí) aj.

Snahy o ekologizaci daňové soustavy začaly snahou o ekologizaci stávajících daní v podobě příslušných daňových úlev.

Daňové úlevy k ochraně životního prostředí v ČR známe od 1. 1. 1993 zejména u daně z nemovitosti, u daně silniční, u spotřební daně za pohonné hmoty a do 1. 1. 2004 jsme je znali i u DPH, byť se okrajově vyskytují jako osvobození u daně z příjmu fyzických a právnických osob a u daně darovací, dědické a z převodu nemovitostí. U dvou posledně jmenovaných jde o dary do určité výše účelově vázané na ochranu životního prostředí, u daně z příjmů též o příjmy z malých zdrojů využívání paliv a energie z obnovitelných zdrojů během prvních pěti let jejich provozu.

Daňové úlevy v ČR mají problémy ve svém přílišném počtu a nepřehlednosti, takže působí různě. Rozsáhlý nepřehledný systém daňových úlev usnadňuje neomalené lobování

(mnohé daňové úlevy na rozdíl od výdajů veřejných rozpočtů Ministerstvo financí nesleduje) i nemalé daňové úniky. Vyžaduje zásadní revizi.

Funkce daňových úlev může být různá. Mnohé daňové úlevy se netýkají životního prostředí, jsou v tomto směru neutrální. Z hlediska ochrany životního prostředí máme daňové úlevy neutrální, pozitivní, negativní, kontroverzní a typu kompenzace omezení (nejčastěji u daně z nemovitosti). Pokud stát zakáže nebo omezí hospodářské využívání určitého území např. z důvodu ochrany přírody nebo ochrany zdrojů pitné vody, nemůže za takové nemovitosti vybírat daň z nemovitosti.

Daňové úlevy k ochraně životního prostředí v podobě zařazení do snížené sazby DPH byly v ČR zrušeny jako jedna z podmínek vstupu ČR do EU k 1. 1. 2004. Měly tři skupiny: trojcestné katalyzátory, bionafta a ostatní. Zahrnutí trojcestných katalyzátorů do snížené sazby DPH se stalo od 1. 1. 1996 požadovanou emisní normou euro 2 disfunkční, neboť plnění této normy nešlo zajistit jinak než jejím užitím. Zvýhodňovalo přitom citelně silniční dopravu. Podpora bionafty byla od počátku chybná vzhledem k vysoké energetické náročnosti výroby bionafty a citelného poškozování orné půdy pěstováním řepky olejky. Její zrušení bylo na místě, leč její podpora se krátce poté reálně zvýšila zavedením povinnosti ji v určitém rozsahu přimíchávat do motorové nafty, ve větším množství zřejmě i za cenu určitého poškozování naftových motorů. Podpora bionaftě nabyla podobu nepřímé křížové dotace. Totiž, politika podpory paliv a energie z obnovitelných zdrojů EU i ČR byla od počátku zatížena hrubými chybami. Ostatní (zařízení k úsporám paliv a energie, k využívání obnovitelných zdrojů paliv a energie do určité velikosti kapacity apod.) byla do snížené sazby DPH zařazena právem. Neschopnost ČR vyjednat zde výjimku měla pro ochranu životního prostředí ČR negativní dopady.

Hlavními negativními daňovými úlevami z hlediska ochrany životního prostředí jsou osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení DPH včetně paliv a energií, které spotřebují, a osvobození mezinárodní letecké, námořní, námořně rybářské a vnitrozemské říční dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty. Obojí je uplatňováno na základě mezinárodních mnohostranných smluv, často charakteru zvykového práva, na podporu exportu, nově i na podporu mezinárodního cestovního ruchu. V podmínkách ČR roku 2009 šlo asi o 44 mld. Kč, z toho cca 13 mld. Kč byla přímá daňová podpora spotřeby paliv a energie. V letech 2011-19 jde asi o 50 mld. Kč za rok, z toho 14 mld. Kč jde na přímou daňovou podporu spotřeby paliv a energie.

Daňové úlevy k ochraně životního prostředí u spotřebních daní za pohonné hmoty a silniční daně (+ dálniční známky a elektronického výkonového zpoplatnění) jsou vysoké a kontroverzní, neboť ještě víc zvýhodňují nešetrnou silniční dopravu proti šetrné dopravě železniční. Dělají víc škod než užitku. Z hlediska ochrany životního prostředí a udržitelného vývoje lze u daňových úlev v ČR k 1. 7. 2014 najít následující vážné problémy:

1. osvobození autobusů veřejné dopravy i městské hromadné dopravy od placení silniční daně (podporu veřejné dopravy nelze řešit znevýhodňováním šetrné železniční dopravy vůči autobusům, tuto úlevu je nutné zrušit a příslušnou částku přesunout do rozpočtu krajů a měst, která tyto druhy veřejné dopravní obslužnosti dotují);
2. osvobození nákladní kombinované dopravy k dopravě letecké (není ekologicky šetrná, je nutné ji zrušit bez náhrady);
3. vysoké snížení silniční daně silničních vozidel od první registrace až o dvě třetiny a až do 9 let. Nelze jej hodnotit jinak než jako škodlivou, byť vzešlé z návrhu zelené

poslankyně K. Jacques. Nutné je jej zásadně omezit na první tři roky od první registrace vozidla a do výše maximálně 10 % současné sazby silniční daně;

4. vysoké snížení sazeb dálniční známky a elektronického výkonového zpoplatnění pro méně znečišťující silniční vozidla, neboť paralyzuje jejich funkci regulovat silniční dopravu a vytvářet dostatek prostředků na údržbu a opravy silnic a dálnic. Efektivní rozdíl sazeb zde může být maximálně do tří let od první registrace vozidla a do 10 % při jejich stávajících sazbách;
5. do 1. 1. 2004 šlo v ČR i o daňové zvýhodnění bionafty, přestože je její výroba energeticky náročná, a trojcestných katalyzátorů, přestože od 1. 1. 1996 si jejich instalaci vynucovala platná emisní norma Euro 2. Jeho zrušení novým zákonem o DPH bylo sice značně opožděné, ale plně oprávněné.

Podstatně později se přistupovalo k zavádění vlastních ekologických daní – k vlastní **ekologické daňové reformě**. Nejvíce je ekologická daňová reforma rozpracována pro paliva a energie z neobnovitelných zdrojů, viz ²⁴⁾ a ²⁵⁾. Dle E. U. Weizsackera se výše ekologického zdanění má rovnat přibližné výši ekonomických škod ze znehodnocování způsobovaných fosilní a jadernou energetikou. Ekologická daň má být zaváděna postupně v průběhu cca 20 let při současném snižování jiných daní, zejména zdravotního a sociálního zabezpečení a DPH. Má být tudíž výnosově neutrální, má přesunout zdanění od pracovní síly k neobnovitelným přírodním zdrojům.

Weizsackerův teoretický koncept ekologické daňové reformy nebere v úvahu reálnou situaci, zejména vysoké zadlužení jednotlivých členských států EU a značné podfinancování sociální sféry a dalších. V tomto úhlu je snižování daní z příjmů v rámci ekologické daňové reformy i mimo ni velice problematické, podobně snižování pojistného.

Původní Weizsackerův koncept ekologické daňové reformy předpokládal zpoplatnění spotřeby fosilních paliv při současném snížení sociálního a zdravotního pojištění na principu neutrality daňového výnosu. Ve vyspělých státech se její výnos v cílové podobě odhadoval na cca 5-10 % HDP. Vzhledem ke své značné cílové výši vcelku zákonitě naráží na zásadní odpor lobby fosilní a jaderné energetiky. Přitom při očekávaném překročení globálního prahu nenapravitelných škod za stávajících trendů rozvoje, ochrany a destrukce přírodních složek životního prostředí na Zemi pravděpodobně v letech 2010-20 by k jejímu plnému zavedení zřejmě došlo absolutně pozdě. Vlastní ekologická daň by měla pokrývat významné environmentálně závadné činnosti, v optimálním případě být ve výši odhadovaných environmentálních škod ekonomického charakteru, tj. ekonomických škod na životním prostředí, příslušnou činností způsobovaných. Nejvíce je potřebné ji zavést na exploataci či spotřebu fosilních paliv, a to bez výjimky. Není přitom podstatné, zda tradiční spotřební daň na pohonné hmoty nazveme či nenazveme ekologickou daní.

I k 1. 7. 2024 je zavádění ekologické daňové reformy stále v počátcích. Ekologická daň zavedená ve skandinávských státech je relativní, neboť výše jí uskutečněného zdanění nerostných zdrojů je mnohem nižší než minulě i současné zdanění pohonných hmot v ČR, počítáno v paritě kupní síly.

V praxi je vážným problémem vyčíslení vznikajících environmentálních škod ekonomického charakteru. Chybějící solidní vyčíslení těchto škod zásadně ztěžuje úsilí o internalizaci externalit. Poškozoatelé životního prostředí o internalizaci externalit zájem samozřejmě nemají. Obvykle si stěžují, že je i tak hodně peněz stojí emisními limity vynucené investice na ochranu životního prostředí. Problém je ale i v dominující metodice vyčíslování externalit subjektivním dotazováním na ochotu platit nebo na ochotu přijímat, jež

nemůže dát solidní, těžko zpochybnitelné výsledky. Stížnost norského profesora, že na položenou otázku ochoty platit na jistý účel dostával v Norsku odpovědi na částku lišící se běžně desetkrát, je příznačná. Podobně je vážný metodologický problém, jak ocenit omezené přírodní zdroje, často nenávratně exploatované lidmi. Trh dlouhodobý časový horizont ignoruje. Konečně záleží i na kvalitě provedení ekologické daňové reformy.

Tzv. první etapa ekologické daňové reformy v ČR, zavedená v rámci tzv. Topolánkova batohu od 1.1.2008, je čítankovou ukázkou nekvalifikovaného přístupu. Zavedená ekologická daň na pevná a plynná paliva a elektřinu je velmi nízká. Velká část objemu zdaněných komodit je přitom od jejího placení osvobozena, viz zákon č. 261/2007 Sb., kapitoly 45, 46 a 47, takže činí výnos něco mezi 2-3,5 mld. Kč/rok. Tuto daň prakticky platily jen domácnosti, které i tak byly hlavní obětí Topolánkova pseudoreformního batohu. Výnos spotřební daně za pohonné hmoty placené dopravou je nesrovnatelně vyšší (82 x 2,5 mld. Kč v roce 2008, 81,4 x 3,3 mld. Kč v roce 2010, 78,8 x 3,1 v roce 2012 a 84,5 x 2,8 mld. Kč v roce 2015). Přínos pro ochranu životního prostředí tohoto opatření nelze prokázat, na rozdíl od zjevné kompromitace myšlenky ekologické daňové reformy.

Hrubou, ale záměrnou chybou batohu bylo odstranění progresivních sazeb daně z příjmů fyzických a právnických osob a citelné zvýšení snížené sazby DPH. To byla těžká rána zasazená veřejným rozpočtům ČR a sociálnímu pilíři udržitelného vývoje.

Naopak nebylo chybou, že nedošlo souběžně ke slibovanému snížení sazeb sociálního zdravotního pojištění v intencích E. U. Weizsackera, neboť oslabovat tento klíčový nástroj sociální a zdravotní politiky není ze sociálně ekonomického hlediska rozumné. V podmínkách hlubokého deficitu státního rozpočtu by šlo o opatření chybné dvojnásobně. Chybou nebylo ani nepřevedení výroby a distribuce centralizovaného tepla ze snížené do základní sazby, jak bylo původně navrženo.

Mám za to, že s ekologickou daňovou reformou je nutné začít zrušením všech výše vyjmenovaných daňových úlev a osvobození, které poškozují životní prostředí. Objemově zdaleka největším balíkem daňových osvobození a úlev je osvobození v dopravě vázané na mezinárodní mnohostranné dohody, jejichž zrušení je ale také nejobtížněji prosaditelné. Ekologicky kontroverzní či spíš škodlivé úlevy činily u silniční daně v ČR v roce 2012 asi o 1,8 mld. Kč, v roce 2016 asi o 2,1 mld. Kč.

Má analýza deformací cen paliv a energie ukazuje, že v roce 2012 v ČR byly zdaleka největší deformací neinternalizované škody na klimatu (snad 77 mld. Kč), nepřímé křížové dotace cen elektřiny z obnovitelných zdrojů (asi 35 mld. Kč), neinternalizované škody z emisí tuhých znečišťujících látek, oxidu siřičitého a oxidů dusíku (asi 7,56 mld. Kč) a podpora centrálnímu vytápění jeho zahrnutím do snížené sazby DPH cca 6,4 mld. Kč. Výši nepřímých křížových dotací cen elektřiny po zavedení trhu s elektřinou nelze spočítat pro absenci jednotlivých tarifů prodejních cen elektřiny. V roce 2008 podnikatelský malooběr přispíval domácnostem asi 6,8 mld. Kč a elektřinou netopící domácnosti domácnostem topícím elektřinou asi 8,3 mld. Kč. Tyto problémy se ale v ČR do diskusí o ekologické daňové reformě ani o státní energetické či dopravní politice prakticky nedostaly.

Vážný problém je ve skutečnosti, že tzv. klimatické škody mají dvě podoby:

- 1) stoupající hladinu moří, resp. zaplavování pobřežních oblastí. Zatím jde spíše o drobné škody, ale může se to změnit ve velkou katastrofu zatápeného pobřeží,
- 2) dle některých klimatologů zvýšený výskyt přírodně ekologických katastrof – vichřic a tajfunů, velkých povodní, veder, velkých such, velkých požárů v krajině.

Problém je, že nárůst těchto katastrof nelze prokázat. Sílu větru v oku tajfunu neumíme změřit ani dnes. Statistiky povodní jsou zjevně nedostatečné, navíc 90 % povodňových škod jde na vrub naší neodpovědné výstavby v záplavových územích. Vedra přibýly, ale zase ubýly mrazy. Navíc nejde jen o antropogenní emise skleníkových plynů. Také zdravotní újmy vlivem nárůstu veder jdou především na vrub lidské zhýčkanosti a neodpovědného chování. Velké nejistoty jsou i u sucha. Na růst sucha se významně podílí i ničení krajiny lidmi, odlesňováním a odvodňováním počínaje. Sucho jistě podporuje požáry v krajině. Problém je, že podle hasičů na konto člověka jde 90-99 % požárů v krajině, nejednou přímo na žhářství. Tady bych byl v argumentaci velice opatrný. Toto bych těžko obhájil.

Mám za to, že by ekologická daň měla mít 3 složky: daň zpoplatňující ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí vzniklé jiným subjektům, jež by měla být užita na jejich kompenzaci a likvidaci u poškozených, daň za poškozování přírodních zdrojů, fakticky sankčního charakteru, ve výši jejich možného ekonomického užitku, a daň za využívání přírodních zdrojů, odpovídající přibližně velikosti diferenční renty. Pouze v rozsahu daně za využívání přírodních zdrojů by mohlo (při zdravých veřejných financích) být sníženo zdanění jiných činností, např. DPH. Nesmí být přitom ohroženo fungování systémů, které jsou závislé na výnosu snižovaných daní či pojištění. V zavádění ekologické daňové reformy ani SRN nebyla příliš úspěšná.

Věcně má poskytování úvěrů potenciálně stejné problémy jako poskytování dotací. Na rozdíl od poskytování nevratných dotací předpokládá poskytování úvěrů jejich návratnost. Problémy financování ekonomicky nenávratných projektů by se neměly řešit využíváním úvěru. Je neúnosné a neudržitelné úvěrem obcházet limity deficitního hospodaření veřejných rozpočtů, jak se v praxi nejednou děje.

3.3. Úvěry

Poskytování úvěrů může mít několik podob:

- a) Základní, tj. poskytnutí úvěru jako takového, zde k realizaci opatření na ochranu životního prostředí. Už pouhé poskytnutí úvěru může umožnit realizaci toho či onoho ozdravného opatření ke zlepšení životního prostředí. Je proto třeba ho uvítat.
- b) Poskytnutí úvěru s výhodnou (nižší) úrokovou sazbou s tím, že rozdíl v úroku je nenávratně dotován z veřejného zdroje. Šance realizovat určité ozdravné opatření se tak dál zvyšuje. Někdy se používá v kombinaci – část veřejné podpory se podnikatelskému subjektu poskytne jako dotace, část jako úvěr, zpravidla s výhodnější (nižší, popř. nulovou) úrokovou sazbou.
- c) Poskytnutí státní záruky na úvěr, kde v případě platební neschopnosti příjemce úvěru se povinnost splatit úvěr přesouvá na stát, popř. jiný veřejný subjekt.

Není efektivní poskytovat státem garantované úvěry na projekty nemající předpoklad fiskální návratnosti u příjemce, viz problematické spolufinancování výstavby 1. a 2. tranzitního železničního koridoru státem garantovanými úvěry v 90. letech, které poté stejně musely přejít na stát, resp. státní organizaci Správa železniční dopravní cesty, a v roce 2024 se jejich splácení Ministerstvem financí ČR blíží k dokončení, viz transformace Českých drah k 1. 1. 2003. Stát jejich výstavbu měl financovat rozpočtově, stejně jako dálnice, silnice a vodní cesty.

Kampaň klimatických nevládních organizací (NGO) za zrušení úvěrování uhelných dolů, elektráren a tepláren na uhlí v ČR v roce 2021 má úskalí. Snaha rychle zavřít tyto podniky povede nejspíš k energetickému kolapsu ČR a náhrada uhlí zemním plynem k vysokému zdražení elektřiny a tepla a k zvýšení celkových emisí GHG.

Součástí úvěrové politiky musí být potírání poskytování perverzních úvěrů, tj. úvěrů zjevně poškozujících ochranu životního prostředí a udržitelný rozvoj. Zprávy, že soukromých *60 největších světových bank vložilo během 7 let, tj. od přijetí pařížské klimatické dohody v roce 2015 do roku 2022, do průmyslu fosilních paliv více než 5,5 bilionů dolarů*, nevyžadují komentář, viz ²⁶⁾.

3.4. Pojištění

Pojištění se vztahem k udržitelnému vývoji se vyskytuje ve třech základních podobách:

- 1) Ze zákona povinné sociální a zdravotní pojištění s cílem zajistit financování těchto klíčových sociálních sfér. Vlastní ochrany životního prostředí se prakticky nedotýká. Dostatečně vysoké sociální a zdravotní pojištění je ale jedním z předpokladů prosazování sociálního pilíře udržitelného vývoje. Rozhodně by se mělo zachovat, nezaštopovávat a sazby pojistných částek v případě nutnosti zvyšovat.
- 2) Ze zákona povinné pojištění značně rizikových činností (škody způsobené provozem motorového vozidla druhému, škody způsobené havárií v nebezpečném provozu – v uhelném dole, v chemičce, v jaderné elektrárně apod.). Škody, jež si sám způsobí na vlastním vozidle, se obvykle pojišťují dobrovolným pojištěním. Také toto pojištění je plně funkční, aniž by tak byla vyloučena možnost občasně potřeby jeho parametrických změn. Ty zajišťují průběžně dnes vesměs soukromé pojišťovny.
- 3) Dobrovolné pojištění se pro případ vzniku škodních událostí, které mohou mít značně rozmanitý charakter. Stát by mu i nadále neměl bránit.

Škodní události přitom mohou mít charakter životní či zdravotní újmy a neživotní újmy, tj. vzniku hmotných škod.

V ochraně životního prostředí hraje významnou roli pojištění značně rizikových činností. O jeho (ne)dostatečné výši, se asi vždy povedou spory. S klesající pravděpodobností rizika vzniku určité škodní události roste prostor pro spekulace o přiměřené výši pojištění. Největší prostor pro takové spekulace je u možnosti vzniku velmi vysokých škod s velmi nízkou pravděpodobností vzniku, například havárie v jaderné elektrárně nejvyššího stupně, spojené se zamořením okolí radioaktivitou.

Pojišťovny při pojišťování škodních událostí vycházejí z odhadu rizika vzniku škody a její výše s tím, že usilují o dosažení zisku. Dlouhodobě bezproblémovým klientům obvykle poskytují, resp. by měly poskytovat určité slevy (bonusy), problémovým klientům dávají, resp. by měly dávat k základní sazbě pojištění přírážky (malusy), klasicky řidičům jezdícím s častými nehodami nebo kuřákům v případě pojištění života či zdraví. Pojišťovny se chovají více méně jako jiné komerční podniky, byť působí na silně specifickém trhu pojištění rizik, resp. možných škod.

Pro ochranu životního prostředí je významné pojištění škod způsobených velkými povodněmi. Jeho specifíkem je, že se vesměs pojišťuje majetek, neodpovědně umístěný v záplavových územích, tj. v územích ohrožených velkými povodněmi. Povodňově klidné 20. století stimulovalo rozsáhlou neodpovědnou výstavbu v záplavových územích, ke které svým lehkomyšlným přístupem přispívaly i pojišťovny. Série velkých povodní spojených se vznikem vysokých povodňových škod v ČR od roku 1997 vedla pojišťovny k

podstatnému zdražování pojistného za majetek v záplavových územích, až po jeho nepojišťování vůbec. Praxe neodpovědného umístění majetku do záplavových území tím sice nebyla zastavena, ale byla jí odňata neodůvodnitelná výhoda více méně hladkého pojištění takové neodpovědnosti.

Kampaň klimatických nevládních organizací za zrušení pojišťování uhelných dolů, elektráren a tepláren na uhlí v ČR v roce 2021 v ČR má úskalí. Snaha rychle zavřít tyto podniky povede nejspíš k energetickému kolapsu ČR a náhrada uhlí zemním plynem ke zdražení elektřiny a tepla a k zvýšení celkových emisí GHG.

3.5. Účetní osnova

Samozřejmostí by měla být jednotná, závazná a logická účetní osnova. Stav, kdy do roku 2015 včetně se dotace z veřejných rozpočtů ke krytí ztrátovosti provozování veřejné dopravy osob mohly, ale nemusely zahrnovat do přidané hodnoty, a tím i do HDP, byl tristní. Nešlo jen o umělé nafouknutí HDP o cca 10 mld. Kč takovou praxí ze strany Dopravního podniku hlavního města Prahy. Od té doby přidanou hodnotu podniky MHD, železniční a další v dopravě nevykazují. Jaká je realita, se nezveřejňuje.

Problémem je věrohodnost vykazovaných položek nákladů na ochranu životního prostředí. Nesrovnalostí je řada. Čížek v ²⁷⁾ ukazuje, že z Operačního programu Životní prostředí „oblast podpory 6.2. Podpora biodiverzity“ bylo v letech 2007-13 vynaloženo 2,28 miliardy Kč. Z této částky šlo ale na turisty 837 miliónů korun (36,7 % celku), na 9 Domů přírody 468 miliónů (21 % z celku), na 15 záchranných stanic pečující o zraněné živočichy 250 miliónů Kč, tedy 11 % celku. Jen 588 miliónů korun, tedy 25 %, bylo vynaloženo na projekty charakteru ochrana biodiverzity. Zneužití veřejných podpor se odráží v jejich nesprávném účtování. Tedy, nálezy kontrolních orgánů ve věci účetnictví v ČR bývají značné.

Jinak to znám ze zastupitelstva Prahy 13, kde pod položkou „ochrana druhů“ nacházím vysvětlivku „náklady na deratizaci hlodavců“, jež se v letech 1998-2018 pohybovala ve výši 2-2,5 mil. Kč/rok. Z objemově významné položky životní prostředí jde zdaleka největší část na péči o městskou zeleň. Nic proti ní, ale pouze udržuje stávající stav zeleně, nepředstavuje ochranu životního prostředí ve smyslu jeho zlepšování. Najdeme tam i položky dětská hřiště aj.

3.6. Obchod s povolenkami na emise CO₂

Specifickým nástrojem ochrany životního prostředí se ve většině vyspělých států, zejména EU, stal tzv. obchod s povolenkami na emise oxidu uhličitého CO₂. Měl zajistit splnění značně umírněných závazků Kyotského protokolu snížit emise CO₂ o 5–8 % v roce 2012 proti roku 1990.

Primární inspirací byl podobný obchod s povolenkami na emise oxidu siřičitého mezi jeho velkými emitenty v USA. Zda byl efektivní, není známo. I v USA bylo rozhodující uplatňování přísných emisních limitů, zejména pro velké emitenty. Dále nebyl znám rozsah odvrácených ekonomických škod na životním prostředí. Nelze tudíž prokázat, že dané opatření bylo národohospodářsky efektivní, byť to někteří tvrdí. Umožnění některým podnikům realizovat nákladově efektivnější řešení ještě nezaručuje národohospodářskou efektivnost daného opatření, protože dražší a účinnější opatření na ochranu může přinést vyšší snížení ekonomických škod, než činí ono zvýšení nákladů.

Zavedení obchodu s povolenkami na emise CO₂ v rámci realizace tzv. Kyotského protokolu má vícero hrubých vad:

1. Týká se jen emisí hlavního skleníkového plynu CO₂, nikoliv emisí metanu, oxidu dusného a dalších skleníkových plynů. Tím vydává chybné signály, zejména ve prospěch spalování paliv z ropy a zemního plynu proti spalování uhlí, o energeticky náročném zkapalňování zemního plynu pro potřeby jeho přepravy tankery nemluvě. V této logice je také značně nadsazen či zcela vymyšlen přínos těžby břidlicových plynů pro ochranu klimatu,
2. Postihuje jen velké emitenty CO₂. I v zemích, které zavedly obchod s emisními povolenkami, zůstala významná část emisí CO₂ mimo tento obchod – zjednodušeně řečeno střední, malé a mobilní zdroje. Navíc může stimulovat zmenšování velikosti emitentů CO₂ s cílem se tomuto obchodu vyhnout,
3. Týká se jen malého okruhu států. Velká část světových emisí CO₂ tak zůstává mimo, včetně tří největších emitentů CO₂ – Číny, USA a Indie,
4. Povolenky se poskytovaly zdarma. Podle představ tvůrců tohoto obchodu by na něm při nezměněných emisích CO₂ zdrojů zahrnutých do tohoto obchodu v úhrnu neměly tyto zdroje v úhrnu vydělat ani prodělat,
5. Byl špatně nastaven. Vzal za výchozí odhadované emise CO₂ z roku 1990, takže bývalé socialistické státy včetně ČR, těžce zdecimované tzv. transformací, jej zajišťovaly a vydělávaly na něm, aniž by musely hnout prstem. Ke cti ČR nutno uvést, že peníze utržené za prodej přebytečných povolenek na emise CO₂ využívá na opatření ke snížení spotřeby paliv v rámci programu Zelená úsporám. Na Slovensku pokusy o zneužití těchto peněz stály křeslo dva ministry životního prostředí první vlády R. Fica, na Ukrajině za Tymošenkové i později rozšířily beztak všude přítomnou korupci.

Alespoň podle tehdejšího ministra životního prostředí ČR M. Bursíka byl systém obchodu s povolenkami na emise CO₂ zaveden proto, že mnohem efektivnější nástroj – daň za emise CO_{2ekv.} – nebylo možné prosadit pro nesouhlas řady států, včetně států EU.

Ne všichni účastníci systému obchodování s povolenkami na emise CO₂ své závazky plní. Kanada a Španělsko své emise CO₂ v prvním období do roku 2012 zvýšily o plnou třetinu. Kanada poté ze systému vystoupila. Španělsku stejné „řešení“ neplnění svých závazků snižovat emise CO₂ zakázala EU.

Po mnoha letech se v EU přistoupilo k reformě obchodu s povolenkami na emise CO₂. Cena povolenky brzy klesla na 3 eura za tunu CO₂ a dlouho se pohybovala kolem této úrovně. Základem reformy bylo stažení části přebytečných povolenek z trhu a postupný přechod od bezplatného přidělování povolenek k jejich prodeji. Tím se cena povolenky zvýšila na 30 eur, v srpnu 2022 vystoupala až na 100 eur za tunu, v září 2022 klesla o 30 %. Že při takovém kolísání cen emisních povolenek tyto slouží hlavně ke spekulacím a následně k rozvracení velké energetiky a jejím prostřednictvím i ekonomiky, založené na spalování fosilních paliv, netřeba vysvětlovat.

Jediné efektivní řešení je zavedení dostatečně vysoké ekologické daně na veškeré antropogenní emise CO_{2ekv.} Vyjdu-li z ekonomických podmínek roku 2020 a ocenění škod na klimatu ve výši 2 % hrubého domácího produktu, stála by 1 tuna emitovaného CO_{2ekv} asi 1350 Kč. Pro srovnání, v roce 2021 činila průměrná cena 1 tuny emisní povolenky 1355,69 Kč, ale při zátěži nemalého kolísání a spekulace.

To ale ve většině států světa podle všeho nehrozí. Nelze také předpokládat, že by EU zde mohla do budoucna hrát významnou roli. Podíl EU na emisích CO_{2ekv.} klesl v letech 2022-

23 na asi 8 % světových emisí. Postavení EU přitom významně upadá a při pokračující neoliberální ekonomické politice nelze čekat obrat.

Zelená dohoda pro Evropu, stavící na uměle vyšroubované ceně emisních povolenek, a zběsilé embargování Ruska za jeho Speciální vojenskou operaci na Ukrajině způsobily velkou energetickou krizi EU. Německá ekonomika se v listopadu 2024 zřetelně potápí, drcena vysokými výdaji na obranu a vysokými cenami paliv a energie a emisních povolenek, a do propasti strhává i ekonomiku českou. Energeticky náročné výroby se stěhují do zemí se snesitelnými cenami paliv a energií. Tržní reakce, jak by zajásal klasik.

Zdrojem pesimismu jsou i státní energetické politiky, které věnují rozhodující pozornost opatření dalších zdrojů fosilních paliv, tj. i dalšímu růstu emisí CO_{2ekv.}. Snaha uskladňovat CO₂ bezpečně pod zemí je mimořádně drahá a nebezpečná. Tzv. bezpečně uložený CO₂ pod zemí se může uvolnit a pak běda všem, co budou nad místem jeho uskladnění.

Sílí i boj o tenčící se zásoby fosilních paliv ve světě, viz přepadení a následná okupace Iráku vojsky USA a Velké Británie v roce 2003 či rozbombardování na ropu bohaté Libye letectvem některých států NATO v roce 2011, zničení Libyjské arabské republiky (džamahírije) svržením pokrokového režimu M. Kaddáfího, nastolením islamistické vlády a následné „odevzdáním“ ropného a plynového bohatství Libye do rukou západních nadnárodních monopolů, stejně jako v Iráku. Nic dobrého nevěští zvládnutí těžby břidlicových plynů tzv. metodou hydraulického štěpení a podobně ropy v USA ad., byť umožnila emise vlastního CO₂ USA snížit.

4. Informační, organizační a jiné měkké nástroje udržitelného vývoje

Informační nástroje obnášejí především dostatek informací o stavu životního prostředí a o příčinách jeho narušování. Příslušné informační systémy provozují obvykle odborné složky resortu životního prostředí. K jejich syntetickým výstupům patří Statistické ročenky životního prostředí ČR a Zprávy o stavu životního prostředí ČR. Vybraná podrobnější data obsahují například Ročenky Českého hydrometeorologického ústavu, výroční zprávy České inspekce životního prostředí, Státního fondu životního prostředí ad. Zajímavá mohou být i data velkých podniků o měřených škodlivinách, které produkují a emitují. Je v zájmu prosazování ochrany životního prostředí a udržitelného vývoje, aby informační systémy o životním prostředí byly, pokud možno, k dispozici odborné i laické veřejnosti. Stávající výpočetní technika, a zejména internet, umožňují klíčové informační databáze dálkově zpřístupnit všem zájemcům.

Je třeba vidět, že statistika životního prostředí, tak jako kterákoliv jiná statistika, mívá zpoždění. Sběr a prověřování dat trvá určitou dobu. Podstatně delší dobu obvykle trvá, než se závažný problém, hodný sledování, rozpozná a jeho sledování prosadí a zavede. Také sběr a zpracování dat má nutně větší či menší zpoždění.

Problémem je i výběr dat. Zrušení sledování daňových úlev z důvodů ochrany životního prostředí jistě neprospělo poznání reality. Nereagování Ročenky dopravy na obří emisní skandál velkých automobilek včele s Volkswagenem ve výši zejména emisí NO_x (Ročenka s daty za rok 2016 a 2017) statistiku kompromituje. Jede v tom i Statistická ročenka životního prostředí ČR, neboť je nucena údaje o emisích z motorových druhů dopravy od Ročenky dopravy přebírat.

Organizační podpora ochrany životního prostředí je nezbytná. Protože jde o typicky průřezovou oblast, nemůže se vyčerpávat existencí ministerstva životního prostředí, jeho územních orgánů (depozitur) a specializovaných orgánů (Státní správa ochrany přírody a krajiny, Agentura pro ochranu přírody a krajiny + jednotlivé správy národních parků, Česká inspekce životního prostředí, Státní fond životního prostředí apod.). Musí zahrnovat i poměrně rozsáhlý výzkum. Útvary pro udržitelný vývoj by měly mít i ostatní ústřední orgány státní správy, krajské úřady, magistráty a úřady dalších větších měst. Doplňovat by je měly nevládní ekologické organizace, byť spolupráce s nimi může přinášet i problémy.

Nemůže chybět mezinárodní spolupráce v ochraně životního prostředí a prosazování udržitelného vývoje. Žel má mnoho vážných nedostatků a její výsledky jsou hubené.

K měkkým nástrojům ochrany životního prostředí patří i dobrovolné dohody, které sjednává nejčastěji ministerstvo životního prostředí s určitým uskupením podnikatelů. V takové dohodě se příslušní reprezentanti podnikatelů zaváží k realizaci určitých opatření na ochranu životního prostředí. Má-li být taková dohoda účinná, musí být sjednána jednoznačně, pokud jde o předmět závazku, čas jeho realizace, včetně sankcí za případné neplnění. Vzhledem ke své náročnosti se v praxi příliš nepoužívá. Spíš se stane, že výsledek určitého vyjednávání orgánů ochrany životního prostředí s příslušnými podnikatelskými uskupeními se stane základem nového či novelizovaného právního předpisu, dnes spíš na úrovni EU než ČR. Bývá přijatelnější, protože by v něm neměly být závady, které by mohly ohrozit realizaci závazku.

5. K tzv. alternativním levicovým ekonomikám

Tzv. alternativních, zpravidla levicových ekonomik, je značné množství. Jejich základním problémem je, že obvykle řeší jen určité dílčí otázky ekonomické teorie, takže bývá těžké je celkově hodnotit. S touto základní výhradou mohu konstatovat, že s většinou z nich nejsem v této knize ve sporu. Neuškodí ty významné vyjmenovat:

Tzv. **náboženská ekonomie**. Je či není? Všechna významná náboženství hlásají, že ekonomika má v prvé řadě zajistit všem členům příslušného náboženského společenství přijatelnou obživu. Nezaměstnanost je špatně, podobně živoření, byť v dobách před rokem 1945 živořili kromě privilegovaných prakticky všichni a za nepříznivých životních podmínek i mřeli hladem, bídou, na epidemie tehdy neléčitelných nemocí, v důsledku válek apod. Praxe byla často značně odlišná, protože hamižnost vládců byla i tehdy veliká.

Specifikem **muslimské ekonomie** je zákaz úroku. Úrok musí být roven nule, tj. nepřipouští se. Úvěry se poskytují, věřitel se stává spoluvlastníkem příslušného podniku. V praxi muslimského bankovníctví to k překvapení mnohých Evropanů nedělá zásadní problémy. Totiž, úvěrování s nulovým úrokem je ušetřeno kolísání úrokové míry a spekulací s úrokovou mírou spojených. V úhrnu pak nevede ke ztrátě, jak si různí tradiční ekonomové představují. Naopak absolutní ztráty produkuje vymoženost posledních 15 let Západu – záporná úroková míra. Důsledkem takové praxe je, že v muslimských zemích není úroková politika.

Samotná kritika úroků a úrokové politiky jako významné příčiny ekonomické krize a úpadku je mezi ekonomy poměrně široce rozšířená. Vcelku pochopitelně, špatná úvěrová politika bývá značně ničivá. Zásadním problémem je, že nutnost platit úroky při vysokém zadlužení mívá charakter smrtící oprátky. Na rozdíl od muslimského náboženství ale kritika úroků u různých ekonomů mívá různé zaměření a málokdy jde k reálnému zákazu úroků.

Institucionální ekonomie. Důraz institucionalistů (Joseph Alois Schumpeter (1883–1950), J. K. Galbraith (1908–2006) ad.) na správné fungování institucí, je oprávněný. Institutionalismus má význam zejména v konfrontaci s neoliberální ekonomikou, žijící v zajetí nereálných představ o dokonalém fungování tržního mechanismu bez státních zásahů (odpověď monetaristy M. Friedmana na otázku minimálně nutných státních zásahů, že „by zakázal lidem po sobě strílet a řidičům aut doporučil jezdit vpravo“, nevyžaduje komentář), resp. pro rozumné ekonomy včetně marxistických požadavek na správnou funkci jednotlivých společenských institucí je také jejich požadavkem.

Environmentální ekonomie. Je jí mimo jiné věnována ¹⁹⁾. Zde dodávám jediné: také environmentální ekonomie má mnoho různých směrů včetně problematického liberálně ekonomického obchodu s emisními povolenkami. Tato stať se zabývá v zásadě jen směrem, který považuji za nejsprávnější a klíčový, a kritikou některých významných odlišných přístupů v některých otázkách. Pozorný čtenář si jistě všimne, že představa H. Hendenonové, že „celý produktivní systém“ by měl mít 4 vrstvy, z nichž první vrstva je přírodní základ (matka příroda, která nám poskytuje řadu životně důležitých služeb zadarmo), druhá vrstva je skrytá neformální neplacená práce, kterou vykonávají z velké části ženy (v domácnosti, péče o děti, o staré a nemocné atd., tzv. ekonomie lásky), třetí vrstva je veřejný sektor a teprve horní čtvrtá vrstva, tzv. poleva na dortu, je tzv. komerční ekonomika, viz ²⁸⁾, je s touto knihou(?) v souladu. Pokud environmentální ekonomie zásadně neodmítá liberální a neoliberální ekonomii, neoklasickou ekonomii hlavního proudu, monetarismus apod. včetně teze o neviditelné ruce trhu, nemůže ochráně životního prostředí, natož úsilí o udržitelný vývoj, výrazněji pomoci. Nejen výkon českých zelených ve vládě Mirka Topolánka a Jana Fischera v letech 2007–10 je toho ořesným dokladem. Ne jinak je tomu s obchodem s emisními povolenkami a Green Dealem. Jde o typické produkty (neo)liberální ekonomie, vážně poškozující životní prostředí a jeho ochranu těžce kompromitující.

Tzv. **feministická ekonomie.** V mnoha svých školách a školičkách zkoumá zejména ekonomické aspekty diskriminace žen a žádá jejich odstranění. Jde zejména o požadavky na zákaz legální prostituce (pojí se s ní četná kriminalita včetně nucené prostituce), odstraňování sexuálního obtěžování a násilí na ženách na pracovištích i mimo ně, odstraňování bariér vzdělávání žen, absence pasivního a aktivního volebního práva, odstraňování obvykle nižších mezd a následně nižších starobních a invalidních důchodů žen ve srovnání s muži apod. Snaží se ženy plně zrovnoprávnit v práci, což se ale nedaří, protože velké části žen se nedaří dostatečně skloubit svou pracovní roli s rolí ženy matky a často ani o výrazné prosazení se v práci nemají zájem. Rození dětí a jejich výchova ženy nepřekvapivě zatěžují mnohem víc než muže.

Feministická ekonomie se začala formovat až v 60. - 70. letech 20. století, kdy už velká část právní diskriminace žen byla i ve vyspělých kapitalistických státech překonána. Bylo to ale diferencované, kde měla církev silné slovo, tam právo žen na potrat na žádost a nejednou i na antikoncepci neexistovalo a tyto jevy se nejednou dodnes kriminalizují, viz sousední Polsko. V zemích reálného socialismu ženy dosáhly rovnoprávnosti před zákonem vesměs krátce po vítězství socialismu, někdy i dřív. Volební právo ženy v Československu získali hned po jeho vzniku v roce 1918. Zákaz legální prostituce krátce po vzniku Československa v roce 1918 prosadily jeho první ženy poslankyně a senátorky. V 60. a v 70. letech se československé ženy ve vzdělanosti plně vyrovnaly mužům a začaly je i předstihovat.

Tzv. feministická politická ekonomie, jejímž jádrem je socialistický feminismus, vidí dva základní zdroje útlaku žen: kapitalismus v ekonomice a patriarchát ve sféře kulturní. Mezinárodní feministická politická ekonomie navazuje na Imperialismus... V. I. Lenina, viz²⁹⁾. Behaviorální i feministická ekonomie odmítají předpoklad, že ekonomické chování plně řídí člověk racionální, ekonomický. V zásadě ale nic nového pod Sluncem.

Tzv. reálný socialismus udělal pro zrovnoprávnění žen vůči mužům hodně a po právní stránce nezanechal významnější problémy, kromě potřeby rozhodně hájit dosažené výsledky před zvůli některých církví apod. Reálné naplňování rovnoprávnosti žen v praxi postupovalo diferencovaně. Příliš se nedařilo v odměňování za práci. I za socialismu existovala tzv. mužská odvětví s vyššími mzdami (typicky hornictví, hutnictví, stavebnictví, doprava) a silně feminizovaná ženská odvětví (typicky školství, sociální péče a některé obory kultury) s nižšími mzdami, a to i při vyšší kvalifikaci učitelek proti horníkům, hutníkům, stavbařům, dopravníkům. Existovaly ale i přežitky patriarchátu (muž živitel rodiny), které se nepřekonávají snadno ani rychle.

Rozbory Českého statistického úřadu ale ukazují na delší pracovní dobu mužů (vlivem absence mateřské dovolené, vyšších přesčasů, volna žen na péči o nemocné děti, pozdějšího odchodu mužů do starobního důchodu), vysoké zastoupení rizikových povolání ad., resp. mzdová diskriminace žen je za stejnou práci mnohem nižší mzdy proti mužům, než naznačují statistiky odměňování. Není také zanedbatelné, že při onom znevýhodnění se ženy dožívají podstatně vyššího věku než muži, a tím pádem pobírají podstatně déle i starobní důchody, o vyšším podílu důchodů invalidních u mužů nemluvě.

Problémem se staly militantní feministky, které ve snaze plně zrovnoprávnit muže a ženy zacházejí do extrémů a svou netolerantností popírají všechno lidské i všechno ženské. Západní kampaň „Me Too“ je hodna idiotů. Jde na vrub zejména militantních feministek. Některé se dostaly až k popírání mateřství a otcovství. Tragédií je, že takové přístupy pronikají i do řídicí praxe vyspělých kapitalistických států. Uzákoněný zákaz používat slov „otec“ a „matka“ v rámci boje s údajnou diskriminací LGBT patří ke zrudnostech stávající Francie a dalších států EU.

Tzv. **ekofeminismus**, spojování environmentální problematiky s problematikou feminismu. Trpí stejnými neduhy jako obě základny tohoto směru. Militantní část ekofeministek úsilí ostatních vážně kompromituje. O feministické a ekofeministické ekonomii podrobně Pavel Sirůček, viz³⁰⁾, kap. 3§.

Snaha o demokratizaci ekonomiky. Zahrnuje několik směrů:

Úplná (v Československu) nebo neúplná (v Polsku) nacionalizace výrobních prostředků v letech 1945-89, což je základem odstranění vykořisťování člověka člověkem, viz K. Marx. Ze své podstaty má dvě zjevné výjimky – osobní vlastnictví drobných živnostníků, včetně zemědělských záhumnků, a družstevní vlastnictví. Souhra historických okolností způsobila, že se vážným problémem plné nacionalizace ekonomiky stalo vytvoření reálného (byrokratického) socialismu, kde neprivilegovaní při velmi silných sociálních a životních jistotách byli vytlačeni z rozhodování o podstatných otázkách rozvoje výroby ve prospěch státní byrokracie a stranické nomenklatury

Družstva. I když nemusí být nutně socialistická, měla by hrát v socialistických ekonomikách mnohem větší roli, než hrála v letech reálného socialismu, kdy se na jejich reálnou samosprávnost příliš nehledělo.

Osobní vlastnictví – netýká se výrobních prostředků, byť v některých případech to nemusí být zřejmé. Nemůže být ale základem socialistické ekonomiky.

Samosprávné vlastnictví. Ve velkém se uplatnilo jen v socialistické Jugoslávii. I když Jugoslávie se snažila těžit z lavírování mezi tehdejšími východním a západním blokem, neprokázala vyšší efektivnost samosprávného vlastnictví. Vážným problémem byla deformace samosprávného vlastnictví jeho dovedením až do jednotlivých výrobních úseků, které pak snadno přenášely svou neefektivnost na navazující stupně výroby a roztáčely inflaci. Negativní roli hrál i tzv. územní chozrasčot, rozporuplná byla vedoucí úloha Svazu komunistů Jugoslávie.

Místní ekonomika. Snaha o vytváření místní, převážně venkovské, co nejvíc soběstačné ekonomiky je oprávněná. Obrovské, často samoúčelné přepravní toky, zatěžující světovou ekonomiku počátku 21. století, a zvláště pak životní prostředí, obvykle nesouvisí s efektivností sociální (levné zboží masové spotřeby obvykle vyrábí občané rozvojových států v polootrockých podmínkách), ani ekologickou. Úroveň ochrany životního prostředí v nich bývá nízká, tlak světové finanční oligarchie přitom vážně brání jak důstojné práci, tak účinné ochraně životního prostředí v nich. Snaha o místní soběstačnost ale naráží na nekonkurenceschopnost těchto místních výrob ve vztahu k velkovýrobě, zesilované politikou velmi levné dopravy a energie a tolerancí externalit, resp. jejich přenášení na poškozené. V této souvislosti je také kritizována teorie komparativních výhod D. Ricarda. Za nereálný se považuje předpoklad plné zaměstnanosti, nepohyblivosti kapitálu i za ztrátu bioregionální výhody.

Prvkem posilující nejen místní samostatnost je rozvíjející se solární energetika, tj. rostoucí využívání energie Slunce pomocí solárních slunečních kolektorů k ohřevu teplé užitkové vody a pomocí fotovoltaických panelů k výrobě elektrické energie. Větrné elektrárny by se vzhledem ke své nákladnosti měly stavět spíše družstevně a jen tam, kde mají příznivé podmínky. Jejich výstavba v nedostatečně větrných lokalitách je plýtvání zdroji a kompromitace myšlenky.

Teorie komparativních výhod říká, že stát či region by se měl specializovat na činnosti, pro které má vhodné podmínky. To se zdá logické. Vážný problém vzniká při důsledném uplatnění této myšlenky, kdy dochází k vytváření úzce specializovaných, a tím i silně zranitelných regionů s vysokými dopravními potřebami. Ze staré literatury známe projekt specializace ekonomiky podle dopravních nákladů, tj. v pásu nejbližším městu pěstovat snadno zkazitelné ovoce a zeleninu, v dalším pásu mléčný skot, v dalším pásu obilí a pastvě masného dobytka vyhradit od města nejvzdálenější pás území.

Místní měny. S místními měnami se leckde experimentuje. Problém je, že se tak děje vesměs mimo právní rámec a bez jakýchkoliv záruk, což činí toto úsilí velice rizikové. To, že zatím například u bitcoinů nedošlo k úplnému krachu neříká, že se tak nemůže stát v budoucnu, nejspíš v nejnevhodnější chvíli.

Zjevným omylem některých levicových ekonomů jsou:

- a) Ekonomika základního nepodmíněného příjmu, prosazovaná některými levicovými, ale také pravicovými odborníky. V ¹⁹⁾ ukazují, že jde o řešení nesocialistické a neefektivní. Citelně kompromituje socialistické myšlenky nejen v ČR.
- b) Tzv. sdílená ekonomika. Sousedské sdílení toho či onoho spotřebního předmětu provázelo lidstvo od počátku bez větších problémů. Někteří levicoví ekonomové si od ní slibují zřejmě nespílitelné. Výrazné rozšiřování sdílení coby formy podnikání vede k nepřijatelné praxi ekonomiky typu Airbnb či Uber, jež jsou jen nástrojem zvýšeného vykořisťování. Airbnb se stala i nástrojem prohlubování bytové krize, zvláště ve velkých městech. Nejen v ČR.

Určitě je toho podstatně víc, zde jsou vyjmenovány jen ty nejvýznamnější, a to velmi stručně. Existuje na to obsáhlá literatura. Zásadním problémem všech alternativních ekonomik je, že jsou prakticky nepoužitelné pro velké podniky, jádro moderních ekonomik jednotlivých států, o jejich nekonkurenceschopnosti ve vztahu k silným ekonomikám vyspělých kapitalistických států či Číny, nemluvě.

Literatura

- 1) Cobb, C., Halstead, T., Rowe, J.: Pokud je HDP na vzestupu, proč je Amerika v útlumu? (If GDP is up, why is America down?) Atlantic Monthly č. 10/1995.
- 2) Marx, K.: Kapitál I, II, III.1. a 2., Praha, Svoboda 1978.
- 3) Stiglitz, J. E.; Sen, A.; Fitoussi, J. P.: Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.
- 4) Nečadová, M.: Je HDP vhodným ukazatelem ekonomické výkonnosti a sociálního pokroku v podmínkách globalizace? ACTA OECONOMICA PRAGENSIA 5/2012.
- 5) Fischer, J. a kol.: Odhady zdrojů a užití hrubého domácího produktu ČR pro roky 1970–1990 v metodice ESA 1995, Politická ekonomie č. 1/2013.
- 6) Zeman, J.: Ekonomická a environmentální náročnost přepravních výkonů, Internetový Marathon 2/2012.
- 7) Zeman, J.: Deformace cen paliv a energie v ČR v letech 1993-2006, Energetika. 6/2008.
- 8) Voráček, V. a kol.: Metodika hodnocení pozitivních a negativních vlivů hospodářské činnosti v geografickém prostředí I. a II, Praha pobočka Geografického ústavu ČSAV 1970 a 1972.
- 9) Voráček, V. a kol.: Současný trend negativních vlivů, expertíza, Praha, Geografický ústav ČSAV 1982.
- 10) Jackson, T., Marks, N.: Hodnocení udržitelného ekonomického blahobytu. Zkušební studie: 1950-1990, Londýn 1994, Šok z prosperity, Olomouc 1996.
- 11) Strategie udržitelného rozvoje České republiky, schválená vládou ČR usnesením č. 1242 ze dne 8. prosince 2004.
- 12) Strategický rámec udržitelného rozvoje České republiky, schválený usnesením vlády České republiky ze dne 11. ledna 2010, č. 37.

- 13) Strategický rámec Česká republika 2030, schválený usnesením vlády České republiky 19. 4. 2017.
- 14) Kol. autorů: Krásný zelený svět, Ekumenická akademie Praha, 2013, ISBN 978-80-87661-09-03.
- 15) Malthus, T. R.: An Essay on the Principle of Population..., 1803, resp. Esej o principu populace, Brno 2002.
- 16) Mill, J. S.: Principles of Political Economy and Chapters on Socialism, 2. vyd., Oxford a New York: Oxford University Press, 1994. 450 s. ISBN 0-19-283081-3, ed. J. Riley; vychází ze 7. vydání Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy z r. 1871.
- 17) Meadows, D. a kol.: The limits of Growth, New York 1972.
- 18) Meadows, D. a kol.: Překročené meze, Praha, Argo 1995.
- 19) Zeman, J.: Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje, Olomouc, UP, 2002. Nověji. Zeman, J.: Ekonomické základy udržitelného rozvoje, 703 s., Institut levice Praha 8. 12. 2023, [ekonomicke_zaklady.pdf \(institutcl.cz\)](#), neotvírá se, ale lze přes [Institut české levice \(institutcl.cz\)](#)
- 20) [Riccardo Petrella – Nepřijatelné pirátství života, 29.6.2023, Financionalizace vody a celé přírody: Nepřijatelné pirátství života – !Argument \(casopisargument.cz\)](#).
- 21) Lenin, V. I.: O družstevnictví, Vybrané spisy sv. 5.
- 22) Švihlíková, I.: Z čeho, kolik, pro koho? Aneb návrhy na změnu českého daňového systému, 3. 3. 2014. Údaje jsou čerpány z publikace Eurostatu Taxation Trends in the EU (za rok 2011).
- 23) Šmídová, I.: Spotřeba alkoholu a její vliv na ekonomiku ČR, disertační práce, Masarykova univerzita Brno, 2013.
- 24) Weizsacker, E. U., Jesinghaus, J.: Ecological Tax Reform. Zed Books Ltd., London, New Jersey, 1992, 90 stran.
- 25) Kloz, M.: Některé aspekty ekologické daňové reformy podle prof. Weizsackera při její realizaci v podmínkách ČR, závěrečná zpráva o řešení projektu Ekonomické nástroje pro udržitelný rozvoj ČR, Praha, UK 1993.
- 26) [Které banky financují fosilní projekty? 11.5.2023 Které banky financují fosilní projekty? – !Argument \(casopisargument.cz\)](#).
- 27) Čížek, L.: Bujarý zelený večírek aneb jak skončily evropské miliardy určené k podpoře biodiverzity? Fórum ochrany přírody č. 2/2016.
- 28) Hendersonová, H.: Building a win win World: Life Beyond Global Economic Welfare, San Francisco 1996. Berret.Koehler. ISBN 9781576750278.
- 29) Lenin, V. I.: Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu, Spisy, Sv. 2, SNPL, Praha 1957.
- 30) Sirůček, P.: J. V. Robinsonová a R. Luxemburová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie, 2. rozšířené vydání, Alternativy 6/2019, má vyjít.

Některé myšlenky byly rozvíjeny i ve statích:

Zeman, J.: Daňové úlevy, Eko 2/2009.

- Zeman, J.: Vyčíslení perverzních daňových úlev v dopravě, Zpravodaj MŽP 8/2006.
- Zeman, J.: Je potřebné zavádět v ČR ekologickou daňovou reformu? (ohlas na stejnojmenný článek J. Hanzlíčka), Energetika 1/2005.
- Zeman, J.: Ekologická daňová reforma nemůže být dílčí, ale celková, ohlas na J. Hanzlíčka, Energetika 1/05, Energetika 4/2005.
- Zeman, J.: Stamiliardy prohodopodarene na dopravních stavbách ČR, Int. Ekolist 14. 3. 2013,
<http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-stamiliardy-prohodopodarene-na-dopravnich-stavbach-cr>.
- Zeman, J.: Mnoho otazníků na stavbě s poetickým názvem Blanka, Internetový Ekolist 9.1.2014,
<http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-mnoho-otazniku-na-stavbe-s-poetickym-nazvem-blanka>.
- Zákon o dani z příjmu fyzických a právnických osob č. 586/1992 Sb., v jednotlivých zněních.
- Zákony o dani z přidané hodnoty (zákon č. 588/1992 Sb. a zákon č. 235/2004 Sb.).
- Zákony o spotřebních daních (č. 587/1992 Sb. a č. 353/2003 Sb.), v jednotlivých zněních.
- Zákon o silniční dani (zákon č. 16/1993 Sb.), v jednotlivých zněních.
- Zákon o dani z nemovitosti (zákon č. 338/1992 Sb.), v jednotlivých zněních.
- Zákon o dani dědické, darovací a z převodu nemovitosti (č. 357/1992 Sb.), v jednotlivých zněních.
- Zákony, které zavádí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplatňující znečišťování životního prostředí a využívání přírodních zdrojů, vše vesměs v různých zněních a další.
- Zákon č. 261/2007 Sb., kapitoly 45, 46. a 47.
- Ke zdrojům této stati patří i četné platné zákony a jejich novely, které zavádí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplatňující znečišťování životního prostředí a využívání přírodních zdrojů, vše vesměs v různých zněních a další.

(Staro)nové transformace kapitalismu aneb civilizace opět na rozcestí¹⁴

Pavel Sirůček

Příspěvek zasazuje koncepty tzv. revolucí 4.0, 5.0, *Zeleného údělu* a další liberální utopie, resp. dystopie do kontextu teorií transformace kapitalismu. Soudobý (post)kapitalismus, včetně kapitalismu digitálního atp. se sice proměňuje z podob kapitalismu industriálního, nicméně jeho hlubinná soukromovlastnická vykořisťovatelská podstata i imperialistický charakter (včetně narůstajícího parazitismu a zahnívání) zůstávají zachovány. Naznačeny jsou pochmurné trendy postkovidového chaotického světa, který se ocitl na osudovém civilizačním rozcestí, jakožto i tuzemský – stále nedoceněný – optimistický příspěvek k úvahám o perspektivách člověka a lidstva v podobě vizionářství B. Bolzana a R. Richty.

Staré a nové teorie transformace kapitalismu

Projekty tzv. revolucí 4.0 či 5.0, koncepty sdílené ekonomiky, Velký reset, kapitalismus stakeholderů, inkluzivní kapitalismus, „Zelené úděly“ mohou být interpretovány jako utopie, resp. dystopie svého druhu. Tyto lze zasadit do kontextu (post)moderních podob teorií transformace kapitalismu, které je možné členit na staré a nové. Nové reflektují rozpad socialistické světové soustavy a rozpory 21. století, včetně posunů k dalšímu zespolečenštění kapitálu. Chaotický vývoj, synergie krizí postkovidového světa i přeformátování světa a globalismu (s trendy deglobalizace i reglobalizace) lze nahlížet též prizmatem (ne)naplnění predikcí teorií konvergence, ovšem v opačném gardu. Vznikl hybrid, který si z kapitalismu a socialismu nevzal to nejlepší – jak bylo původně predikováno –, nýbrž spíše právě naopak.

¹⁴ Materiál byl koncipován pro sborník k socialismu 21. století (S21) plánovaný na konec roku 2024, shrnující nové poznatky oproti dokumentům např. z roku 2012 – srov. (Dolejš et al., 2012). Redakcí sborníku byl opakovaně odmítnut jakožto nesouvisející s tématem S21, proto je uveřejněn in *Alternativy (časopis CSTS)*.
??

Technologie 4.0 a 5.0 bývají vztahovány k současným fázím digitalizace a robotizace ve smyslu další převratné revoluce. Tzv. čtvrtá průmyslová revoluce (4IR) má být nesena průmyslem 4.0 (i4.0), podporovaným projekty *Industrie 4.0* anebo v ČR *průmysl 4.0*.¹⁵ Stále platí, že o 4IR toho bylo sepsáno již velmi mnoho, ovšem pro politického ekonomu je opravdu podnětných textů stále zoufale málo. Rešerše literatury české i světové¹⁶ ukazují, že drtivá většina materiálů o 4IR, resp. technologiích i4.0 zůstává charakteru popularizačního, nekriticky propagandistického, anebo naivně utopického. V případě titulů serióznějších jsou texty orientovány hodně průmyslově a technicky, kdy se zaměřují na aspekty technologické a ze sféry ICT (informační a komunikační technologie) a opomíjejí souvislosti další – výzvy manažerské, organizační, ekonomické nebo sociální. Také při iniciativách *Industrie 4.0* apod. bývá kladen důraz právě na technickou stránku a další aspekty typu sociálních nebo managementu zůstávají obvykle opomíjeny. Neexistuje ani obecněji akceptovaná definice procesů 4.0, ani hlubší teoretické postavení jejich podstaty. Oficiální texty o 4IR se zaklínají její převratností a dopady především mimo průmysl, i když právě na něj se obvykle nejvíce soustředily.

Proč se fenomén 4IR objevuje právě počátkem druhé dekády 21. století? Opravdu dochází k zásadnímu zlomu (resp. přechodu od kvantity ke kvalitě), vždyť i vývoj digitální komunikace, automatizace či robotizace probíhá dlouho a spíše kontinuálně? Anebo v první dekádě 21. století nebyly příhodné podmínky, ani společenská poptávka? Nebyl vyčištěn „historický terén“? Neexistoval ani projekt (ani úderné, výstižné, snadno zapamatovatelné heslo-slogan), sumarizující možnosti nových technologií, směry jejich dalšího vývoje a šířeji ztělesňující optimistickou vizi směřování Západu.

Tudíž přichází německá iniciativa *Industrie 4.0* i celý koncept 4IR. Je životně nutné ukázat, že Západní Evropa není unavenou říší, ani nepáchá sebevraždu v přímém přenosu. Po frustracích z Velké recese¹⁷ je důležité obnovit deficitní důvěru v globální kapitalistický systém. Filozofie 4.0 má tudíž proniknout do myšlení všech. Koncept 4.0 tudíž má význam zejména psychologický a propagandistický, přičemž Západ po Velké recesi získává optimistickou vizi i úderný slogan. Humbuk 4.0 připomíná bublinu tzv. nové ekonomiky 90. let, dávno již splasklé.¹⁸ O žádnou změnu paradigmatu se přitom nejedná. Dnes jsou stále nadsazovány dopady další fáze masové digitalizace, kybernetizace a robotizace především

¹⁵ K českému „souboru opatření“ (ale i frází a plakátových hesel) – zejména v obecné rovině – kterak reagovat na německý projekt *Industrie 4.0* a neztratit příliš na konkurenceschopnosti srov. (Mařík a kol., 2016).

¹⁶ Srov. (Sirůček, 2018c, 2024a, c, d).

¹⁷ Srov. (Švihlíková, 2014).

¹⁸ Srov. (Džbáňková et al., 2021, Sirůček, 2022a, c aj.).

průmyslové výroby. Z marxistického pohledu zůstává problematické nejenom to, zda jde o průmyslovou revoluci v pořadí čtvrtou. Především ale, zda se jedná o revoluční, kvalitativní zlom a epochální civilizační změnu. Při použití kritéria epochálních inovací nejvyšších řádů zůstává převratnost technologií 4.0 opět stále diskutabilní.¹⁹

Projekt 4.0, resp. dnes již 5.0, je umně prošpikovaný vzletnými deklamacemi o převratnosti technologií 4.0, 5.0 a využívá notoricky známé fráze konceptů ekonomiky informační, znalostní, digitální, síťové apod., které širěji náleží k desítkám vzájemně se prolínajících, a doplňujících, sociálně ekonomických teorií transformace kapitalismu. Obecně tyto vznikají na přelomu 50.–60. let, s vlnou popularity hlavně v 60.–70. letech 20. století. Postupně jejich vliv slábne a v současnosti existují v nových, přesněji staronových a modifikovaných podobách. Přesahují rámec standardní ekonomie, kdy vedle aspektů ekonomických obsahují prvky sociologické, politologické, filozofické, futurologické atp.²⁰

Předmětem jsou perspektivy kapitalistického systému, kdy jsou konstatovány během 20. století (po I., a zejména po II. světové válce) pronikavé, nejenom ekonomické, změny. Měla nastat nová éra kapitalismu, který se měl transformovat. Vykořisťovatelský marxovský kapitalismus 19. století se měl evolučně proměnit v dokonalejší, kvalitativně odlišný, systém (kapitalismus lidový, manažerský, postindustriální anebo informační společnost apod.). Nositelem značné části těchto názorů byli (či ještě i jsou) autoři blízcí sociálně demokratickým myšlenkám a idejím, resp. mýtům tzv. třetích cest.²¹

Na formování koncepcí, plnicích v neposlední řadě funkce ideologické a propagandistické s apologetikou kapitalismu,²² měla vliv existence dvou soupeřících soustav (včetně tlaku východního bloku i na růst životní úrovně lidí práce na Západě), rozvoj socialistického hnutí po II. světové válce i keynesiánská poválečná politika. Jedná se o široký a značně heterogenní konglomerát vzájemně se doplňujících a prolínajících se koncepcí s neostrými hranicemi. Akcent na různé nové jevy předurčuje různé varianty. U většiny teorií bývá zdůrazňován rozvoj vědy, techniky a technologií²³ a u mnoha starších (resp. jejich předchůdců) je za základ změn označován rozvoj akciových forem podnikání.

¹⁹ Srov. (Sirůček, 2018c, 2020a, b aj.).

²⁰ Srov. (Sirůček, 2024a, Sirůček a kol., 2007).

²¹ Včetně moderních podob tzv. třetích cest blízkých progresivistické tzv. levici (A. Ch. L. Blaire, W. J. Clinton atp.). Srov. (Giddens, 2001).

²² Srov. např. (Čulík, 1977), (Petráček, 1974), (Sitárová, Kliment a kol. 1981), (Varga, 1962).

²³ Srov. např. (Horňák, 1978). Srov. též (Sirůček, 2024a).

Rozlišovány mohou být např.: teorie manažerského řádu, teorie demokratizace kapitálu a revoluce v důchodech (včetně teorií státu všeobecného blahobytu), teorie smíšené ekonomiky a teorie konvergence.²⁴ Modernější podoby reprezentují koncepce industriální a postindustriální společnosti²⁵ a především teorie společnosti informační.

Značné popularitě se těšily teorie manažerského řádu, manažerské společnosti či manažerské revoluce. S kořeny před I. světovou válkou a modernějšími verzemi leadershipu. Modely korporativního kapitalismu hlásaly snižování role vlastníků a změny chování korporací. Blízké jsou teorie demokratizace kapitálu a revoluce v důchodech, s verzí tzv. lidového kapitalismu oprášeného např. v kupónové privatizaci. Ohledně novějších verzí lze zmínit zaměstnanecké akcionářství ESOP (L. O. Kelso), kooperativismus v Mondragónském družstevním stylu apod. či další pokusy v kontextu rozvíjení zaměstnanecké participace a firemní demokracie.²⁶ Opomenout nelze koncepce státu všeobecného blahobytu²⁷ (včetně vize britské nebo amerického pokusu Velké společnosti aj.), teorie smíšené ekonomiky²⁸ a níže připomínané teorie konvergence.

Další podoby starých teorií transformace kapitalismu reprezentují doktríny industrialistů a postindustrialistů – teorie společnosti industriální a postindustriální, resp. informační apod. Včetně modelů nové industriální společnosti a úvah o různě vymezené jednotné industriální společnosti. Společnou a jednotící tezí je, že technologický pokrok (především v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí) má vést k dokonalejší společnosti, která již vlastně nemá být kapitalistická. Má být charakterizována např. přechodem od ekonomiky chudoby do stadia ekonomiky hojnosti (J. K. Galbraith)²⁹ či společnosti masové spotřeby (W. W. Rostow). Za autora termínu postindustriální společnost je označován D. Bell, hovoří se i o R. Richtovi. O technotronní společnosti přemýšlí Z. K. Brzeziński, o

²⁴ (Sitárová, Kliment a kol., 1981) buržoazní teorie tzv. transformace kapitalismu člení na *teorie o „transformaci“ soukromokapitalistického vlastnictví, teorie „manažerské revoluce“, teorie „revoluce“ v důchodech a teorie tzv. státu blahobytu*. Dále rozebírají *teorie o „sbližování a syntéze“ kapitalismu a socialismu*. Včetně *teorie „jednotné industriální společnosti“, resp. teorie „industriální společnosti“ a „konvergence“ dvou systémů* (jako dvou cest k „jednotné industriální společnosti“) i jejich přehodnocování.

²⁵ Srov. (Krejčí, 1980).

²⁶ Srov. (Hába, 2008).

²⁷ Též stát sociálního blahobytu. Přičemž např. liberály bývá používán pojem asistenční stát, diskutovat lze i termín stát sociální apod. Srov. též (Pick, 2011).

²⁸ S přesahy do úvah o smíšené ekonomice při transformaci postsocialistické – srov. (Chavance, 1993).

²⁹ Srov. (Sirůček, 2019).

superindustriální manželé Tofflerovi.³⁰ Dále lze připomenout jména A. Touraine, R. D. Hamrin, W. S. Buckingham či Y. Masuda.

Se zmíněnými teoriemi souvisí koncept deideologizace, podle kterého měly politické ideologie liberalismu, konzervatismu i socialismu po II. světové válce společně akceptovat ideu řízeného kapitalismu. O deideologizaci uvažuje v 60. letech 20. století D. Bell, kdy mělo jít o vítězství ekonomiky nad politikou. Měl vzniknout konsensus a zmizet zásadnější ideologické spory. Vítězství welfarismu však bylo pouze dočasné a již od 70. let lze pozorovat trend reideologizace např. u Nové pravice. Žádný „*konec ideologií*“ nenastal – přičemž i samotná tato konstrukce je silně ideologická – obdobně jako nenastal „*konec historie*“, ve smyslu definitivního vítězství západního liberalismu, hlásaný později F. Y. Fukuyamou. Vlnu deideologizace lze vztáhnout i k bublině 4IR, kdy má panovat údajná shoda ohledně blahodárnosti technologií 4.0, 5.0, včetně jejich „*zelených*“ aspektů.

Šířeji do konglomerátu transformačních teorií lze řadit reformistické koncepce keynesiánců, technokratické teorie institucionalistů, přístupy neoinstitucionalistů či teorii samolikvidace kapitalismu J. A. Schumpetera,³¹ případně úvahy jeho pokračovatelů. Teorií transformace svého druhu je i koncept velké transformace K. P. Polanyie.³² V obecnějším kontextu – a v rovině různých disciplín – globální reorganizaci a proměny kapitalismu diskutují mnohé sociálně ekonomické školy a koncepce. Typu teorií rozvoje či modernizace (W. W. Rostow), teorie světových systémů (I. M. Wallerstein),³³ teorie závislosti a propojenosti ekonomik, teorie flexibilní akumulace, teorie deindustrializace, teorie hegemonické nestability, teorie přechodu k neorganizovanému kapitalismu³⁴ či úvah o kapitalismu R. B. Reicha³⁵ aj. V západní sociologii aj. existují i různé další interpretace transformace kapitalismu, např. ohledně přechodu z fordismu do postfordismu od 60. let.³⁶ Vedle desítek sociálně ekonomických konceptů transformace kapitalismu jsou od 90. let aktuální též různé teorie (a interpretace)

³⁰ Srov. (Sirůček, 2020b).

³¹ Diskutovat lze naplnění anebo naopak nenaplnění predikcí J. A. Schumpetera z různých ideových pozic i úhlů pohledu – srov. (Schumpeter, 2004). Včetně procesů kreativní destrukce, ale taktéž sebestrukce či dobrovolné sebevraždy Západu, v čele se Západní Evropou – srov. (Klaus a kol., 2020, 2023).

³² Srov. (Polanyi, 2006), ze kterého čerpá např. sborník (Atzmüller et al., 2019). Srov. též (Kirby, 2013).

³³ Srov. (Holubec, 2009).

³⁴ Srov. (Pavlínek, 1997).

³⁵ Srov. (Reich, 2002).

³⁶ Srov. (Grahamová, 1991), (Pavlínek, 1997).

transformace socialismu v kapitalismus.³⁷ Diskutovat možno i koncepce transformace ke kapitalismu u zemí méně rozvinutých.³⁸

Zhruba od poloviny 70. let lze 20. století konstatovat ústup teorií konvergence, následně umocněný sebedestrukci reálného socialismu. S tím, jak tento proběhl, drtivá většina teorií transformace kapitalismu nepočítala. Dalším trendem jsou modifikace koncepcí industriální společnosti do podob teorií společnosti postindustriální, superindustriální, technotronní či informační. S převratnými změnami informačních technologií vedoucími k zásadním proměnám celé společnosti operují od 80. let 20. století nejrůznější varianty teorie informační revoluce a společnosti.

Ohledně společnosti informační lze rozlišit několik skupin.³⁹ První projektuje společnost zcela novou – postindustrialismus (D. Bell a následovníci, včetně Tofflerových), postmodernismus (J. Baudrillard, M. Poster, P. Virilio), teorie flexibilní specializace (M. Piore, Ch. Sabel, L. Hirschhorn), teorie vývoje na základě informací (M. Castells). Druhá klade důraz na pokračování a navazuje na stávající teorie – neomarxismus (H. Schiller), teorie regulace (M. Aglietta, A. Lipietz), teorie flexibilní akumulace (D. Harvey), reflexivní modernizace (A. Giddens), teorie veřejné sféry (J. Habermas, N. Garnham). Rozlišovány bývají i různé úhly pohledu při komplexním vymezování informační společnosti (technologický, ekonomický, profesní, prostorový, kulturní) a diskutován klíčový význam informací coby hybatele změn.

Další postup globalizace i již dávno splasklé bubliny tzv. nové ekonomiky 90. let byly spojovány s termíny digitální ekonomika (D. Tapscott) a především ekonomika i společnost znalostní (P. F. Drucker). Moderní a postmoderní kapitalismus, resp. postkapitalismus (P. Mason, P. F. Drucker) se měl obrodit a stát společností industriální (R. C. F. Aron, J. K. Galbraith), postindustriální (D. Bell), technotronní, kyberneticko-elektronickou (Z. K. Brzeziński), informační, resp. superindustriální (Tofflerovi). V novějších podobách měl být kapitalismus nahrazen znalostní společností vědění (P. F. Drucker), společností síťovou (M. Castells, J. Rifkin), společností digitální (D. Tapscott). Případně má jít o systém zásadně transformovaný manažerskou revolucí (J. Burnham), konvergenčními procesy (J. Tinbergen, J. K. Galbraith), třetí cestou tržního hospodářství (A. Giddens),⁴⁰ anebo procesy digitalizace (P. Mason).

³⁷ Srov. např. (Bouin, Ducreuxová, 1993), (Kabele, 2005), (Pavlínek, 2002) či (Šrubař, 2001).

³⁸ Srov. (Khan, 2005).

³⁹ Srov. (Webster, 2006).

⁴⁰ Srov. (Giddens, 2001).

Diskutovat lze úvahy na téma kapitalismu „zeleného“ (E. U. Weizsäcker) či „přírodního“ (novější Zprávy Římského klubu). „Přírodním“ bývá míněn tržně ziskový systém šetrně, a nikoli kořistnický, zacházející s přírodou.⁴¹ S tímto má začínat další průmyslová revoluce, přinášející další tzv. novou ekonomiku. Pohádková řešení díky potenciálu nových technologií zdaleka nejsou propagandou až tzv. revolucí 4.0 a 5.0. Např. čtyřka v názvu díla (Weizsäcker et al., 1996) signalizovala, že stejného výsledku má být možné dosáhnout se čtvrtinovou spotřebou surovin a energie. Kniha byla chvíli ekology vynášena do nebes, ovšem její argumenty a doporučení se do praxe neprosadily. E. U. Weizsäcker tvrdí, že se jednalo o projekt politicky naivní a pro současnost za relevantní považuje již Faktor 5. Argumentuje i Kondratěvovými dlouhodobými cykly. V. K-cyklus má probíhat od 80. let 20. století ve znamení ICT a biotechnologie. V současnosti má startovat VI. K-cyklus, který má být „zelený“.⁴² Což sice zůstává silně diskutabilní, nicméně lze upozornit na jisté souvislosti s aktuálními zelenými plány EU či USA.⁴³

Někteří spásu spojují s „commons“ (obecně sdílenými statky).⁴⁴ Tento pojem se od druhé dekády 21. století stává buzzword (klišé) a je široce využíván v různých souvislostech, levicí i pravicí. Impulsem se stává udělení tzv. Nobelovy ceny za ekonomii první ženě roku 2009. Oceněna překvapivě byla nepříliš známá politoložka E. Ostromová za studium kolektivní správy omezených veřejných zdrojů, jako jsou lesy, ryby či podzemní voda. Ostromová se snažila dokazovat, že kolektivní správa může fungovat, přestože standardní ekonomická teorie u veřejných zdrojů doporučovala privatizaci nebo kontrolu státu.⁴⁵

K dalším novým podobám teorií transformace kapitalismu náleží koncepty tzv. nové ekonomiky 90. let či „kapitalismu bez kapitálu“, pod vlivem vstupu do „nehmotného světa“ (J. Haskel, S. Westlake).⁴⁶ Zmínit je možné i model kapitalismu 4.0, objevující se ještě před startem bubliny 4.0. (Kaletsky, 2010) vyzdvihuje schopnosti kapitalismu přizpůsobovat se. Poukazuje na radikální změny, pokud jde o řízení společnosti a hospodářství. Zásadní rozdíly

⁴¹ K údajné naturalizaci průmyslového kapitalismu srov. např. (Mathews, 2011).

⁴² Srov. (Sirůček, 2016a, b).

⁴³ Srov. (Brequeová et al., 2021).

⁴⁴ Na společný majetek v podobě obecného sdílení spoléhá např. (Rendueles, 2023). Obecně sdílené statky mají hrát důležitou roli i v boji proti globální socioekologické krizi, která má ohrožovat samotnou budoucnost lidstva. Během posledního desetiletí se různé teorie, koncepty a politické projekty spojené s „commons“ měly stát zásadně důležitými pro sociální vědu a četná sociální hnutí po celém světě. Komunitní aktivisté, odborové svazy, ekologové, feministky a kooperativisté přitom v „commons“ měly objevit mocný a podnětný soubor nástrojů, pomocí kterého mohou bránit veřejné služby, zaručovat přístup ke kulturním statkům, organizovat reprodukční a pečovatelské práce a bojovat proti komodifikaci i ekologickému ničení.

⁴⁵ Srov. (Sirůček, 2011a, 2021).

⁴⁶ Srov. (Haskel, Westlake, 2017).

tkvěly vždy ve vztazích mezi trhem a vládou, mezi ekonomikou a politikou. V „*kapitalismu 1.0*“ se vláda trhem vůbec nezabývala. I. světová válka a Velká krize situaci radikálně mění a vzniká „*kapitalismus 2.0*“. K dalším hlubokým proměnám dochází v 70. letech. Přichází „*kapitalismus 3.0*“ ve smyslu tržního fundamentalismu. Tj. od 30. do 60. let 20. století panuje přesvědčení, že kapitalismus nemůže fungovat bez silné státní intervence. Soudilo se, že trh se obvykle mýlí, a že demokraticky zvolené vlády orientované na trh mají převážně pravdu. V 70. letech se situace obrací. Začíná se hovořit o tom, že vlády se vždy mýlí, a trh má vždy pravdu. Současnou etapou má být „*kapitalismus 4.0*“, kde se často mýlí trh i vlády. Tento kapitalismus má zůstat opřen o soukromé vlastnictví a tržní pobídky, nicméně musí si poradit s tím, že zklamaly vlády i trh. Je třeba najít a zřídit nové instituce korigující chyby trhu i vlád. S vizí cesty ke „*kapitalismu 5.0*“, který má být spojen s globálním řízením.

Mnozí sní o zázračných proměnách kapitalismu pod vlivem ICT a digitalizace. Vlastnictví má nahradit přístup do databází, ke službám a sdílení (J. Rifkin, P. Mason aj.). V postkapitalismu dle (Williams, Srnicek, 2021) utopický potenciál technologií 21. století nemá již být spoután kapitalistickou představivostí. Důraz bývá obvykle kladen na rozvoj technologií informačních a digitálních. Majících pozitivně proměnit životy všech směrem k většímu sdílení a kooperaci, k omezení touhy po moci i po vlastnictví, směrem k větší empatii a zodpovědnosti. Obdobně jako se utopicky snilo o formování nového socialistického, resp. komunistického člověka, sní transformátoři o novém člověku také.

(Rifkin, 2000, 2011) pracuje s optimistickou vizí, že informační a digitální technologie (včetně propojení nových zdrojů energie a prostředků komunikace) zásadně pozitivně promění životy všech a celých společností.⁴⁷ Generace vyrostlé na internetu, ve světě rychlé komunikace a kontaktu se světem bez bariér, mají být sebevědomější, a i zodpovědnější k životnímu prostředí. Síťová komunikace má vést lidi k větší odpovědnosti k planetě jako celku. Vyprázdněna údajně má být kategorie vlastnictví, neboť mnoho věcí si krátkodobě

⁴⁷ Směrem k většímu sdílení a kooperaci, k omezení touhy po moci i po vlastnictví, směrem k větší empatii a zodpovědnosti. Nové technologie mají omezit konkurenční boj (firmy si mají více pomáhat), potřeba moci má ztratit živnou půdu (lidé ani civilizace již nebudou muset soupeřit a bojovat o moc ani o zdroje), moc má být „sdílená“, kdy touhu po moci má nahradit pocit užitečnosti. Trhy se mají proměnit na „*nový kooperativní prostor*“. Zboží a informace se mají sdílet mezi jednotlivci bez řízení shora, posilována má být komunikace i empatie. Trhy se mají měnit na „*ekosystém*“ a podobně se má proměnit i model světa lidí. Nastat by měl „*věk empatie*“, neboť se člověk přece rodí jako sociální tvor s potřebou být přijat do společenství a tutéž potřebu naplňovat i druhým. Lidé mezi sebou budou více kooperovat a konkurence mezi nimi se má omezit na soutěže inovativních nápadů a tvořivých přístupů (k čemuž má již docházet na platformách internetových sociálních sítí a komunit). Nové technologie mají pronikavě umocnit kreativitu (kdy mnohem více lidí má pracovat v kreativních oborech), kráčí ruku v ruce se zralým a odpovědným chováním, s vytvářením mezilidských vztahů, které nejsou založené na ovládnání a vlastnění, nýbrž na podpoře a spolupráci.

pronajmeme. Vlastnictví má fakticky nahradit přístup do databází a ke službám. Stírány mají být hranice mezi reálným světem a světem internetu (s hologramy, holovizí aj.). Skončit má krize globální ekonomiky napojené na ropu. Zmizet má velkovýroba i velké fabriky a více lidí má působit ve službách, sféře informačních a komunikačních technologií, stavebnictví a logistice. Budování nové infrastruktury má vytvářet tisíce podnikatelských příležitostí i miliony pracovních míst. Větší roli má hrát otevřenost a kreativita, kterou má podporovat internet. Demokratizace energie má přispívat k posunu společnosti od autoritářských struktur ke kolaborativním. První a druhá průmyslová revoluce měly být doprovázeny vznikem národních ekonomik, národních států a centralizovaného, geopolitického dělení světa shora dolů. Což se s novými technologiemi má proměňovat.⁴⁸ P. Mason na základě mixu hesel o informační, digitální, síťové společnosti a digitální revoluci líčí idylický tzv. postkapitalismus. Opětovně s novým člověkem, který se uvědoměle mnohem více a rád zabývá nepeněží a veřejně prospěšnou aktivitou, a to na úkor vlastního prospěchu.⁴⁹

Objevují se taktéž i úvahy o tzv. antropocentrickém obratu pozdního kapitalismu ve směru větší emancipace člověka a překonání odcizení nejenom práce. Tento obrat má v pozdním kapitalismu přesouvat centrum zájmu výroby ze zboží na člověka. Umožněn má být unikátními materiálními podmínkami a má přinášet do světa současné práce zásadní proměny výrobního procesu, organizace práce i vztahů na pracovišti apod.⁵⁰

K méně optimistickým patří konstrukce kapitalismu sledovacího (S. Zuboffová).⁵¹ Transformace industriálního kapitalismu v kapitalismus finanční má přinášet permanentní krizi a nástup sledovacího kapitalismu doby třetí modernity, kdy neomezený přístup k informacím má být pouhou manipulací. Soukromí v soudobém digitálním kapitalismu má být dramaticky

⁴⁸ Podle (Rifkin, 2011) lidstvo prošlo první průmyslovou revolucí v 19. století a druhou ve 20. století. Rifkin predikuje třetí průmyslovou revoluci na dnešek. Důraz klade na energetický systém, který vytváří povahu civilizace a ovlivňuje svět práce. Zásadní ekonomické změny mají nastat až nové informační a komunikační technologie budou využívat nových energetických režimů, zejména elektřiny z obnovitelných zdrojů. Předpokladem této revoluce má být vytvoření úplně nové infrastruktury, s provázanými pěti hlavními pilíři: 1. Obnovitelné zdroje energie. 2. Přeměna všech budov na mikroelektrárny. 3. Využití vodíku na akumulaci energie. 4. Inteligentní sítě pro přenos energie (digitálně řízené sdílení energie). 5. „Čistá“ doprava na elektřinu a vodík. Argumentováno bývá konceptem alternativních zdrojů a volné energie, predikována je kultura většího sdílení a kooperace (kdy informační technologie proměňují trhy na nový kooperativní prostor) a další závažné změny ekonomické i sociální. Mají být stírány hranice mezi reálným světem a světem internetu, vlastnictví má nahradit přístup do databází a ke službám, vznikat má nový kolaborativní prostor (podporující kreativitu), v prostředí rychlé komunikace a kontaktu s celým světem bez bariér mají být lidé sebevědomější i zodpovědnější k prostředí, má nastat „*věk empatie*“ atp.

⁴⁹ Srov. (Mason, 2015).

⁵⁰ Srov. (Laloux, 2016). Srov. též (Marx et al., 1967).

⁵¹ Srov. (Zuboffová, 2022).

omezeno, což má však většina lidí být ochotna akceptovat jako kompromis za pohodlí. Člověk má být pouhým produktem a jeho soukromí již mrtvé.

S permanentním fyzlováním a ovládáním všech rovin lidských životů souvisí i urputné snahy o potlačení plateb v hotovosti, resp. zavedení bezhotovostní společnosti se systémem globálního digitálního ID. Tento má zabudované funkce určené k vyloučení lidí ze společnosti, pokud nebudou dodržovat liberálně globalistickou agendu. EU již schválila Evropskou peněženku digitální identity (EUDIW – EU Digital Identity Wallet), čímž byly položeny základy pro čínský systém sociálního kreditu, trestající vyloučením ty, kteří nebudou plnit příkazy a respektovat pravidla. Technologie digitální identity poskytne pravomoc zmrazit bankovní účty, zabránit lidem v nákupu jízdenek, alkoholu etc. etc.

Připravována je digitální měna typu CBDC (Central Bank Digital Currencies – digitální peníze centrálních bank), přičemž jako její předstupeň slouží politický projekt jménem euro. Velké korporace najely na vlnu reportování pod propagandistickým heslem ESG (Environmental, Social, Governance), které se netýká pouze sféry investování, ale fungování firem vůbec. Liberální stát pomáhá posilovat kartel soukromých korporací, a za to tyto dělají pro stát hlídacím psa. S cílem získání plné kontroly nad chováním lidí, včetně chování spotřebního, ale i politického atp. Což není uskutečnitelné bez likvidace hotovosti a plné digitalizace měny. Projekty EUDIW, CBDC či ESG jsou přitom široce prezentovány a naprosto jednostranně propagovány jako výhodné a přínosné pro všechny. Tlak na likvidaci hotovosti neustále sílí a kroky k její likvidaci postupují salámovou metodou s využitím technik Overtonových oken (např. neustálým snižováním horní hranice pro hotovostní transakce, nadsazováním údajných nebezpečí hotovostních peněz kvůli nezákonným transakcím i kvůli údajné hrozbě epidemiologické apod.).⁵²

Ke klíčovým historickým úkolům skutečné, tj. neliberální levice (a i neliberální pravice) proto náleží neústupná obhajoba hotovostních peněz, včetně zakotvení práva plateb v hotovosti. Úplný přechod na virtuální peníze by byl globální metlou i zkázou. S čímž souvisí i nutnost tlaku na zakotvení práva na nedigitální existenci přímo v ústavě. Nikdo by neměl být nucen dostávat se do zajetí digitalizace, a to ani přímo, ani nepřímo.

K novým podobám teorií transformace náleží taktéž módní koncepty sdílené ekonomiky, blízké bublině 4.0. Kapitalismus kapitalismem nemá již být, neboť ve sdílených

⁵² Srov. (Lipovská, 2018).

platformách, založených na síťových strukturách a digitálních technologiích, nemá být důležité vlastnictví. Ani mnohé firmy na kapitalistickém principu již údajně nefungují. Lidé v nich radostně vykonávají to, co umí, nezištně si pomáhají, kooperují a vše uvědoměle sdílejí, přičemž si poskytují navzájem služby. Fungování digitálních platforem má být ústředním prvkem „*kapitalismu platforem*“ (N. Srnicek).⁵³ Digitální kapitalismus platforem je přitom ještě méně humánní i ještě více odcizený.⁵⁴ Likviduje vybojované jistoty a pracovní standardy a navrácí kapitalismus do 19. století. Namísto pevných zaměstnání a tradičních úvazků se, v rámci tzv. zakázkové ekonomiky, lidé žíví jednorázovými úkony, při jejichž zprostředkování klíčovou roli hrají digitální platformy, včetně sítí. Freelancer si musí pořád hledat nové a nové zakázky. Musí žonglovat s mnoha platformami, musí se sám rekvafikovat a jistoty nemá žádné.⁵⁵

Dystopické transformace kapitalismu v duchu projektů 4.0 a 5.0

K transformaci kapitalismu má docházet i podle projektů a vizí 4.0 a 5.0, resp. záplavy agitací & buzzwords 4.0 a 5.0. Bublina 4.0 je umně prošpikována vzletnými deklamacemi o revoluční převratnosti technologií 4.0, přičemž opakuje notoricky známé fráze konceptů ekonomiky informační, znalostní, digitální, síťové atp. Světem mají dramaticky otřásat tzv. revoluce 4.0 či již 5.0. Součástí vizí společnosti a průmyslu 5.0 jsou i úvahy o technologickém humanismu. Technologie bývají propagandisticky interpretovány nikoli jako pouhý nástroj trhů, nýbrž coby prostředek rozvoje člověka. Důraz je kladen na umělou inteligenci, Big Data, robotiku, hyperautomatizaci a další digitální aj. technologie. Bez ohledu na soukromovlastnické kapitalistické prostředí, přičemž vlastnické vztahy jsou přehlíženy či marginalizovány.

⁵³ Srov. (Williams, Srnicek, 2021) s utopii o postkapitalismu bez práce. Nová tzv. levice bojuje proti paradigmatu práce např. pod hesly nepodmíněného příjmu – srov. (Hauser, 2023), (Standing, 2018). O odstranění domácí práce žen – cestou destrukce rodiny – dystopicky sní (Hesterová, Srnicek, 2024).

⁵⁴ (Campbell, 2021) píše o transformaci kapitalismu do podoby kapitalismu kognitivního. S přispěním komplexu vojenského a farmaceutického. Kapitalismu má být vlastní schopnost transformovat se v nových podmínkách, což umožnilo vytvoření nového modelu kapitalismu platforem, který J. Campbell nazývá kognitivní kapitalismus. „*Představil se světu ve formě a síle během druhé volební kampaně prezidenta Trumpa s pomocí korporátní etiky TNK a platforem IT – UI. Dokazuje *odnes* svoji moc mj. v mediálních kampaních zabývajících se vznikem a řízením příběhu Covid-19, oficiální, korporátní a autocenzurou a tvorbou dvou primárních a několika sekundárních závislostí.*

⁵⁵ Srov. (Sirůček, 2018a aj.).

Žonglováno je s hesly o člověku ve středu pozornosti, o plné a funkční integraci mezi digitálním světem a fyzickým prostorem či o vyvážení pokroku hospodářského a sociálního.

Společnost 5.0 zůstává nejednoznačně vymezeným, a nepříliš uchopitelným, termínem, používaným v různých souvislostech a nezřídka se i značně překrývajícím s koncepty společnosti (či průmyslu) 4.0. Původně byla vize společnosti 5.0 míněna ve smyslu další logické fáze vývoje informační společnosti, někdy též ve smyslu společnosti postinformační (kdy leaderem technologií 4.0 se mělo stát Německo). Dále se za něj vydává např. Japonsko, které problémy (se stárnutím populace atp.) hodlá řešit projektem společnosti 5.0 – dalším stupněm digitalizace a nasazením špičkových technologií, což má být cestou k supervyspělé (super-smart) společnosti. Společnost 5.0 zde označuje pátou etapu vývoje společnosti (po společnosti lovců, zemědělské, industriální a informační).⁵⁶

Taktéž průmysl 5.0 bývá interpretován různě. Dříve se snilo o zázračných technologiích, resp. sci-fi průmyslu 5.0 (nanomateriály), 6.0 (využití kvantové fyziky), 7.0 (biologizace průmyslu). (Brequeová et al., 2021) hovoří o doplnění stávajícího evropského paradigmatu průmyslu 4.0 tím, že průmysl 5.0 má vést výzkum a inovace k přechodu na udržitelný a odolný evropský průmysl zaměřený na člověka, má přesouvat zaměření z hodnoty výhradně pro akcionáře na hodnoty pro všechny zúčastněné strany (kapitalismus stakeholderů) a má reagovat na výzvy koronakrizy i na „poslání“ stát se prvním klimaticky neutrálním kontinentem. Cílem má být „nový normál“ s konkurenceschopnějším, udržitelnějším a zelenějším evropským průmyslem. Prostředkem nová vlna inovací, kterou nutno adekvátně řídit. Evropskou komisí byl v roce 2022 přijat nový program inovací, s cílem dostat Evropu do čela nové vlny deep tech inovací a startupů. Termín deep tech inovace⁵⁷ se stává dalším buzzwords. Vyzdvihovány jsou i sítě 5G, kvantové počítače či propojené orgány veřejné správy např. v rámci evropského programu *Digitální dekáda 2030*. Sloganem a evergreenem je „dvojitý přechod“ – zelený a digitální, kdy má být usilováno o redesign ekonomik, o aktualizaci průmyslových politik a o důraz na investice do výzkumu a inovací. Fráze & buzzwords 5.0 maskují, že ve skutečnosti jde o deindustrializaci (a zchudnutí i devalvaci) Evropy.

Doktríny 4.0, resp. 5.0 zůstávají v první řadě projekty politickými a marketingovými, s určením veřejnosti, médiím, politikům apod., kdy jsou cíleně nadsazovány dopady další fáze digitalizace a robotizace průmyslové výroby. A vždy až na prvním místě figurují byznys a

⁵⁶ Srov. (Staněk, Ivanová, 2017 aj.).

⁵⁷ Srov. (Gourevitch et al., 2021).

profity (a moc). Nikoli samotný člověk, jeho seberealizace a rozvoj. Což potvrzují i další fáze bubliny 4.0 – její etapa zelená, etapa koronavirová a současná krajně nebezpečně chaotická etapa moralistně válečná (v kontextu boje zdaleka nejenom o Ukrajinu, s možným ukončením po prezidentských volbách v USA na sklonku roku 2024). U zelené etapy 4.0 přitom nejde o žádný přechod k novému technologickému řádu. Klíčové zůstávají zájmy nadnárodních korporací. Tyto usilují o zachování status quo i s pomocí „zeleného náboženství“ a cíleným brzděním procesů nové industrializace. Brání pozitivním změnám a nástupu opravdu užitečných a celospolečensky přínosných high-tech. Novým náboženstvím se stala i digitalizace s digitálním kolonialismem. Sílí obavy z umělé inteligence (AI), prezentované ve smyslu samostatné entity, u které má postupovat polidšťování. Vývoj má spět k tvorbě digitálního Boha, kdy miliony věřících budou fanaticky uctívat a slepě poslouchat chatboty.

Globalizátoři stále nešetří sebevědomými sliby ohledně technologických utopií šetřících práci. Maskují hroucení „bullshitt economy“ (*nesmyslná ekonomie*), založené na stínových finančních machinacích, účetních manipulacích, spekulativních statistikách a reklamní propagandě, s jalovými penězi v podobě počítačových záznamů. Ke klíčovým mechanismům zhovadilosti náleží vymyšlení technologických řešení pro neexistující problémy, na kterém staví mnohé technologie 4.0, 5.0.

Cca od roku 2018 bublina 4.0 začíná splaskávat, přičemž dosud přetrvávají vážné problémy s identifikací nosných oborů („*tahounů*“) i zemí 4.0, resp. 5.0. Otevřené zůstávají otázky internetu 3.0 jako další revoluce – po internetu 1.0 (Google, 1998), webu 2.0 (Facebook, 2004) má nastupovat internet 3.0 (s využitím blockchainu, možnostmi kontroly nad vlastními daty, návratem k decentralizaci). Za další revoluci je již delší čas označován 3D tisk. Evergreenem se stala cirkulární ekonomika jakožto další revoluce (cirkulární náboženství hlásající, že svět bude spasen recyklací všeho).

Jako na božstvo bývá nahlíženo na AI, včetně jejího využití v boji proti klimatické změně, s obvyklým přehlížením rizik a limitů AI. Se zaměňováním neexistující obecné umělé inteligence (AGI), která se má umět vypořádat s veškerým typem úloh s dnešní jednoúčelovou umělou inteligencí (AI) atd. AI je prezentována jako klíčový technologický trend současnosti, propojující různé obory.

Rok 2023 bývá označován za rok AI (umělé inteligence). Byl vypuštěn pověstný džin z láhve? Přesnější je rok 2023 interpretovat jako rok zviditelnění AI. Zpopularizována byla generativní AI (GenAI) využívající velké jazykové modely. Přetrvávají ovšem její

problematická místa: Fungování jako black box, bezpečnostní rizika, etické výzvy (včetně ztráty důvěry v autentičnost sděleného), halucinace (přesvědčivě si vymýšlí ve snaze o kreativnost), zvládá korelace a reciprocitu (ovšem nerozumí, proč tomu tak je), mechaničnost (stále spíše počítá, nežli myslí, učí se z minulosti – s nebezpečím, že se lidské myšlení AI přizpůsobí a stane se také mechanickým). O univerzálnosti AI však mluvit (zatím) rozhodně nelze. Natož o tom, že by AI od člověka přebírala civilizační štafetu. Máme strojové učení, nikoli úžasný CML.⁵⁸ Zesílila ovšem celá řada otázek, nejenom ohledně dalších směrů vývoje AI, která asi nezůstane pouze zábavným společníkem. Očekávána je namísto jednoúčelovosti univerzálnost – multimodalita AI, ukrytí generativní AI do služeb Google, Microsoft, využití v byznysu, zákaznické podpoře, AI jako osobní asistent či poradce. Formulovány jsou i dystopické vize, že většině lidí hrozí osud manipulovaného stáda, s varováním, zda se AI nepostaví nakonec proti člověku. Otázkou zůstává i to, koho generativní AI nejdříve nahradí (profese či spíše pracovní úkony, zda vzniknou místa nová atp.). Zdánlivě rapidní vývoj AI ovšem může ale být i předzvěstí technologické zimy. Dodát je možné, že v různých technologiích (včetně „zelených“) jsou na špicích různé země. Na skutečně epochální vynález a jeho aplikace se však dosud pouze čeká (skladování elektrické energie, vodíkový pohon, energie z jaderné fúze...).

(Papadopoulos, 2024) – v duchu leninského konceptu imperialismu – varuje před rozvojem AI v zájmu monopolního kapitálu: *„V historické éře imperialismu, kterou procházíme, rozhoduje monopolní kapitál. Několik mocných skupin a imperialistických center definuje účel a tempo vývoje technologie jako prostředek ke zvýšení stupně vykořisťování, ale také ke kontrole, manipulaci a útisku pracujících... Nyní se pokouší o další krok k absolutnímu podřízení práce kapitálu. Pokouší se o plnou integraci a propojení samotného lidského těla do systému moderních „inteligentních strojů“ a o transformaci lidského těla na základě nových potřeb kapitalistické ziskovosti. Pokouší se o přímou intervenci implantáty do lidského mozku na základě svých cílů... (dtto). M. Papadopoulos konstatuje nástup „internetu těl“ (coby přímé interakce a propojení mezi lidmi, internetem a „chytrými stroji“), resp. posun z éry digitální transformace ekonomiky do technologické „multimodální umělé inteligence“.⁵⁹*

⁵⁸ CML = centrální mozek lidstva.

⁵⁹ Konstatováno je i štědře financované úsilí vytvořit „Člověka 2.0“ – „živého humanoidního robota (kyborga), neutrální biologickou laboratoř lidského těla, která by byla přístupná neomezeným technickým změnám a přímým vládním příkazům. To vše je prezentováno v bezbolestných termínech, jako je „moderní lidské soužití a počítače“ ...“ (Papadopoulos, 2024).

Taktéž (Walton, Nayak, 2021) uvažují o transformaci kapitalismu v 21. století, jehož povaha se má měnit. Mělo vzniknout nové (post)průmyslové prostředí díky růstu internetových společností a nástupu nových technologií, jako velká data a umělá inteligence. Upozorňováno přitom je na to, že: „*Umělá inteligence a velká data nejsou ideologicky neutrálními vědeckými poznatky, které pohánějí ekonomický rozvoj a sociální změny. Umělá inteligence je nástrojem kapitalismu, který transformuje naše společnosti v prostředí technologické singularity, což pomáhá při expanzi kapitalistického modelu ekonomického rozvoje. Takový vývojový proces zajišťuje nejistotu pracovní síly...*“ (Walton, Nayak, 2021, abstrakt).⁶⁰

Uvedené má být v rozporu s průmyslovou érou, v níž Marx koncipoval pracovní teorii hodnoty a psal o demarkaci mezi buržoazními vlastníky výrobních prostředků a proletariátem. Během poslední doby se měl se změnit vztah mezi buržoazií a proletariátem v důsledku vzestupu platform internetových společností, „*neboť data a informace se staly novými faktory produkce a vlastnictví přístupu k internetu (brána k datům) se stalo novým zdrojem energie a data se stávají novou formou kapitálu (datový kapitál)...*“ (Walton, Nayak, 2021, úvod).⁶¹ Připomínána je dále nerivalitní povaha produktů, vznik obsahu vytvářeného uživateli a nástup bezplatných produktů a služeb na internetu či změny ve vlastnictví zdrojů prostřednictvím sdílené ekonomiky. Což všechno mělo „*vyústit ve vznik „neoburžoazní“ platformy internetových společností a „neoproletariátní“ pracovní síly poskytovatelů dat zpochybňující původní Marxovu teorii pracovní síly*“ (dtto).

(Walton, Nayak, 2021) volají po přehodnocení marxistických pohledů na práci, hodnotu, vlastnictví a výrobní vztahy. Dále po reinterpretaci buržoazie a proletariátu v prostředí ekonomického rozvoje, vedeném umělou inteligencí, resp. společnosti založené na datech. Rekapituluji teoretické výzvy, kterým má čelit pracovní teorie hodnoty a její sociální a ekonomické implikace. Zmiňují alternativy ohledně tzv. udržitelného využívání umělé inteligence. Argumentují pro vypracování politik týkajících se používání umělé inteligence a velkých dat k ochraně práce, pokroku lidského rozvoje a zlepšení sociálního blahobytu prostřednictvím snížením rizik.

(Hyper)globalizátoři prosadili nástup zelené etapy 4.0, mající zachránit umírající neoliberální globalizaci (a s ní celý soukromovlastnický kapitalistický systém). (Břicháček, 2024) konstatuje a dokladuje, že evropským projektem *Zelený úděl* se světonázor, resp.

⁶⁰ Podle <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0040162521000081> – překlad PS.

⁶¹ Podle <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0040162521000081> – překlad PS.

politická ideologie boje proti změně klimatu, stává v EU státní ideologií, silně ohrožující normální život i samotného člověka. Klimatickému extrémismu je nutno se postavit – nelze propadnout pasivitě a odevzdanosti a považovat *Zelený úděl* za nevratnost. Nesmíme podlehnout zelené otravě. Jde však o závod s časem. *Zelený úděl* vzešel z institucionálního cyklu 2019-24 a dnes má být již plně etablován. Revolučním plánem *Zeleného údělu* má být ohrožena především „*svoboda; lidská důstojnost; veřejné finance; svébytnost členských států; demokracie*“ (tamtéž, s. 171). Zda je tímto ohrožen kapitalismus zůstává diskutabilní, jednoznačné ale je, že se nejedná o cestu k socialismu, k rozvoji člověka, nýbrž naopak o společenský regres. Přičemž je nutno stále opakovat, že projekty typu *Zeleného údělu* povedou k tomu, že bohatí zbohatnou a chudí zchudnou.

Přehlížen nesmí zůstat dystopický charakter *Zeleného údělu*, s cíleným šířením strachu a pesimismu (a údajné viny normálního člověka). Ani to, že člověk je odsunut ze středu pozornosti. Text (Břicháček, 2024) reprezentuje pravicový kriticky-realistický pohled na liberální *Zelený úděl*. Na místě by jistě byl i fundovaný pohled zleva. Míněna opravdová, skutečná levice. Stará dobrá levice. Nikoli liberální nová tzv. levice, se kterou jsou projekty *Zeleného údělu* a obdobné antihumanistické dystopie oprávněně spojovány.

Klimatický alarmismus koresponduje se vzrůstající oblibou dystopií na Západě (ale též u nás), a to i v duchu glosy S. Žižeka o tom, že „*je snazší představit si konec světa, než konec kapitalismu*“.⁶² Mnozí již nejenže nevěří ve stávající uspořádání, ale ani v existenci realistické alternativy. Lidé nevěří politikům, médiím, firmám, nevěří v principy tržní ekonomiky a nevěří ani tzv. liberální demokracii. Celý koncept 4.0 je přitom neúspěšným pokusem obnovit důvěru v budoucnost Západu, především západní Evropy, otřesenou nejenom Velkou recesí. S popularitou dystopií⁶³ kráčeji ruku v ruce narůstající frustrace a rezignace na řešení palčivých rozporů. (Hyper)globalizátorům, resp. globalistickým elitám vyhovuje rezignace na pochopení doby, otevírající cestu k ještě masivnější obludné manipulaci. Usilují o ještě větší fragmentaci společností a snaží se likvidovat všechny systémové úvahy ohledně skutečných problémů, skutečných viníků i skutečných řešení. I proto jim vyhovují ideologie zmaru, deprese a apokalypsy. Naši naivní předkové utopicky snili o ideálních společnostech, my se okázale předháníme v dystopickém líčení hrůz, teroru, anarchie a děsivých katastrof.

⁶² Srov. (Dinuš et al., 2019).

⁶³ Srov. (Perný, 2020), (Sirůček, 2022, 2024a).

Zaklínadlem se staly klimatické změny, kdy „zelené plány“ mají být odpovědí právě na výzvy 4IR. Jde o pokrokářské a globální téma, o téma magické, kterému skoro nikdo nerozumí a které současně otevírá slibné ekonomické příležitosti pro silné hráče. Klimatická hysterie neoliberalní kapitalismus neohrožuje ani nezpochybňuje, naopak mu dává další šance a tento posiluje. Také zde lze hovořit o pokrokářském neoliberalismu jako další fázi politiky a ideologie.⁶⁴ Až na prvním místě jde o peníze a obrovský byznys. Ekologicky tzv. šetrné („duhové“) technologie rozvíjí hlavně Německo (hledá, kdo to všechno zaplatí) a USA. V obecnějším rámci lze zelenou etapu 4.0 interpretovat jako další pokus ohledně (ne)prosazování udržitelnosti růstu, rozvoje či vývoje. Přičemž skutečná udržitelnost je ve stávajících soukromovlastnických tržních mantinelech ze své podstaty nemožná. I ekologická problematika má svůj sociální rozměr, bez jehož řešení nelze čelit ani historickým zeleným výzvám. Které bezesporu existují a které nelze ignorovat. Nejde o popírání proměn počasí ani vlivu člověka na krajinu, jde o to, uchovat si zdravý rozum. Odmítat nutno klimatické omyly, které nejsou ničím jiným nežli velkou klimatickou lží (namátkou politický projekt uhlíkového šílenství týkající se sodovkového plynu, popírající přírodní zákonitosti). K nejnestoudnějším lžím patří tzv. klimatický konsensus. Antropogenní změna klimatu zůstává neprokázanou hypotézou. Přehlížet nelze masové falšování dat a podvrhy, kterými klimatologové situaci dramaturgizují.⁶⁵ Klima se stalo fanatickou vírou, kdy toto náboženství líčí boj s počasím jako svatý boj Dobra se Zlem.

V roce 2020 přichází koronakrize a další osud bubliny 4.0 zůstal otevřený.⁶⁶ Koronakrizi globalizátoři skrze liberální pokrokáře interpretovali jako odrazový můstek k ještě masivnější digitalizaci, která neslouží lidem, spíše naopak a stává se sebeúčelem. Digitalizace se stala posvátnou krávou-modlou, které je nutné rituálně přinášet oběti a fatalisticky se jí podřizovat. Spásou dluhové unie má být právě digitalizace a ozelenění. 4IR je projektována ve smyslu „digitálního Velkého bratra“, který na všechny a všechno permanentně dohlíží v zájmu liberálního tzv. Dobra podle plánu Velkého resetu. Což bylo doplněno diktátem politické ekologie a vynucenou digitalizací všech a všeho pod prapory boje s pandemií, přinášející

⁶⁴ Srov. (Sirůček, 2020c, 2021 aj.).

⁶⁵ Ze lží a dezinformací jsou neustále naopak obviňováni tzv. klimaskeptikové, včetně vědců poukazujících na proměny počasí v minulosti, na různé cykly aj. Např. dle (Pecka, 2023) má u popíračů oteplování jít o propracovanou politickou strategii, s cílem chránit zájmy fosilního průmyslu. Který má popírače platit.

⁶⁶ (Vostal, 2020) připomíná, že koronakrize sice přinesla útlum ekonomiky, ale na straně druhé korporacím v čele s technologickými giganty poskytujícími online, virtuální, kyber služby i obrovské zisky. Docházet má k dalšímu utužování dělení sfér vlivu v digitálním prostředí. Předmětem akumulace kapitálu se má stávat lidská zkušenost, soukromí, pozornost i různé typy elektronicky a digitálně a algoritmičtě sbíraných a analyzovaných mediovaných transakcí. Ve stínu pandemie proběhla další z transformací kapitalismu.

největší kšeft v dějinách farmacie. Farmakodiktatura se tak může stát impulsem V., VI. či VII. dlouhé K-vlny, některými spojované právě s ekonomikou zdraví.⁶⁷ V době kovidové si lidé pod záminkou ochrany zdraví rychle zvykli na zavřené restaurace, školy, obchody, zvykli si na zákaz vycházení aj. Lidé se smíří i s podvodnými a manipulovatelnými korespondenčními volbami etc. Pro údajné dobro klimatu a planety.

Koronakrize současně posloužila jako nástupiště k nastartování dystopických tzv. zelených projektů. Technologie 4.0 a 5.0 jsou tlačeny zeleným směrem – ozelenění a digitalizace jsou vydávány za spása světa. V duchu sloganu-doktríny TINA (*There is no alternative*). Kdo pochybuje, je označen za nepřítele a... Gigantický sebevražedný projekt evropské uhlíkové neutrality se již rozjel.⁶⁸ Odpovědná levice musí najít odvahu veřejně deklarovat, že o žádné levicové projekty nejde. Ani o skutečný pokrok v zájmu člověka, celého lidstva a celé planety – právě přímo naopak. Planeta dnes potřebuje především zachránit před zfanatizovanými tzv. zachránci. Skutečná levice si musí konečně přiznat, že stávající podoba EU není levicovou institucí a ani americká Demokratická strana není levicovou stranou, natož socialistickou. Opomíjen by přitom neměl zůstat aspekt klimatického kolonialismu, kdy bohaté země vysávají bývalé kolonie skrze např. obnovitelné zdroje. Obdobně by nemělo být zapomínáno na zuřící technologickou válku se stále fatálnějším zaostáváním Západní Evropy, způsobeným především poblouzněným (pseudo)liberalismem. K poškození globálního konkurenta přitom byla cíleně využívána i globální koronavirová hysterie, včetně cíleného rozdmýchávání globální paniky.

Skloňována je hluboká krize liberálního Západu, resp. frontální útok na samotnou podstatu západní civilizace.⁶⁹ K němu náleží zuřící kulturní revoluce, diktatura korektnosti a posedlost menšinami, destrukce institucí (včetně normální rodiny) a normálního života, likvidace identity, tradic a kořenů i omlouvání se za domnělé křivdy minulosti. Skutečná levice nesmí ignorovat, že v první řadě jde o odvádění pozornosti od hluboce se prohlubujících nerovností i nefungujícího multikulturalismu, s přehlížením obětí nezaměstnanosti, obětí sociálního deklasování, obětí masové migrace apod.

Záchranou hroučícího se globalismu, který v posledních dekadách zřetelně ztrácel dech, má být jeho přeformátování na vyšší úroveň. Koronakrize umožnila utlumení světové

⁶⁷ Srov. (Sirůček, 2016a, b).

⁶⁸ Srov. (Břicháček, 2024).

⁶⁹ Srov. (Klaus a kol., 2020, 2023).

ekonomiky a měla se stát instrumentem k přeměně společností. K. Schwab a další globalisté vyhlásují, že svět se již nikdy nevrátí ke stavu před COVID-19. Přicházejí s projektem Velkého resetu, se třemi propagandistickými pilíři v podobě nasměrování trhů k tzv. spravedlivějším výsledkům, sdílených cílů „zelených“ investic a zužitkování 4IR k podpoře veřejného blaha, zejména řešením zdravotních a sociálních výzev. Např. (Katasonov, 2023) ovšem varuje před manipulacemi pojmovými a faktografickými, které mají zakrývat skutečné podoby i cíle, resp. pokouší se o dešifrování plánů Velkého resetu a inkluzivního kapitalismu. Včetně varování, že elitami projektovaný „překrásný nový svět“ je brutálním elektronickým koncentračním táborem pro normálního neprivilegovaného člověka. Zdaleka nejenom podle V. J. Katasonova se jedná o současnou největší hrozbu lidstvu – o „otevřené spiknutí“ proti lidskosti a proti člověku samotnému.

Projekt Velkého resetu⁷⁰ je další ze (staro)nových podob konceptů transformace kapitalismu. Novým „normálem“ se má stát Velký reset – nový kabát staré globalistické agendy. Fundamenty kapitalistického uspořádání Schwab & co. přitom nijak nezpochybňují. Velký reset naopak nerovnosti prohlubuje a trvale fixuje.⁷¹ Přičemž požaduje po neprivilegovaných lidech, aby se vzdali značné části spotřeby, a především demokratických výtěžků vývoje za poslední století – tyto anuluje. Nejde o žádnou kovidovou cestu k socialismu ani o sebedestrukci kapitalismu. Kapitalismus se feudalizuje a hrozí nové, digitální a tužší nevolnictví, resp. otroctví. V novém světovém řádu má práci převzít robot, má zaniknout osobní vlastnictví (nikoli ale pro elity), mají být citelně omezena práva i svoboda pohybu a ovládat lidi má hrozba zablokování elektronicky vypláceného nepodmíněného příjmu.

Kovidovou globální paniku lze interpretovat jako kolaps neoliberální globalizace v přímém přenosu,⁷² nicméně neoliberální globalismus zničil odolnost ekonomik (a celých společností) již před pandemií. Došlo k narušení principů globální ekonomiky (včetně obchodních zásad či důvěry v globální měny apod.), zesílila nestabilita a problémy unipolárního světa, realizovány byly globalizační posuny. Samotná globalizace se ocitá v krizi, resp. přechodné fázi. Hovoří se o postglobální éře. Diskutovány jsou odklony od globalizace – v podobě deglobalizace, renacionalizace, deinternacionalizace, resp. regionalizace a lokalizace (EU, např. lokální energetika (modulární reaktory), regionalizace krizové infrastruktury atp.).

⁷⁰ Srov. (Schwab, 2017), (Schwab, Malleret, 2021).

⁷¹ Srov. např. (Keller, 2010).

⁷² Srov. (Sušová-Salminen, Švihlíková, 2020).

Ovšem propagována je i reglobalizace coby reakce na nerovnosti, změny klimatu a zdravotní krize. Podle (Benedikter et al., 2022) má jít o měnící se tvář – nikoli změnu neoliberální kapitalistické podstaty – globalizace v reakci na aktuální výzvy (nerovnosti, klima, pandemie) a nerovnováhy (politické, sociální, ekonomické). Stále má platit cíl přechodu na globální společnost, včetně redefinice Západu v době přerozdělování moci a vzniku multipolárního globálního řádu. Upozorňováno je na soudobá rozcestí vrcholné globalizace (s vlivem rostoucích nerovností a populismu), s trendy deglobalizace, deinternacionalizace, renacionalizace (ekonomického nacionalismu) i nástupem nového multipolárního globálního řádu (s novými bilateralismy), ústupem kosmopolitismu, krizí mezinárodních institucí, rozpadem dohod v protikladu s trendy vzestupu nových mocných různorodých nadnárodních konglomerátů (Šanghajská organizace pro spolupráci aj.) a nadnárodních megaprojektů (Nová hedvábná stezka, Nord Stream 2), propojujících tzv. demokracie a tzv. nedemokracie. Reglobalizace totiž má být poháněna „*novou bitvou*“ mezi tzv. democraciami a tzv. nedemocraciami. K příčinám korekcí globalizace jsou řazeny rostoucí nestability způsobené dynamikou neoliberální (pravice) i kosmopolitní (levice) hyperglobalizace, dále rostoucí nerovnosti mezi zeměmi i uvnitř zemí a konečně i rostoucí nedůvěra vůči elitám, politikům, médiím, ideologiím. Diskutována je nová globální architektura pod vlivem obchodních válek či technologické posuny díky AI (závod o nadvládu AI hlavně mezi Čínou a USA).

Potenciálně pozitivní aspekty reglobalizace jsou propagandisticky spojovány s vizí pětinasobných korekcí a inovací globalizace. 5R reglobalizace je formulováno in (Benedikter et al., 2022) takto: zdokonalování globalizace („*refining*“) – zlepšení mechanismů a zákonů, aby byla globalizace spravedlivější a „*pro lidi*“; přerámování globalizace („*reframing*“) – propojení s regionálním i místním, včetně procesů glocalizace; reformování globalizace („*reforming*“) – reforma základních institucí, tj. mezinárodních a globálních orgánů, včetně jejich strategií a politik; předefinování globalizace („*redefining*“) – ve vazbě na nové koncepty ležící nad dichotomií levice vs. pravice a idealismus vs. realismus, včetně kosmologizace (potenciální expanze lidstva do okolního vesmíru) a revize globalizace („*revisioing*“) – nové integrační perspektivy pro globalizační procesy, zohledňující více hledisek (včetně pohledu nejchudších). Intersocializační teoretizace reglobalizace je vnímána coby reteoretizace globalizace.

V kontextu otázky, zda je globalizace již za zenitem, lze připomenout obraty v dynamizace globalizace, které byly spojovány např. již s obdobím 2007-09 aj.⁷³ Mezi síly oslabující (neoliberální) globalizaci náleží ekonomická konvergence (klesající rozdíly mezi západními a asijskými mzdami, oslabování offshoringu apod.), technologické změny (robotizace, 3D tisk aj. zkracují výrobní řetězce), ohrožení důvěry v globální přelévání kapitálu, protekcionistická a tzv. populistická vlna (Trump – dnes již opakovaně, Brexit apod.), odvrát od „Čimeriky“ (nová studená válka), pandemie Covid-19, válka na Ukrajině. Patrné jsou snahy přecházet z offshoringu na onshoring a friendshoring (s návraty výroby domů či do spřátelených zemí). Ústup globalizace výroby je nahrazován globalizací služeb (nové technologie, včetně AI umožňují nárůst zprostředkovatelských služeb). Odolnost globalizace však automaticky neznamená světovou harmonii – rozvoj mezinárodního obchodu v 19. století také nevedl k věčnému míru mezi národy. Možná i spíše naopak.

Záchranou hroutícího se globalismu má být přeformátování světa Velkým resetem, spojeným s inkluzivním kapitalismem, s transformací na kapitalismus stakeholderů. K transformacím náleží oprášení konceptu „*kapitalismu stakeholderů*“, kterou razí jeden z ústředních ideologů 4.0 K. Schwab. Apeluje na odpovědnost byznysu⁷⁴ a neškodně kárá neoliberální doktrínu za nerovnosti, finanční spekulace i využití ICT a mobility pro nové podoby moci a nadvlády. Jde o vizi reformy kapitalismu zevnitř, kterou si udělá kapitál sám na svém tržním prostoru a nemá k tomu potřebovat státní zásahy. Manažerský projekt kapitalismu stakeholderů spoléhá na tržní principy a staví na deformované vizi lidí pouze jakožto pasivních konzumentů. „*Kapitalismus akcionářů*“ (zaměřený na zisk) se má přizpůsobit „*kapitalismu stakeholderů*“ (zainteresovaný kapitalismus zúčastněných stran) skrze plnění sociálních a enviromentálních cílů. Tento kapitalismus staví soukromé korporace do pozice správců majetků společnosti. Třetí možností má být „*státní kapitalismus*“ (Čína). Schwabův koncept „*účastnického kapitalismu*“ z roku 1971 byl aktualizován roku 2019 a za koronakrizi.⁷⁵

⁷³ Srov. (Sirůček, 2011, 2012, 2016a, 2020a).

⁷⁴ Mytologie tzv. společenské odpovědnosti firem (CSR = Corporate Social Responsibility) je nejenom velkou bublinou a PR, nýbrž se již stala i společenskou konvencí a povinností – srov. namátkou (Kunz, 2012). Především korporace mají přecházet od kapitalistického (ziskově orientovaného) podnikání na podnikání humanistické, sociální, korektně-pokrokařské, včetně aspektů genderových, zelených apod. Přitom tzv. zachraňují planetu a převychovávají zákazníky v duchu dogmat tzv. liberální demokracie. Dobrovolnická činnost CSR ovšem dnes již nestačí, tuto vystřídal projekt ESG, který tzv. udržitelnost firmy převádí do dat.

⁷⁵ Schwab vynáší verdikt nad národními státy, kdy koronakrizi měla umocnit neschopnost vlád poprat se s problémy společností i ekonomik. Pandemie měla skýtat „*otevřené okno*“ pro likvidaci starého světa, kdy při rozšiřování globalizace a demokracie nemá již pro národní státy být místo. Rozhodovat mají nevolení experti, nejen ve sféře medicínské, za kterými mají stát „*globální korporace se společenskou odpovědností*“ (odpovědný kapitalismus). Funkce států mají převzít nadnárodní společnosti, které budou

Do globální aliance Velkého resetu – vedle davoských „*manažerů lidskosti*“ – vstoupil papež František s iniciativou inkluzivního kapitalismu. Inkluzivní (a „*chytrý*“ i „*čistý*“) má podle World Economic Forum (Světové ekonomické fórum) být i ekonomický růst. Ovšem „*chytrý*“ a „*udržitelný*“ růst měl v EU propuknout již kolem roku 2020 – podle dokumentů, resp. cílů z první dekády 21. století, které taktéž nikdy nebyly naplněny. Připomenout lze taktéž i fetišizaci udržitelnosti pod hlavičkou *Agendy 2030* OSN.

K aktuálním buzzwords náleží bajky o cirkulární ekonomice (a tzv. kreativní ekonomii). In (Kislingerová, 2021, 2023, 2024) jsou tzv. kreativní ekonomie a cirkulární ekonomika líčeny jako další tzv. nová ekonomie a nová ekonomika.⁷⁶ Cirkularita (oběhové hospodářství) má být historickou nezbytností a přinášet změnu samotného paradigmatu. Zrod cirkulární ekonomie je vztahován k začátku 21. století. Dále báhorky se týkají decouplingu (coby rozdělení trendů ve smyslu oddělení zátěže životního prostředí a ekonomického výkonu (oddělení růstu spotřeby od spotřeby energie a zdrojů). Další ze soudobých buzzwords...⁷⁷ Opomenout nelze ani „*coll*“ projekty ne-růstu. Některé výtvoři ohledně ne-růstu připomínají spíše kreativní nerůstové performance nežli vážně míněné materiály. Vážně ovšem míněny (pravděpodobně) jsou a nastolují otázky o ekofanatismu i zdravém rozumu svých autorů.⁷⁸ Bizarní snění o „*zelené energetice*“ přitom mnohdy nerespektuje ani základní fyzikální zákony.⁷⁹ Připomínat lze pohádkové „*bubliny*“ bioenergií, drahou vodíkovou fantastiku apod. A také naděje ohledně termojaderné energie (s nevyřešenými problémy řízené termojaderné fúze i fundamentální otázkou, zda finanční spekulanti mají zájem na skutečném řešení nejen energetického problému).

(Deanová, 2021) varuje, že nikoli všechny postkapitalistické dystopie jsou pouhé fikce. V USA se jedním ze scénářů vývoje stává „*masové nevolnictví*“, kdy podtřída bez majetku dokáže přežít pouze tím, že bude sloužit potřebám lidí s vysokými příjmy. Kapitalistická

mediálně líčeny jako ekologicky stabilní, udržitelné, ekonomicky úspěšné, které ví nejlépe, jak hospodařit s majetkem (coby „*strážci majetku*“). Pandemie měla přispět k protlačení zelené agendy, kulturní revoluce, základního nepodmíněného příjmu i likvidaci hotovosti. V digitálním řádu má práci převzít robot, má zaniknout osobní vlastnictví (koncept sdílení), budou omezena práva i svoboda pohybu a ovládat lidi má hrozba ztráty elektronicky vypláceného základního příjmu (který nebude nepodmíněný – má být spojen se sociálním skóre, včetně uhlíkových stop atp.).

⁷⁶ Kolikátá již? Srov. (Džbánková et al, 2021).

⁷⁷ „... budeme toho vyrábět a spotřebovávat stále více, ale zároveň bude klesat spotřeba zdrojů a znečištění. Bohužel, takovýto „andělský růst“ či „absolutní decoupling“, tedy „oddělení“ ekonomického růstu od spotřeby materiálů a energie, nebyl zatím hodnověrně empiricky prokázán a zdá se, že je to „absolutní nesmysl““ (N. Johanisová in předmluva k Schumacher, 2021, s. 9).

⁷⁸ Srov. (Nerůstový kolektiv, 2022), resp. (Sirůček, 2023a).

⁷⁹ Srov. (Kapica, 1977).

dynamika, která vedla k imperialismu jako monopolní fázi kapitalismu, má upevňovat dominanci monopolů a finančního kapitálu a dnes směřovat k neofeudalismu. Kapitalismus produkuje své vlastní hrobníky, ale těmito hrobaři nemají již být proletáři. Mají jimi být tendence proměňující kapitalismus v neofeudalismus nových pánů a nových nevolníků, mikroelitu platformových miliardářů a masivní sektor služeb či sektor služebnictva. Komunikativní kapitalismus se tak má nacházet na civilizačním rozcestí – volbou má být cesta ke komunismu anebo neofeudalismu.

Teorie konvergence naopak

Tématem na samostatnou studii je naplnění či nenaplnění teorií transformace kapitalismu, kdy lze upozornit např. na především v 60. a 70. letech značně populární teorie konvergence. Koncepty konvergence, které byly protiváhou marxistických teorií o nevyhnutelnosti zániku kapitalismu a vítězství socialismu,⁸⁰ náleží mezi klasické transformační teorie. Desítky variant (včetně industriální či nové industriální společnosti atp.) hlásaly postupné sblížování díky vnitřnímu vývoji kapitalismu i socialismu a vznik hybridu. Obvykle s přednostmi obou při eliminaci nevýhod. S variantami nutné syntézy, rostoucí shody, spontánní fúze, jednotné společnosti, generalizované ekonomie aj. S oporou v konceptu postindustrialismu, přičemž základem konvergence systémů měl být rozvoj vědy, techniky, resp. nových technologií.

O sblížování kapitalismu a socialismu uvažují R. C. F. Aron, W. S. Buckingham, J. Tinbergen aj. J. K. Galbraith argumentuje nevyhnutelností plánování a regulování ekonomiky i za kapitalismu, coby důležitému momentu přibližování se k socialismu. Predikuje podřízení se tržního systému plánovitému, s trendem směrem k centrálně řízenému hospodářství. Socialismus v konceptech konvergence, resp. šířeji teoriích transformace kapitalismu bývá interpretován jako jedna varianta industriálního řádu, stejné úrovně jako kapitalismus (R. C. F. Aron, D. Bell, P. F. Drucker, ale i futurologové Tofflerovi). Včetně odmítání vyvlastnění soukromého vlastnictví výrobních prostředků, odmítání třídního boje a diktatury proletariátu.

Se zánikem sovětského bloku se koncepty konvergence zdály definitivně mrtvé. Kromě specificky čínského modelu a dalších výjimek existuje pouze kapitalismus. Opravdu se však

⁸⁰ Srov. (Sirůček, 2024a).

proroctví teoretiků konvergence nenaplnila? Dnešek totiž může být nahlížen jako uskutečnění konvergence „komunismu a kapitalismu“, kdy se z obou systémů vzalo ovšem to nejhorší.⁸¹

J. Keller ironicky glosuje, že konvergence probíhá „trochu jinak, než bylo původně prognózováno“ (Keller, 2020b, s. 6). Optimismus 60. let se odrážel i ve vizích teoretiků konvergence, kteří předpokládali, že společnosti Západu a Východu si budou stále podobnější. Fungování nových technologií si mělo vynutit podobné formy řízení a podoby institucí. Ke sbližování životní úrovně měly vést výsledky růstu. Východ měl upustit „od svých ideologických brýlí, politických kampaní a kádrování“ (dtto) a Západ zase zmírnit „svůj jednostranný ekonomismus, kdy o všem rozhodují jenom peníze“ (dtto). Díky tomuto souběhu měla vzkvétat politika mírového soužití a z planety definitivně vymizet války. Realita? „Bývalý socialistický blok byl důsledně zreformován podle hesla, že peníze jsou vždy až na prvním místě... Ideologická uvědomělost a zápal pro kádrování, které měly polevit, nabyly u nás spíše komických forem. O to náruživěji jim však začínají holdovat na západ od našich hranic... (dtto). Což má dnes přinášet obdobné efekty jaké byly slibovány v 60. letech – „rozkvět politiky mírového soužití, která učiní války a zbrojení zbytečnými“ (dtto).

„Díky pádu socialismu se kapitalismus mohl už konečně přestat přetvařovat. Neoliberálními reformám, které započaly v řadě zemí již počátkem 80. let, narostla křídla. I při nižším tempu růstu si kapitál ukrajuje z koláče domácího produktu stále větší podíl. Tempo zvyšování nerovnosti bohatství a příjmů se v každé další dekádě zvyšuje... jakmile přestalo podnikání soutěžit s byrokratickým systémem řízení ekonomiky, nastoupilo na Západě něco, co trumfuje všechny představy o vládě byrokracie. Průmyslníkům se nařizuje, co smějí a co nesmějí vyrábět, zemědělcům zase diktují, co mohou a co nesmějí chovat a pěstovat. Spotřebitelům se určuje, čím si mohou doma topit, v čem mohou jezdit, jak si musí upravit své bydlení. Jediní, kdo se nemusejí obávat žádných úředních nařízení a vyhlášek, jsou finanční kruhy tvořící nikoliv novou hodnotu, ale nejrůznější spekulativní bubliny, a velké soukromé firmy přisáté na státní výdaje, ze kterých dobývají rentu. Patří k nim i výrobci zbraní, pro které se stal pád socialismu a rozpuštění Varšavské smlouvy impulzem k další mohutné vlně zbrojení. Ve stejnou dobu přicházejí západní politické systémy o pel své demokratické nevinnosti. Už se nijak nezastírá, že za demokratické jsou považovány pouze strany, jejichž programy jsou jen různými verzemi vlády majetkové a příjmové elity... Volební kampaně jsou financovány lobbisty, veřejné mínění usměrňováno experty podle metod, které se osvědčily v reklamě.

⁸¹ Srov. (Klaus a kol., 2020, 2023).

Novináři hlavního proudu stále častěji vystupují jako aktivisté hájící poměry, jichž jsou produktem i uživatelem. Občanské protesty jsou těmito žurnalisty a komentátory buď ignorovány, anebo dehonestovány. Systém si vytváří skrze státní dotace a soukromé nadace svou vrstvu loajální inteligence, která touží být na jedné lodi s těmi, kdo jsou právě u moci. „Podle teorie konvergence z 60. let 20. století mělo v budoucnu dojít k propojení vitálních prvků kapitalismu a socialismu. Protagonisté teorie konvergence měli málo fantazie. Ani ve snu je nenapadlo, že pád protivníka povede vítěze k tomu, aby zkombinoval nejodpudivější prvky obou systémů“ (Keller, 2024).

O tom, že se idea konvergence svým způsobem naplnila, lze uvažovat s připomenutím Z. K. Brzezińskiego a jeho konceptu ze 70. let 20. století. Také Brzeziński se (v jisté době)⁸² měl domnívat, že konvergence proběhne tak, že si z obou (z kapitalismu a socialismu) výsledný systém může vzít to nejlepší.⁸³ Na chaotický dnešek však lze pohlížet jako na zkarikovanou konvergenci komunismu a kapitalismu, kdy se z obou systémů převzalo naopak to nejhorší. Včetně zvrhlých dotací ničících ekonomiku, likvidace svobod etc. Soudobý zdegenerovaný kapitalismus se stal bastardem, kdy slabá vláda slouží mocným firmám, které pro přežití v konkurenci pod taktovkou „*neviditelné ruky trhu*“ potřebují „*viditelnou pěst vlády*“. Ani nové tzv. levice již nevdají kapitalista, vždyť stejně jako ona žije a parazituje z dotací. Nenávidí však normálního člověka poctivé práce. Zlí jazykové glosují – je to proto, že by normální lidé mohli pokrokařské aktivisty k poctivé a užitečné práci nutit. Normální lidé totiž vědí, že hodnoty nevznikají vyplňováním tabulek v žádostech o dotace, granty, projekty.

Analogicky lze tragicky zkarikovanou konvergenci vztáhnout k soudobému politickému spektru, s propojením toho nejhoršího z rozmělněné levice i pravice. Samozvaní liberální demokraté ovládli na Západě téměř všechny politické strany, včetně tradičně konzervativních. Dnešní bezhodnotová politika připomíná dort upečený čapkovským pejskem a kočičkou. Pohádkoví hrdinové přitom – v naivní víře – použili na nepoživatelný výtvar samé dobré věci. Pokrokařští liberálové však svůj smrtelně jedovatý dort upekli z odpadků politické levice a pravice. Cílené zpochybňování tradičního rozdělení politických stran dávno dorazilo i do tuzemského veřejného prostoru a některé subjekty nevyhraněnost dokonce vyzdvihují jako jednu ze základních předností. Liberální média pravolevé spektrum s ideově vyhraněnými

⁸² Srov. (Brzeziński, 1970, 1991). Kniha (Brzeziński, Huntington, 1974) obsahuje průkopnické srovnání SSSR a USA, s tvrzením, že industrializace (i v SSSR) produkuje pluralistické společnosti.

⁸³ Již v 70.-80. letech se začaly objevovat i teorie konvergence poukazující na podobnosti kapitalistických a socialistických zemí v růstu negativních ekologických jevů, zločinnosti, toxikomanie aj.- srov. (Meissner, 1975).

stranami a ucelenými názory cíleně zpochybňují a usilují o pohledy na politiku nikoli již prizmatem střetu pravice vs. levice nýbrž střetů příznivců světa „otevřeného“ a „uzavřeného“ – ve smyslu svatého boje Dobra ze Zlem. Přičemž zastánci „uzavřenosti“ (čímž je míněna normálnost) jsou cejchováni nálepkami populistů, nedemokratů, fašistů, dezolátů, dezinformátorů, chcimírů, švábů atp. Proti kterým stojí pokrokářští lepšolidé (neboli libtardi) se svojí Pravdou & láskou.

B. Bolzano a R. Richta

– největší čeští sociálně ekonomičtí vizionáři

I při zkoumání fenoménů 4.0, 5.0 aj. je možné nalézat české inspirace. Opomenuto by nemělo zůstat poselství R. Richty. Mezioborová studie týmu pod jeho vedením Civilizace na rozcestí vykazuje nadčasový a minimálně částečně utopický charakter. Nadčasovým dílem zůstává i utopie B. Bolzana O nejlepším státě. Zmíněné práce reprezentují dva stěžejní příspěvky českého myšlení k vizím budoucích společností. Mají i své dimenze sociálně ekonomické.⁸⁴

Mravně ukotvený sociální kritik a utopický reformátor ThDr. Bernard Bolzano (1781-1848) nebyl jen matematikem a logikem evropského formátu, teologem, filozofem, učitelem a vychovatelem, nýbrž také kritickým sociálním myslitelem a reformátorem. Hospodářské aspekty v Bolzanově vizi hrají důležitou roli a tato nespočívá na fundamentech pouze naivně fantazijních. V jeho díle lze vystopovat vizionářství sociálního státu, veřejného sektoru či zárodky prvků ekonomie blahobytu. Ocenit nutno promyšlenost, logičnost a přesnost projektu účelně zřízeného státu. Díky práci *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) – kterou samotný Bolzano odmítá za života zveřejnit – se stává nejznámějším českým utopistou. Spis zůstává první původní, a dodnes i jedinou, ucelenou a systematickou českou utopií. Řazení Bolzana mezi utopické socialisty však zůstává diskutabilní, neboť nelze přehlížet nábožensko-etické ukotvení celého Bolzanova díla, resp. fakt, že pojítkem Bolzanových veškerých aktivit zůstává nejvyšší mravní zákon. Kněz-socialista Bolzano má nejblíže k socialismu státnímu. Bolzano může být interpretován jako osobnost česká, i když německy píšící, s připomenutím jeho zemského patriotismu a idealistického světonázoru.

Poslední český polyhistor Bolzano může být nahlížen jako pedagog, ušlechtilý lidumil, kněz-heretik, reformátorský teolog, specifický představitel českého katolického osvícenství a

⁸⁴ Srov. (Sirůček, Džbánková, 2024).

kritický pozdní josefinista prosazující katolickou restauraci. Ovšem opačně, nežli odpovídalo zájmům katolické církve i rakouské monarchie. Včetně bolestného hledání v souvislosti s volbou profese i celoživotní osamělostí. Bolzano přitom byl obklopen oddanými ctiteli a různorodými následovateli, ale pouze nepřímými. Bolzano v literatuře figuruje jako svébytný zemský patriot (s idealistickými idejemi ohledně soužití Čechů a Němců), revoluční skeptik, originální filozof, matematik a logik. S četnými přesahy (např. konceptu zemského patriotismu o sociální a mravní dimenze) i problematickou zařaditelností nejenom do škol filozofických. Se závěrem, že jako vědec se nestrefil do správné doby. Zmíněné se netýká jen filozofie či logiky, ale i dalších aktivit. Jako vědec i člověk zůstával zahleděn do vzdálené budoucnosti a realitě doby (včetně událostí roku 1848) – v podmíněnosti sociálně ekonomické, ideové i národnostní – příliš neporozuměl. Přičemž je možná interpretace, že v řadě ohledů dobu předběhl, leč na straně druhé i ta, že dobu v něčem „zaspal“.⁸⁵ Což platí též ohledně jeho utopického myšlení, které má v mnohém blíže k utopistům století 18. než 19.

Bolzano se v rámci sociálního a politického myšlení věnoval též hospodářské problematice. Za zásadní ekonomickou kategorii považoval vlastnictví. Zabýval se rolí státu a rozpočtu, přichází s neotřelou vizí veřejného sektoru. Základ správy spojoval s obcí, navrhoval úpravy vlastnictví, zdanění aj. Opomenuty by neměly zůstat ani jeho návrhy praktické, které mnohdy čekaly na naplnění desítky let. Proto Bolzano může být řazen k prvopočátkům českého ekonomického myšlení. Dějiny českého ekonomického myšlení však významněji neovlivnil.

Bolzanův význam vědecký bývá spojován s originálními přínosy v matematice, filozofii matematiky, logice či teorii vědy. V centru pozornosti Bolzana se nacházela teologie, kdy největší službu pro obecné blaho spojoval s rolí kněze a pedagoga, přičemž se zabýval výchovou teoreticky i prakticky. Sociálně reformní představy artikuluje ve stovkách přednášek, nedělních a svátečních výchovných kázáních – exhortách, které měly povahu individuálně etickou, sociálně kritickou a nábožensko-filozofickou (Bolzano, 1834). Exhorty dokladují, že Bolzanův nejvyšší mravní zákon – blaženost lidského rodu – má být i nejvyšším principem náboženství. Exhorty jsou klíčové pro kazatelskou a pedagogickou dimenzi Bolzanova díla, včetně nedobrovolného odchodu z univerzity i z hlediska utopických vizí.

Bolzanovy sociálně utopické představy nejuceleněji představuje spis *O nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*,

⁸⁵ K životu, dílu i odkazu B. Bolzana, jakožto i tradicím bolzanovství a bolzanovcům srov. (Sirůček, 2022).

koncipovaný v období 1809-31, resp. ještě později. Často bývá uváděn rok 1831. Spis veřejně vychází poprvé až roku 1932 coby historický dokument. Jeho působení za Bolzanova života je minimální, i když jej Bolzano dával číst přátelům. Veřejné publikování však odmítal. Koncept utopie zásadně ovlivňují společenské kritiky z exhort, zčásti vydané doma a v zahraničí, a to i pod jménem M. J. Fesla či F. Příhonského. Připomínáno bývá souběžné koncipování s pojednáním *Vědosloví* (Bolzano, 1837), přičemž lze nalézat i metodologické spojitosti. Logické dílo se stalo teoretickou základnou pro zformulování základního mravního zákona o obecném blahu, jehož praktické uplatnění měl přinášet vizionářský spis.

Utopie (Bolzano, 1932) je rozdělena do dvaceti osmi kratších kapitol, v nichž Bolzano podrobně líčí uspořádání ideálního státu. Nastíněna je problematika právního zřízení, ústavy, účelu společenských zařízení, Bolzano popisuje zákony, vládu, zdravotní péči, majetkové a hospodářské otázky, včetně peněz či obchodu, osobní a společenský život. Zabývá se smrtí, výchovou, uměním, zábavou, bydlením, výživou, oblečením anebo tím, kdo může být občanem státu. Systematicky probírá všechny stránky života člověka od narození až do smrti. Unikátní je, že v celém díle Bolzano analyticky předkládá argumenty pro a proti a pečlivě neustále vyvrací „*očekávané námitky*“ proti svým návrhům. Což na čtivosti práce nepřidává – jde o text spíše vědecký a nikoli o cestopisný anebo utopický román či kratochvilné čtení.

Utopie (Bolzano, 1932) zůstává v prvé řadě dílem politickým, ale v mnoha ohledech značnou pozornost věnuje ekonomické problematice. Hospodářské uspořádání účelně zřízeného státu charakterizují kapitoly X. – XIV. a kapitola XXVI. Ekonomické dimenze lze však nalézat i v Bolzanových návrzích projektovaných kapitolami dalšími. Za klíčovou je možné označit kapitolu X. *O majetku*. I kategorie vlastnictví je vnímána prizmatem nejvyššího mravního zákona, resp. úsilí o blaho celku. Bolzano proto nevystupuje proti každému soukromému vlastnictví, ale hlásá právo státu na jeho omezení ve prospěch společnosti a obecného blaha.⁸⁶

Bolzano projektuje radikální přestavbu společnosti, kdy reformu jedince spojuje s reformou státního zřízení, zákonů i fungování státu a celé společnosti. Politika přitom má podporovat rozumnou svobodu ve jménu obecného blaha. Má vést občany k dobru, potírat lidské sklony ke zlu, aniž by to jedinec vnímal jako porušení svobody osobní. Přestavba se má týkat i ekonomické sféry, s projekty reforem zemědělství, výroby a obchodu. Bolzanův ideální

⁸⁶ K rozboru celé utopie srov. (Sirůček, 2022), resp. k ekonomickým pasážím též (Sirůček, Šetek, 2023).

stát nese odpovědnost za ekonomiku, přičemž vlastní přírodní zdroje i zdroje kulturní. Bolzano neruší tržní ekonomiku ani peníze, ovšem počítá s kontrolou a regulacemi ze strany státu. Bolzano propaguje družstevnictví a myšlenky kooperace a spolupráce. Průmyslová výroba má být organizována především prostřednictvím výrobních družstev. Větší pozornost Bolzano ovšem věnuje reformám zemědělství a obchodu. Zemědělství má fungovat na družstevních principech. Bolzanův ideální stát není vizí ekonomiky a společnosti centrálně plánované. Drtivá většina direktivních zásahů do ekonomiky se zde odehrává na místní – samosprávné – úrovni pod dohledem občanů, kteří se na opatřeních sami spolupodílejí. Veškerá rozhodnutí o stanovování výše daní, platů, rozdělování majetku po zemřelých či přerozdělování obytných prostor probíhá veřejnou cestou prostřednictvím volených obecních institucí. Pouze tehdy, když obce nejsou schopny problémy řešit na místě (např. při živelných pohromách) zasahují do autonomního ekonomického rozhodování obcí vyšší celky od okresní po celostátní úroveň.

Zmínit lze též práci *O právu duchovních dostávat existenční prostředky od osob, jež nejsou příslušníky jejich vyznání* (Bolzano, 1838). Obsahuje i kritiku vlastnických poměrů, přičemž Bolzano se snaží o aplikaci utopických představ. Stať *Praktické návrhy k odstranění bídy, kterážto nyní panuje mezi značnou částí obyvatel Prahy* (Bolzano, 1847) drasticky líčí bídu pražského dělnictva a naznačuje cesty ke zlepšení jeho hmotného postavení. Včetně myšlenky dobrovolného zdanění bohatších občanů ve prospěch chudiny. K dobročinným návrhům náleží i doporučení chudině zprostředkovat prodej za velkoobchodní ceny. Bolzano navrhoval i jiná opatření, např. na zlepšení chudinských ústavů, za palčivou otázku považoval bydlení aj.

Bolzano se neomezoval na propagaci a pokoušel se i o praktickou realizaci některých návrhů. K příkladům lidumilství a dobročinnosti náleží příspěvek k založení Spolku pro podporování chudých posluchačů univerzity či to, že výtěžek z prodeje spisů věnoval péči o chudé. Jako nadšený propagátor idejí družstevnictví podporoval v Těchobuzi vznik agrárního družstva, navrhoval zřídit družstevní sýpky a svépomocnou záložnu. Zamýšlel zbudovat školu pro dělnickou mládež. Obdobně se snažil prosadit i v Praze. Navrhoval byty pro dělnické rodiny, volal po opatřeních na zvýšení dělnických mezd či ochranném dělnickém zákonodárství. B. Bolzano tak může být považován za předchůdce moderních sociálních politik.

Dílo (Bolzano, 1932) je utopické, ovšem nikoli zcela fantazijní. Utopie tkví pevněji v realitě a obvykle se neuchyluje k iracionálnímu snění a blouznění. U vizí a návrhů Bolzana lze vysledovat realistické kontury utopismu. Obdobně jako u dalších osvícenských utopií se

neomezuje pouze na popis vysněného zřízení, nýbrž nastiňuje i konkrétní opatření na změny. Realistické kontury Bolzanova utopismu se odvíjejí již od toho, že nejlepší, ideální, stát není koncipován jako absolutně dokonalý, jakýsi nový ráj na zemi. Nýbrž se má jednat o stát účelně zřízený – tak, aby z nutných zel volil, pokud možná nejmenší. K realismu vizí zásadním způsobem přispívají propracované ekonomické fundamenty. Státní zásahy do ekonomiky jsou u Bolzana promyšlenější a propracovanější nežli u osvícenských utopistů. Bolzano se do jisté míry snaží utopické vize skloubit s nastupující průmyslovou výrobou. Vedle dimenze hospodářské klade důraz na sféru politiky, včetně primátu politiky nad ekonomikou. Veškeré (nejen) politické dění v ideálním státě má občan možnost aktivně spoluurčovat a spoluutvářet. Jednotlivec má v Bolzanově utopii větší prostor pro seberealizaci a není pouhým pasivním příjemcem dobrodiní od státu. S čímž souvisí aspekty samosprávy a decentralizace. I ohledně regulace sociálních vztahů návrhy Bolzana nikoli vždy zcela rezonují s typickými idejemi osvícenců. Nepřehlédnutelný je výchovný a vzdělávací rozměr.

Nicméně v rovině silně utopické zůstává cesta k ideálnímu státu, cesta nenásilná, reformní, cesta pokojné osvěty. Opatrný reformista Bolzano neuznává rychlé a radikální změny, včetně revoluce. K idealistickým a utopickým rysům náleží až naivní víra v harmonický řád světa, v němž má být předem zajištěno vítězství dobra a spravedlnosti. Chybí adekvátní subjekt změn. Bolzano se morálními, resp. výchovnými apely obrací především na vzdělané vyšší vrstvy.

Bolzano byl ovlivněn socialistickými idejemi, včetně socialismu utopického. V mnohém má k socialistům obecně, včetně i socialistů moderních, blízko (namátkou v pohledu na soukromé vlastnictví, ohledně odměňování dle práce, společenského charakteru i prospěchu práce atd.). Řazení mezi utopické socialisty však zůstává diskutabilní, neboť nelze přehlížet nábožensko-etické ukotvení celého díla, resp. fakt, že pojičkem veškerých aktivit zůstává nejvyšší mravní zákon. Nalézat lze styčné plochy s idejemi malovýrobními, přičemž Bolzana jako socialistu malovýrobního však označit nelze. Kněz-socialista Bolzano, včetně nadtřídního humanismu, má nejbližší k socialismu křesťanskému a v něčem i k socialismu katedrovému (či státnímu). V díle Bolzana lze nalézat stopy utopického komunismu, ovšem označení samotného Bolzana jako komunisty na místě není. É. Cabet či É. G. Morelly mají ke komunismu mnohem blíže.

Vědeckotechnický revolucionář, akademik, filozof, sociolog, prognostik, vedoucí mezioborových výzkumných týmů PhDr. Radovan Richta, DrSc. (1924-1983) těžiště celoživotního úsilí soustředil na studium vědeckotechnické revoluce (VTR) za socialismu a

společenských a lidských souvislostí. Na Východě i Západě se proslavil knihou *Civilizace na rozcestí*, která v mnohém předběhla dobu. Oceňována bývá Richtova teorie technologické evoluce (nástroj-stroj-automatizace), vize postindustriálního socialismu aj. Patří ke spoluautorům termínu postindustriální společnost, jako jeden z prvních uvažuje o globální revoluci. Richtu lze označit za předchůdce úvah o společnosti vědění, kybernetické revoluci, globalizaci, o 4IR a dopadech technologií 4.0 či 5.0, zpráv Římského klubu, ale i teorií lidského kapitálu, systémového přístupu, teorie chaosu.

Mezníky Richtova díla (i postup etap jeho badatelských týmů) vytyčují práce *Komunismus a proměny lidského života (K povaze humanismu naší doby)* (Richta, 1963a), *Člověk a technika v revoluci našich dnů* (Richta, 1963b), *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce* (Richta a kol., 1966) a *Člověk / věda / technika: K marxisticko-leninské analýze vědeckotechnické revoluce* (Kolektiv, 1973). Richta se zasloužil o české vydání Marxova díla *Rukopisy „Grundrisse“* a sepsal úvodní slovo. Richtovo dílo čítá desítky položek zahrnujících výstupy knižní, sborníkové, časopisecké, novinové či televizní aj.⁸⁷

Richta oplýval tvůrčími a odvážnými novátorskými myšlenkami. Eseje (Richta, 1963a) přispívají k tomu, že se termín technologie stává jedním z ústředních pojmů filozofických úvah 60. let. V marxistickém duchu analyzuje revolucionizující procesy VTR, kdy práci zakončuje otázkou: „*Chováme se jako revolucionáři?*“. Ústřední „*otázku otázek*“ formuluje Richta takto: „*zda tíží lidi... impozantní moc moderní techniky nebo jim dává křídla?*“. Což rámuje mnoha otázkami dalšími, např. zda vůbec rozumíme revoluci, kterou sami vyvoláváme? Rozpracování především této studie ústí ve stěžejní dílo *Civilizaci na rozcestí* (Richta a kol., 1966).

Eseje (Richta, 1963b) přemýšlejí o převratech v lidských vztazích a proměnách práce. Socialismus je pojímán jako „*společensví práce*“, se zdůrazněním revolučních změn materiální základny pod vlivem VTR. Analyzováno je ekonomické oprávnění komunismu, s vizi tvůrčí práce, plného rozvinutí lidské činnosti samé, sebeuskutečnění individua. Materiál zakončují slova: „*Tajemství naší epochy záleží na společenském rozvoji člověka*“.

Civilizace na rozcestí (Richta a kol., 1966) je ekonomickou, sociologickou a technologickou prognózou vývoje, pojednávající o přeměnách industriální společnosti na společnost postindustriální (či informační atp.). Vytyčuje vizi postindustriálního socialismu, v duchu ideálů marxistického humanismu a systémového pohledu. Richta pojetí vědecko-

⁸⁷ K životu, dílu, osudovým rozcestím, době i odkazu R. Richty srov. (Sirůček, 2024a, c, d).

technické revoluce (VTR) chápe ve smyslu revoluční změny v totalitě výrobních sil. Zákonitě spěje k vyvrcholení ve společnosti, která cílovou funkci maximalizace zisku má nahradit funkcí všestranného rozvoje člověka.

Mezioborová studie se stala bestsellerem, když přitáhla značnou pozornost doma i v cizině. Označována byla i jako „*Kapitál XX. století*“. Zůstává světově nejvydávanější původní tuzemskou prací z oblasti filozofie, ekonomie a sociologie, přeložena byla do dvanácti jazyků. Zájem vzbudil důsledně kritický přístup, celostní záběr, originalita a široké využívání nových poznatků světové vědy. Studie vedla i k tvorbě nového vědního oboru o VTR. Na svou dobu byla výjimečná skutečně interdisciplinárním pojetím, kdy se prací účastnili experti z filozofie, sociologie, ekonomie, urbanistiky, medicíny aj. Důležité je i úsilí systematicky srovnávat vývoj v kapitalistických a socialistických zemích a hledat pro tento účel validní ukazatele.

Civilizace na rozcestí usiluje o komplexní a syntetické objasnění VTR, jejích souvislostí a důsledků, včetně dimenze lidské a společenské. A to na pozadí střetávání dvou soustav – socialismu a kapitalismu. Text staví do kontrastu VTR a průmyslovou revoluci. Rozcestí se týkalo možnosti dalšího zabezpečení rozvoje výrobních sil harmonickým způsobem, včetně rozvoje člověka. Richta konstatuje přítomnost „*uzlové čáry*“ moderní civilizace, za kterou již další rozvoj výrobních sil není zvládnutelný industriálními způsoby, jen přechodem k VTR.

VTR vede ke stavu, kdy individuální zájmy mají být v souladu s obecnými. Za VTR určujícím činitelem přestává být kapitál a práce a stává se jím rozvoj tvůrčích sil člověka. Průmyslová revoluce měla proměnit většinu evropských národů na dělníky a po světě rozšířit protikladnou sociálně třídní strukturu. VTR má směřovat k společnosti beztřídní a k pohyblivé struktuře, založené na rozvoji člověka člověkem. Dílem socialistické revoluce bylo odstranění kapitalistických výrobních vztahů a převzetí industriální produkce pro socialistické cíle. Tímto se však otevíral nový rozpor, kdy poměry všeobecné spolupráce ve společenských vztazích se ocitly v rozporu se zastaralostí a neefektivností struktury výrobních sil.

Existují další interpretace civilizačního rozcestí. Richtovy práce mají být socialistickým odrazem hluboké a mnohorozměrné krize, včetně existenciální, do které zabředla industriální civilizace. Tuto krizi manifestuje civilizační kvas 60. let, na Východě i Západě. Dílo Richty a jeho týmu lze označit za předchůdce Římského klubu a jeho varovných prognóz. Richta ale stále dokonalejší uspokojování potřeb nespojuje automaticky se stále větší a větší spotřebou přírodních aj. zdrojů. Nevolá ani po zastavení růstu, nýbrž formuluje náměty ohledně

„*optimalizace růstu*“ v duchu ekonomie času. V pojetí daleko širším a s klíčovým důrazem na subjektivitu. Na samotného člověka, na nový prostor pro jeho všestranný (sebe)rozvoj.

Za *Civilizaci na rozcestí „v kostce“* lze označit stať (Richta, 1966). Shrnuje klíčová východiska, hypotézy i závěry. *I. a II. vydání Civilizace na rozcestí* – vedle *Předmluvy, Úvodu* a pasáží *Přílohy* – sestává ze čtyř tematických oddílů. *Úvod* nese podtitul *K pochopení smyslu změn. Přílohy* zahrnují pasáže *Několik shrnujících námětů k zamyšlení pro praxi, Tabulky* a *Seznam literatury*. Stran je 256. *III. rozšířené vydání* čítá již 417 stran. Obsahuje nové části o změnách v modelech růstu či ohledně zasazení VTR do proudu dějin i četná doplnění z podkladových studií. Názvy některých pasáží jsou upraveny a přibýlo poznámek.

První oddíl *K povaze vědeckotechnické revoluce* mapuje změny struktury výrobních sil, technické a sociální převraty a přístup k VTR v ČSSR. Obsahuje dále vnitřně členěné tři kapitoly. Druhý oddíl *Převraty v práci, kvalifikaci a vzdělání* cílí na dopady VTR na strukturu práce a vzdělání. Sestává ze dvou kapitol. VTR mění i způsob života, kdy se člověk musí vypořádat s umělým prostředím. Člověk vystupuje z původního naturálního světa a žije v prostředí, které si sám uměle vytvořil. Což analyzuje oddíl třetí *Moderní civilizace a rozvoj člověka*, tvořený ze dvou kapitol. Dvě kapitoly čtvrtého oddílu *Nové rysy společenského vývoje v období vědeckotechnické revoluce* zdůrazňují nové postavení vědy a věnují se otázkám řízení a společenským a ideovým problémům „*epochy vědy a techniky*“.

Část *Civilizace na rozcestí* hodnotí vliv VTR na lidský život ve sférách jako životní prostředí, organizace práce, životní styl, vztah k přírodě atd. Uskutečňování VTR je vnímáno jako ústřední linie otevřeného soutěžení kapitalismu a socialismu. Obsažena jsou tak i doporučení, která mají zvýšit výkon československé ekonomiky. Na odborné rady ohledně změn v řízení společnosti a ekonomiky tehdejší vedení nebralo přílišný zřetel. Mnohdy naopak přikrývalo Richtovým slovníkem a jeho autoritou stávající direktivně administrativní metody řízení.

Ohledně Richtova pojetí VTR zaznívají kritiky týkající se definice VTR a její interpretace jako všeléku, resp. vizionářská představa, že VTR má automaticky vést ke komunismu. S čímž souvisí výhrady směřující k akademičnosti výzkumů a jejich utopickým dimenzím. Přes dobová omezení (včetně přehnaného technooptimismu) Richtova teorie VTR zahrnuje většinu společenských a civilizačních růstových faktorů. A to v závislosti na lidských potřebách a vývojových proměnách člověka a společnosti. Jednu z klíčových inspirací představuje důraz na sféru vědy a výzkumu. S čímž souvisí akcent na vzdělanost a roli lidského faktoru i na investice

tímto směrem. Mnohé podněty dílo Richty vnáší do diskuzí o společnostech 4.0 či 5.0. *Civilizace na rozcestí* je skutečně vědeckým pojednáním, na rozdíl od většiny textů o tzv. 4IR, které jsou charakteru spíše propagandistického. Richta a jeho týmy opravdu chtěli světu něco sdělit, a tímto pomoci svět změnit ve směru humanistických ideálů.

„*Antirevizionistické*“ úpravy konceptu socialistické VTR rekapituluje sovětsko-česká kolektivní práce *Člověk / věda / technika*. Zdůrazňuje dějinnou roli dělnické třídy (a vedoucí roli strany) i v podmínkách VTR. Výstupy z období konsolidace operují s tím, že soutěžení v podmínkách VTR má být již rozhodnuté ve prospěch světového socialismu. Což podtrhuje orientace na kritiku západních teorií sociologických, politologických, ekonomických apod.

Posledním velkým úkolem, který R. Richta vedl, byla prognóza vývoje *Československo 2000*.⁸⁸ Šlo o neveřejnou kolektivní studii, vypracovanou pro vládu ČSSR v Richtově Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV, ve spolupráci s Ekonomickým ústavem ČSAV.

Pohledy na R. Richtu zůstávají různé. Jeho působení v společenských vědách bývá relativizováno a interpretováno coby ambivalentní a nejednoznačné. Přestože v některých otázkách byl Richta nutně poplatný době, jeho dílo dokazuje sílu ducha i snahu o vědecky objektivní vidění nejenom přítomnosti, nýbrž především budoucnosti. Na straně jedné bývá vědec a politik Richta připomínán jako jedna z liberálně reformních tváří Pražského jara. Náležel k tvůrcům *Akčního programu KSČ* a je považován za klíčovou osobnost při formulaci dalšího vývoje socialismu v Československu. Tzv. „*obrodný proces*“ měl nalézt teoretické vyjádření právě v konceptu VTR a *Akčním programem KSČ*. Zdůraznit je však nutno iluzornost specificky československé cesty v rozděleném světě, pevně vykolíkováném jaltským systémem. Globální realitě následně neodpovídala ani osmašedesátnická snění ohledně případných dubčkovských návazností po roce 1989. Na straně druhé tak bývají Richtovi vyčítány akademické aj. posty, obraty názorů a aktivity po roce 1968 i jeho díla samotná.⁸⁹

S ohledem na výše prezentované staré a nové, resp. staronové teorie transformace kapitalismu dodejme, že samotný Richta názory dobových teoretiků transformace kapitalismu ohledně obrody kapitalismu odmítal,⁹⁰ přičemž tato kritika sílí v 70. a 80. letech – za normalizace.⁹¹

⁸⁸ Srov. (Richta et al., 1980).

⁸⁹ Srov. (Sirůček, 2024a).

⁹⁰ Srov. např. (Richta a kol., 1966, cit. dle *III. rozšířeného vydání 1969*, s. 65).

⁹¹ Srov. např. (Kolektiv, 1973).

Ústředním tématem Richtových prací zůstává všestranný rozvoj člověka a socialistický humanismus. Tyto nejsou pouhým přenesením západních konceptů postindustriální apod. společnosti do socialistických kulís liberálního kvasu 60. let. Na straně druhé však nejde ani jen o pouhé nalézání a oprašování Marxových úvah naznačených v „*Grundrissech*“.⁹² Celé Richtovo dílo je prostoupeno humanistickými ideály. I *Civilizace na rozcestí* naznačuje, jak dosáhnout všeobecné přeměny a pokroku ve společnosti ve smyslu seberealizace člověka jako sebeúčelu. Všestranný rozvoj člověka má být základem, ale i cílem, rozvoje výrobních sil.

Za připomenutí stojí taktéž Richtova víra, že v socialistické ekonomice není nutno obávat se techniky (a technologií), a naopak tyto dále rozvíjet, neboť zůstávají pod veřejnou kontrolou a slouží člověku. Včetně přesvědčení, že při zavedení automatizované výroby nehrozí růst nezaměstnanosti, protože ekonomika je koordinovaná tak, aby ten, kdo ztratí práci v důsledku automatizace, ji získal jinde. Rozvoj technologií nebyl Richtou chápán jako riziko a ohrožení pro společnost, nýbrž naopak jako příležitost a šance – dystopie Richta nepěstoval.

Aniž by autor tohoto příspěvku chtěl násilně spojovat zcela jiné osobnosti i odlišné světy B. Bolzana a R. Richty a uměle nalézat jejich styčné plochy za každou cenu, vynořuje se řada podobností. Bolzano a Richta dodnes nejsou plně doceněni a známějšími zůstávají jejich díla v cizině. Bolzano a Richtu lze připomínat i v kontextu otázky posledního českého polyhistora.⁹³ Bolzano usiloval o pronikání do samotných základů příslušného zkoumaného oboru. Široký vědecký záběr přitom neznamenal povrchnost a plytkost úvah a konceptů. Mnohostranné zaměření tohoto renesančně rozkročeného vědce zůstává stále aktuální inspirací ohledně mezioborovosti. Mezioborovostí Bolzano připomíná Richtu. Kterého s Bolzanem spojuje taktéž humanismus a vizionářský rozměr. Přičemž Richta na ústřední místo staví člověka, pro Bolzana zůstává obecné blaho důležitější nežli samotný člověk. Ústředním tématem Richty zůstává všestranný rozvoj člověka. V centru jeho pozornosti se vždy nacházel člověk, kdy k humanistickým poselstvím náleží teze o rozvoji člověka jako sebeúčelu.

Bolzano si uvědomoval, že lidstvo za tisíce let své existence ideální, dokonalou formu státu nenalezlo a ani sám příliš nevěřil, že jeho vizionářské myšlenky bude brzy možné uskutečnit. Proto odmítal utopické pojednání (Bolzano, 1932) – kterého si přitom měl ze svého díla cenit nejvíce – publikovat za života. K čemuž přispívá jeho zdravotní stav, neobliba u rakouských

⁹² Srov. (Richta, 1971).

⁹³ Srov. (Sirůček, 2024a, d).

úřadů i revoluční události 1848, které Bolzana polekaly. Nicméně přitom nabádal k šíření a rozvíjení vizionářských myšlenek, a hledání toho dobrého, co by z nich mohlo vzejít.

Ohledně otázky, zda je vědeckotechnického revolucionáře Richtu oprávněné nazvat utopistou, se autoři kloní k závěru, že ano. Bez pejorativního nádechu. Richta byl tvůrčím utopickým marxistou. I když přesnější je termín vizionář (a snílek). Původní český marxistický vizionář s představami ohledně postindustriálního socialismu, resp. budoucího komunismu. Utopičnost Richtovy teorie VTR lze nahlížet různě. V době normalizace byla tato okleštěna a VTR se stala „fiktivní revolucí“. Jednalo se o mýtickou vizi, která pokud pojednávala o kapitalismu, byla zbytně dystopická. Pokud o socialismu, pak byla zpravidla růžově utopická.⁹⁴

Spis *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) je vědecké pojednání, originální, překvapivé – obdobně jako legendární *Civilizace na rozcestí* (Richta a kol., 1966). Jde o dva stěžejní příspěvky českého myšlení k vizím uspořádání společnosti. Včetně představ o ekonomice. Problematice vlastnictví věnuje větší pozornost Bolzano, který kategorii vlastnictví považoval za zcela zásadní.⁹⁵ B. Bolzano a R. Richta zůstávají největšími českými vizionáři.

Civilizační rozcestí současná a normalizační výzvy skutečné levice

Hypertrofovaný (pseudo)liberalismus dospěl do historického finále, nalézá se v agónii a je připraven zničit lidstvo. Svět se ocitl na hraně propasti, resp. okraji krvavé džungle. Osudové rozcestí nabízí pokračování v sebezáhutné pokrokářské liberální dystopii (včetně Zelených a dalších údělů) anebo návrat k normálnímu člověku, normálnímu životu, normální práci a ke zdravému rozumu. Této křižovatce dnes čelí i levice. Opravdová radikální levice se musí navrátit k ekonomickému obsahu marxismu i klíčovému významu kategorie vlastnictví. Ke stěžejním úkolům náleží rehabilitace společensky užitečné práce a boj za udržení míru.

Richtovo civilizační rozcestí se týkalo možnosti dalšího zabezpečení rozvoje výrobních sil harmonickým způsobem, včetně rozvoje nejdůležitější složky – člověka, jeho schopností a duševního života. „... v moderní civilizační základně existuje určitá vnitřní uzlová čára růstu, za kterou se převracejí základní vazby a proporce civilizačního vývoje – především pokud jde

⁹⁴ Srov. (Kolektiv, 1973).

⁹⁵ Srov. (Sirůček, 2022), (Sirůček, Šetek, 2023).

o postavení člověka...“ (Richta a kol., 1966, cit. dle II. vydání 1967, s. 15). Richta v 60. letech varuje, že hospodářské potíže, disproporce i nemožnost dalších industrializačních postupů signalizují přítomnost „uzlové čáry“ moderní civilizace. Za touto hranicí další rozvoj výrobních sil není zvládnutelný dosavadními industriálními způsoby (resp. extenzivním růstem), nýbrž pouze přechodem k VTR. Inspirativní zůstává varování ohledně nebezpečnosti ignorování vývojových trendů. I ohledně toho, že nalezení správného směru na civilizačním „rozcestí“ vyžaduje systémové změny. Pro tyto je však nutné změnit lidi i vztahy mezi nimi. Člověk se – podle Richty (ale i Marxe)⁹⁶ – změní, pokud volný čas využije ke svému rozvoji.

Richta prorocky postihuje podstatu systémových problémů reálného socialismu, které později – spolu se subjektivními faktory – ústí v jeho rozpad a demontáž. Podle Richty může být kapitalismus překonán pouze na „*půdě výrobního pokroku*“. Což socialismus nedokázal – z důvodů subjektivních i objektivních. Richtova varování jsou aktuální i pro technologie 4.0 a 5.0, pro které může kapitalistický rámec být již příliš úzký. Richta varuje, že kapitalistická cesta VTR může vést do pekel, neboť se zakládá na principu privátní maximalizace zisku (výdobytky vědeckotechnického pokroku nejsou využity v zájmu většiny společnosti, a důsledkem je destrukce, odcizení a prohlubující se rozpory). Což vývoj potvrzuje.

Richtova ústřední „*otázka otázek*“ zní: „*Lidé vedle sebe nahromadili obrovskou mechanickou, energetickou, chemickou, biologickou, jadernou moc... Technika se nepochybně stala nejpohyblivějším buřičským elementem současného života... probíráme-li literaturu o technice, která rychle za sebou jako v horečce opouští tiskařské lisy celého světa, těžko se nám odpovídá spatra: tíží lidi tato impozantní moc moderní techniky nebo jim dává křídla?*“ (Richta, 1963a, s. 3). Optimistický Richta nepěstoval dystopie a věřil, že v socialistické ekonomice není nutno obávat se techniky (a technologií), a naopak tyto dále rozvíjet, protože zůstávají pod veřejnou kontrolou a slouží člověku. Věřil, že při zavedení automatizované výroby nehrozí růst nezaměstnanosti, neboť ekonomika je koordinovaná tak, aby ten, kdo ztratí práci v důsledku automatizace, ji získal jinde. Rozvoj technologií nechápal jako riziko a ohrožení pro společnost, nýbrž naopak jako příležitost a šance.

K richtovským důležitým inspiracím náleží, že vědecké zkoumání procesů průmyslových či technologických apod. převratů či přímo revolucí by mělo reflektovat jejich komplexnost. Včetně společenských i lidských souvislostí. Přičemž musí být využíváno

⁹⁶ Srov. (Marx, 1971).

poznatků nejrůznějších vědních disciplín a oborů. Přínos R. Richty přitom nespočívá pouze v tématech, kterým se věnoval, nýbrž i v nebyvale silném dialogu mezi různými obory. A snaze uvažovat nově o vědě, o jejích nových horizontech a o jejím bezprostředním vztahu ke společenskému vývoji. Celé Richtovo vizionářské dílo zůstává prostoupeno humanistickými ideály a naznačuje, jak dosáhnout všeobecné přeměny a pokroku ve společnosti ve smyslu seberealizace člověka jako sebeúčelu. „*Na určitém stupni rozvoje moderní civilizace se nezbytně ukáže, že nejefektivnějším způsobem rozmnožování výrobních sil společnosti a lidského života se stává přímo rozvoj člověka samého, růst jeho schopností, jeho tvořivosti – rozvoj člověka jako sebeúčelu...*“ (Richta a kol., 1966, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969, s. 44). Všestranný rozvoj člověka má být nejenom základem, nýbrž i cílem rozvoje výrobních sil. „*Tajemství naší epochy záleží ve společenském rozvoji člověka*“ (Richta, 1963b, s. 51).

Alespoň k částečnému naplnění odkazu R. Richty by mohlo přispět uznání, že naše civilizace se nachází na osudovém rozcestí. Diktatura politické (hyper)korektnosti ovšem jakákoli civilizační rozcestí striktně odmítá. Vnucuje všem přísahat na „*konec dějin*“,⁹⁷ na jedinou správnou progresivistickou pravdu v duchu tzv. liberální demokracie.⁹⁸

Na soudobém civilizačním rozcestí proto musí spojit své síly normální nepřivilegovaní lidé, lidé společensky užitečné práce, lidé používající zdravý rozum, z obou stran politického spektra.⁹⁹ Skutečná levice i skutečná pravice musí vytvořit hráz proti šílenostem a absurditám liberálfašismu.¹⁰⁰ Normalita se dnes stává revoluční.¹⁰¹ Vraťme se k normalnosti a normalitě. Což neplatí jen pro pravici, nýbrž hlavně pro levici.

⁹⁷ Srov. (Ther, 2022).

⁹⁸ Srov. (Klaus et al., 2020).

⁹⁹ Právové dělení nezmizelo. Hlavní politické konflikty (týkající se sociálně ekonomických témat) se stále odehrávají na horizontální ose pravice – levice. Liberálové však kradou slovům obsahový význam (včetně samotného pojmu liberalismus) a cíleně přispívají k tragickému zmatení pojmů i jazyků. Což umožňuje zatemňovat skutečné cíle. Plky o svobodě, pravdě & lásce, lidských právech maskují chtíč řídit životy jiných.

¹⁰⁰ Vertikální dělení liberalismus versus konzervatismus – coby druhá hlavní politické osa – se dnes již zdaleka netýká pouze témat morálně kulturních, jak bývá často vnímáno či podsouváno. Národ i rodina atp. „*jsou předmětem útoku kosmopolitních... ideologů a politiků snažících se o vybudování nové nespojitě multietnické a multikulturní společnosti podle vzoru USA. Na rozdíl od otců zakladatelů USA však není jejich cílem vytvořit novou společnost ze svobodných jednotlivců obdařených nezczitelným právem hledat své štěstí. Jejich cíl je zcela opačný – vybudovat shora řízené a kontrolované „společenství různých“ (termín bývalého silně levicového německého prezidenta Joachima Gaucka) existujících paralelně vedle sebe. Úkolem státu je podle progresivistů nikoliv chránit práva a svobodu jednotlivce, ale bránit diskriminaci menšin a chránit jejich kolektivní práva, a dále také omezovat občanské svobody a lidská práva všech v údajném zájmu planety...*“ (Weigl, 2024). Tento pravicový pohled lze podepsat, s výhradou ovšem k tomu, že J. Weigl ve své pondělní glose pokrokářské kosmopolitní ideology nazývá levicovými. Znovu a znovu je třeba zdůrazňovat, že liberální tzv. nová levice žádnou skutečnou levicí není. Nikdy nebyla, není a ani nikdy nebude. Je to společný nepřítel všech normálních lidí používajících zdravý rozum – orientovaných pravicově i levicově.

¹⁰¹ Konzervativní (kontra)revoluce není žádný oxymorón. Srov. (Klaus, 2024).

Opravdová levice 21. věku nemůže být liberálně pokrokovářská, naopak musí aktivně podporovat konzervativní aspekty ve sféře kulturní i společenské aj. „*Vytvořit konzervativní levici by znamenalo rehabilitovat hodnoty, které jsou dnes ignorovány, pokud ne přímo zesměšňovány. Patří mezi ně vlastenectví, tradiční rodina, úcta k vlastní kultuře*“ (Keller, 2020a, s. 6). „*Liberální levici uniká, že její exces kulturní deregulace nepřivodí ráj, ale rozbíjí základy samotné možnosti soužití... Pokud má mít demokratická politika šanci, je třeba rehabilitovat pojmy jako národ, stát a hranice...*“ (Drulák, Keller, 2020, s. 7).

Když nastane čas změn (např. otevřením „*okna příležitosti*“ či při přiletu „*černé labutě*“) opravdová levice se nesmí tápavě potácet v naprosté ideové vyprázdněnosti a bezradnosti, jako je tomu dnes. Musí být akční. Jak by tedy na výzvy 4.0, 5.0 měla reagovat skutečná levice? Sci-fi nefantazírovat o „*epochální době*“, ani o úžasné „*revoluci v myšlení*“, nýbrž realisticky přistupovat k objektivnímu faktu možné civilizací křižovatky. S využitím vědecké metodologie skutečných klasiků marxismu-leninismu. Včetně stále platného Leninova vymezení imperialismu. Přičemž charakteristika kapitalismu podaná Marxem platí i pro kapitalismus monopolní. Lenin nové vlastnosti postihuje pěti ekonomickými znaky. A historické místo imperialismu charakterizuje trojím určením – jako kapitalismus monopolní, parazitní a zahnívající, odumírající.¹⁰² Odumírání kapitalismu však nevyklučuje možnosti kapitalismu přizpůsobovat se novým podmínkám, což ostatně prokázal ve 20. století a prokazuje i v 21. věku.¹⁰³ Což přitom není zásadně v rozporu s koncepty státně monopolního kapitalismu ani kapitalismu globálního.¹⁰⁴

Odcitujme R. Richtu: „*Jediným kompasem v takové době na tomto složitém rozcestí je chvějící se strelka vědy, naše vlastní schopnost tvůrčího myšlení, reálné marxistické previze*“ (Richta a kol., 1966, cit. dle II. vydání 1967, s. 158-159). Nezastupitelný je návrat k dialektickému a historickému materialismu, včetně ekonomického fundamentu marxismu. Důležité je osvojení si Marxovy metody pojetí vývoje jako přírodně historického vývoje i aplikace Marxova pojetí určující role společenské základny (tvořené postavením lidí ve výrobních vztazích) vůči nadstavbě (politické, ideové, morální). Nezbytné je trpělivě vyvracet blud, že vlastnictví má být marginalizováno. Marxismus bez klíčové role vlastnických vztahů

¹⁰² Srov. (Lenin, 1986).

¹⁰³ Srov. (Wallerstein et al., 2016), kde část autorů poukazuje na vnitřní limity kapitalismu, včetně nikoli nevyčerpatelné tvořivosti, s predikcemi konec kapitalismu z ekonomických důvodů cca v polovině 21. století. Jiní jsou ohledně tvořivých schopností kapitalismu smířlivější. Poukazují na údajně nekonečné schopnosti vlastní transformace kapitalismu, které by však mohly stát v cestě bariéry povahy ekologické.

¹⁰⁴ K parazitismu a zahnívání globálního „*rentiérského*“ kapitalismu srov. (Švihlíková, Tejkl, 2017).

není žádným marxismem. Návrat ke skutečným podstatám rozporů nesmí být naivním spoléháním se na sdílené platformy, nýbrž vyžaduje adekvátní rozpracování kategorie společenského vlastnictví. Státního, družstevního, lokálního a taktéž i samosprávného. Včetně aspektů sociálních i zelených.¹⁰⁵

Klíčový důraz na ekonomickou podstatu marxismu ovšem neznamená, že by měl být přehlížen a nedoceňován subjektivní prvek společenského vývoje. Nelze upadat do pasti technicko-technologického determinismu. Inovace a nové technologie nejsou zázračné ani všemocné a rozhodně automaticky nenastolí sociálně spravedlivější systémové uspořádání. Spíše právě naopak. A nové technologie samotné ani automaticky rozhodně nevyřeší palčivé problémy globální i lokální, včetně např. výzev ekologických. Problematika subjektu změn zahrnuje i otázky avantgardy. Kdo to však dnes je? Kognitariát? Mezigenerační týmy?¹⁰⁶ Prekarizovaní progresivisté (ze všeho nejvíce štítící se společensky užitečné práce) coby avantgarda liberálního pokroku? Bažiny Deep state?

Tzv. levice se často vyznačuje fanatickou posedlostí vším digitálním. Potenciál digitalizace nelze přehlížet, ale digitalizace sama o sobě není cílem, nýbrž prostředkem. Přičemž jistě není synonymem společenského pokroku. Strážlivěji je nezbytné nahlížet dopady sdílení pomocí síťových struktur a mírnit nekritické nadšení nad „*uberizací*“ ekonomiky (sdílené platformy), financí (fintech revoluce, InsurTech) i celé společnosti (s rozsáhlými sítěmi, kde lidé mají být současně spotřebiteli a uživateli, má se vytrácet rozdíl mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem). I tyto platformy však vyžadují pravidla a regulaci. Ani nástup participace a všestranné rozšiřování prostoru pro ekonomickou demokracii nebude v nové „*éře sítí*“ automatické, jak mnozí naivně sní. Módní je až nábožně vzývat sféru nově vznikajících průmyslů, kam bývá řazena celá digitální ekonomika i „*kulturní a kreativní průmysly*“. Má jít o průmysly, založené na digitálních technologiích či utvářející nové hodnotové řetězce. Nezřídka se však vzletnými frázemi maskuje absence obsahu a mnohdy i příživnický charakter společensky zbytečných profesí. Mnohé práce za kapitalismu účelné nejsou a jejich celospolečenský přínos je nulový, ne-li přímo negativní. Přitom ekonomická (šířeji sociálně ekonomická) efektivnost by měla reflektovat nejen hospodárnost, nýbrž i společenskou užitečnost.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Srov. (Heller, Neužil a kol., 2011), (Zeman, 2022).

¹⁰⁶ Srov. (Valenčík a kol., 2022),

¹⁰⁷ K výzkumům sociálně ekonomické efektivnosti především v duchu M. Tomse srov. (Sirůček, 2024e).

Rozumnou levicí (ale i pravicí) by nemělo být přehlíženo, že slova věci nedělají. Všechny rukodělné činnosti nelze převést na intelektuální. Ruční práce, na rozdíl od digitálních aktivit,¹⁰⁸ rozvíjí myšlení. Nahradit inteligenci stroji není tak obtížné, jako nahradit lidskou zručnost. Nepodceňujme a všestranně podporujme „zlaté české ručičky a zlaté české hlavičky“, i s naší pověstnou schopností improvizace. Přitom ovšem nelze spoléhat pouze na nápady a výzkum, stále důležitá zůstává i zůstane adekvátní materie, včetně „cihel či železa“. Nelze zapomínat, že technologický pokrok potřebuje i něco hmatatelného, včetně reálné fyzické infrastruktury. Výzkum a vývoj se od určitého bodu neobejdou ani bez továrny. Význam nehmotných aktiv sice roste od počátku 20. století a dnes sílí i význam nehmotných investic (do výzkumu a vývoje, software, designu atp.), ovšem vyvozovat, že materie již není vůbec potřeba, je nejen pošetilé, ale i nebezpečné.

Realizace levicových ideálů ohledně sociálně spravedlivějšího uspořádání je podmíněna vírou v lepší budoucnost, včetně představivosti. Přičemž ztráta představivosti může být interpretována jako významný projev bezmoci celé společnosti. Odvážné představy posouvaly svět dále.¹⁰⁹ „Utopie nepřináší záruku, že svět bude lepší, ale naději. Naděje mohou být zklamány, ale nejhorší je vzdát se naděje jako takové, považovat ji za nerealistickou, za iracionální. Protože bez utopií zbývá jen beznaděj“ (Trnka, 2017).¹¹⁰

Adekvátní reakce na společenské výzvy 21. věku vyžadují nejen smělé vize, ale i promyšleně připravenou politiku. Naprosto nezbytné je v první řadě odtabuizování kategorie plánování, a to zdaleka nejenom v duchu konceptu pólů rozvoje anebo pouze plánování indikativního. Reinkarnace celospolečenského plánování, včetně adekvátního usměrňování a kontroly vědeckotechnického pokroku, není žádným ekonomickým romantismem, nýbrž systémovou nezbytností přežití naší civilizace i člověka samotného.

Ke klíčovým sférám pozornosti musí náležet vzdělání, jehož úroveň však neustále drasticky klesá. Hlavní příčinou destrukce jsou pokrokářské modernizační snahy a neúměrná liberalizace.¹¹¹ Je nutno tvrdě čelit prznění dětí pokrokářskými ideologiemi, v čele s genderismem. (Post)moderní vzdělání přestává být pro dnešního člověka spolehlivým kompasem ve složitém světě, a naopak jej zavádí na scestí nezodpovědnosti, nenormálnosti a deviací. Příklady budiž západní univerzitní centra (ale i tuzemské humanitní obory) přímo

¹⁰⁸ Srov. (Carr, 2017), (Spitzer, 2014, 2016).

¹⁰⁹ K transformacím kapitalismu prizmatem reálných utopií srov. (Wright, 2013). Srov. též (Sirůček, 2022).

¹¹⁰ Cit dle <https://denikreferendum.cz/clanek/24757-chybi-nam-utopie>. Srov. též (Sirůček, 2022).

¹¹¹ Srov. (Sirůček, 2018b).

posedlé pokrokářskými fantasmagoriemi. Kritické myšlení je nahrazováno aktivistickou zbedněností. Přehlíženo by přitom zůstat nemělo, že škola a vzdělání je tady pro děti a mladé lidi, nikoli pro potřeby průmyslu 4.0 nebo 5.0. Cílem musí být všestranný rozvoj osobnosti, nikoli flexibilní připravenost zaměstnanců na vytěžování v situaci permanentních nejistot podle momentálních rozmarů trhů.

Odpovědná levice musí rázně vystupovat proti antihumánním i anticivilizačním dystopiím antipráce. Automatizací, robotizací a digitalizací se lidstvo údajně má osvobodit od biblického „*prokletí práce*“. Pro postmoderního člověka práce nemá být již údajně zapotřebí a ani ho již nechtí. Pracovat mají pouze roboti. V obdobném duchu se nese i rozšířená představa, že všichni budou žít z dotací. Užitečně a poctivě pracovat má být staromódní a vysoce nekreativní. Závěry jsou vyvozovány z výzkumů trhů práce, ukazující na nevýnosnost práce, diskriminace a na další nespravedlnosti. Stoupenci antipráce sice kriticky poukazují na problematiku nezaměstnanosti, nicméně jejich vývody a doporučení jsou zcela falešné a zcestné. Namísto potřebných změn a reforem se smířují s tím, že práce není a konstruují údajné důkazy, že není už ani potřeba.¹¹²

Přičemž se předpokládá, že člověk v zahálce se automaticky stává tolerantnějším, vzdělanějším i šťastnějším. Odtud i plakátové vize, která každický nepracující přebytek svého volného času uvědoměle využívá k osobnímu rozvoji, vzdělávání, angažované tvořivosti, rukodělnému kutilství, sousedské spolupráci, kreativní realizaci v dobročinnosti, sportu anebo naplnění v rodinném a komunitním životě, včetně nadšeného dobrovolnictví a sdílení. Realisté varují, že nepracující budou ale mít i méně peněz. Což má údajně řešit základní nepodmíněný příjem. Co ale bude, pokud placená práce přestane být středobodem života? Nenastane rozvrat, nezavládne barbarství? Totální anarchie bez řádu, kázně, pořádku, autorit, zodpovědnosti i motivací? Vedle nepodmíněného příjmu je diskutováno zkrácení pracovní doby. V podobě rozšíření „*part time*“, což by mohlo doplňovat občanský příjem. Člověk by pracoval několik hodin po několik dnů v týdnu a zůstal by mu i určitý pocit užitečnosti pro společnost.

V duchu „*kapitalistického komunismu*“ je vykreslován idylický obraz světa, kde si miliardy nezaměstnaných užívají svého nicnedělání. A to při zachování kapitalistických trhů, peněz i soukromého vlastnictví rozhodujících výrobních prostředků, včetně robotů či AI. Vlastnictví sice již údajně nemá být důležité, leč pro elity zůstává posvátné a nedotknutelné.

¹¹² Srov. (Sirůček, 2018a).

Vlastnit mají pouze elity, neprivilegovaní mají vše sdílet. Pokrokaři z nové tzv. levice bývají někdy přirovnáváni ke staré levici, která znárodňovala. Rozdíl je přitom zásadní. Stará levice znárodňovala soukromé vlastnictví výrobních prostředků a osobní vlastnictví (včetně domů, bytů, aut atp.) lidem ponechávala. Liberální pokrokaři naopak neprivilegovaným lidem jejich domy, byty, auta berou (např. pod fanglemi boje s počasím)¹¹³ a vlastnictví korporacím ponechávají (a ještě i násobí), neboť jsou s nimi na stejné lodi. Společně tyjí z dotací a rakovině parazitují na státních penězovodech.

Zmíněné dystopie nepráce přitom nejsou v souladu s Marxovými úvahami o volném čase (neboť volný čas zde není prostorem pro rozvoj individua, a tím i všech, ale stává se fetišem a samoúčelem).¹¹⁴ S odvoláním na *Grundrisse*, resp. text *Fragment o strojích*, popisující hypotetický scénář dynamiky překonání kapitalismu působením vnitřního rozporu, kdy se s rozvojem automatizovaného průmyslu stává hlavní produktivní silou „všeobecný intelekt“.¹¹⁵ Což bývá interpretováno i jako předobraz postindustriální informační společnosti i digitální revoluce. Vize „kapitalistického komunismu“ není slučitelná ani s humanistickými ideály spravedlivější společnosti. Spíše jde o refeudalizaci vývoje, o zruďné technologické otroctví – apokalyptickou vizi globálního digitálního koncentračního tábora podle G. Orwella či A. L. Huxleye. Proč by kapitál měl mrhat prostředky na ty, kteří jsou pro jeho zhodnocování zbyteční relativně (jako výrobci) i absolutně (jako konzumenti)?¹¹⁶ Protože jsou kapitalisté společensky odpovědní? S pádem socialistického bloku však zmizel protitlak a soudobý (post)globální kapitalismus může postupovat bez všech servítků. Nelidsky, antihumánně, fašisticky.

Namísto vykonstruovaných pseudoprotíhlémů musí levice opět začít tvrdě hájit sociální práva a zájmy většiny, v podobě neprivilegovaných lidí práce. Nezbytný je návrat levice k sociálně ekonomickým tématům. Namísto tzv. diskriminací řešit vykořisťování. Pro levice musí zůstat naprosto zásadní osa práce – kapitál. Opravdová levice musí neustále opakovat, že bohatství vzniká pouze z práce. Dějinný pohyb lidské práce zůstává základním pilířem Marxova materialismu, čímž tento činí historickým. Přičemž jádro marxismu bylo, je i bude ekonomické – s klíčovým místem kategorie vlastnictví. Základem marxistické politické ekonomie zůstává teorie pracovní hodnoty. S vědecky podloženou vírou v sílu lidského faktoru,

¹¹³ Namátkou zákazy normálních aut, povinným zateplováním, nařizovaným způsobem vytápění, drahými a nestabilními „zelenými“ energiemi etc.

¹¹⁴ Srov. (Hesterová, Srnicek, 2024) apod.

¹¹⁵ Srov. (Marx, 1971), (Richta, 1971), (Richta et al., 1966), (Sirůček, 2024a).

¹¹⁶ Srov. (Forresterová, 2001).

jehož práce, závislá na všestranném rozvoji člověka, je jediným zdrojem společenského bohatství. Připomínat však odpovědná levice musí na druhé straně i to, že „*bez práce nejsou koláče*“. Stejně jako nelze mít pouze práva a žádné povinnosti. Na místě může být oprášené úderné heslo: „*Povaleči kaváren, do polí a továren!*“. Objevují se i úvahy, že tradiční práce by se mohla stát „*lékem*“ ordinovaným v menších dávkách. Nepracovat však nikdy normální nebude, přičemž pojetí práce se ale přitom může rozšiřovat o další dimenze. Odpovědná levice musí rehabilitovat poctivou a společensky užitečnou práci. Musí se pokusit opětovně probudit nadšení z práce i nadšení z budování sociálně spravedlivější budoucnosti. S obnovením víry, že se vyplatí poctivě a tvrdě pracovat a být v něčem společensky užitečném opravdu dobrý.

Naivně optimističtí ne-liberálové vnímali koronakrizi coby varování, jako možnost zpomalení života v chaotickém „*turbo kapitalismu*“. Tedy coby nové civilizační rozcestí ve smyslu příležitosti návratu k normálu, s potenciálním využitím „*užitku z pohromy*“. Jako příležitost k návratu k normálnímu životu, normální práci,¹¹⁷ normálním vztahům, normální ekonomice i normální společnosti. Ke společnosti, ve které není normální nepracovat a užívat si na dluh. Anebo hromadně parazitovat na dotacích, grantech atp. Voláno bylo po podpoře postglobálních a postliberálních, přirozených tendencí k regionální a lokální rovnováze, po hospodářské soběstačnosti, po skutečné demokracii a nezávislosti a po vzájemně prospěšné spolupráci. Iluze a naděje však naplněny nebyly.

Ne-normalizace liberálního Západu ještě nebezpečněji postupuje¹¹⁸ a svět se ocitl na prahu války, která nemusí být jenom studená. Pronikavě sílí hrozby válek občanských (Francie, Británie, USA aj.), ovšem i globálního konfliktu, včetně jaderné konfrontace a zániku minimálně značné části lidské populace. Existuje alternativa? Kapitalismus bez přívlastků? Kreativní destrukce či sebedestrukce kapitalismu? Anebo další fáze všeobecné krize kapitalismu ve stadiu globálního kapitalismu, resp. ultraimperialismu? Ne-kapitalismus?¹¹⁹

¹¹⁷ Přičemž lockdowny jasně ukázaly, které profese jsou pro společnost opravdu potřebné a užitečné. Drtivá většina těch vykonávaných z domova nikoli.

¹¹⁸ Srov. (Klaus a kol., 2023).

¹¹⁹ Ohledně soudobých hledání tzv. alternativ kapitalismu – obvykle však bezzubých, a v rámci zachování kapitalistické společnosti – lze uvést např. (Klein, 2023), (Rendueles, 2023). In (Klein, 2023) je požadována dvojí transformace směrem ke zmírnění ekologické katastrofy, odvrácení války a překonání chudoby a autoritářství. Včetně boje za demokratické, mírové, sociální a ekologické změny v rámci postneoliberální společnosti a úsilí o projekty zaměřené na transformaci kapitalismu. Autor vyzývá k přijetí základních hodnot a institucí v souladu se solidaritou a prosazuje čtyři vůdčí myšlenky pro sledování takové cesty: přerozdělení životních šancí a moci, sociálně ekologickou restrukturalizaci, přepracování demokratických institucí a odklon od konfrontace směrem k míru prostřednictvím mezinárodní spolupráce a solidarity.

Islámský socialismus? Centrální plánování? Nadnárodní koordinace? Kybersocialismus? Deglobalizace, lokalizace?¹²⁰ Ekonomická a politická samospráva?

Anebo socialismus konzervativní a národní, prosazovaný starou levicí 2.0? Včetně druhého národního obrození a programu „*ČR first*“¹²¹ (se soběstačností alespoň v základních potravinách a dalších parametrech, uhájením jaderné cesty rozvoje, státními zakázkami českým firmám např. ve stavebnictví, obnovou a podporou oborů, které nám byly zakázány rozvíjet anebo které jsme opustili díky vlastní naivitě, falešnému idealismu i sobecké hrabivosti). S nezbytností návratu řádu a pravidel i promyšleného plánování politik. S referendem o NATO i czexitu. S nekompromisní obranou naší národní měny.

Dnes – a to možná poprvé v dějinách – přestává být člověk cílem politického snažení a stává se překážkou. Neprivilegovaný člověk práce je degradován na uhlíkovou stopu. Pod fanglemi zkázonosného náboženství boje s počasím (a především s normálními lidmi a normálním životem) není dystopicky slibován lepší život, rozvoj člověka ani jeho zbohatnutí, nýbrž chudnutí s omezováním práv, jistot a svobod s nárůstem nerovností. Současná demoliční vláda je první v historii, která ani již nezakrývá, že jejím cílem není, aby se naši lidé měli lépe, a aby naše země prosperovala a vzkvétala. Již ani nezakrývá, že zájmy našich lidí a naší země nehájí. Její hodnotové patolízalství a úlisné moralizování je tragikomické. A vlastizrádné. Co nabízejí (nejenom) českému normálnímu člověku dystopické projekty permanentně servírované (hyper)liberálními médii? Nechtějí lidem pomáhat k lepšímu životu, nýbrž lidi „polepšovat“ a především omezovat. Přinášejí omezování konzumu a životní úrovně, chudnutí, absenci jistot, restrikcí práv, svobod i degradaci obyčejné lidské důstojnosti. Se strašením holokaustem jaderným i klimatickým apod. Ve jménu čeho? Tzv. evropských hodnot, zaručeně nepopulistických. Tyto se normálními lidem nemají a ani snad nesmí líbit, přičemž jdou nemilosrdně proti zájmům drtivé většiny obyvatelstva. Z těchto (pa)hodnot má normální člověk zoufale skřípat zuby, ale mají být prostě tzv. správné. Kdo rozhodne, že jsou správné? Liberální média...

¹²⁰ Srov. např. (Švihlíková, 2021).

¹²¹ V širším kontextu, včetně comebacku trumpovské administrativy, ožívají koncepty zkoumající ekonomiku či světový obchod z pohledu národů a jejich zájmů. Včetně idejí předchůdce německé historické školy F. Lista, resp. tzv. americké školy (H. Ch. Carey). Se zdůrazněním národního rámce kapitalismu a úlohy státu v hospodářském životě země, zejména při ochraně domácího trhu a výrobců, dlouhodobých investicích do infrastruktury a veřejného sektoru a rozvoji vědy a technologií. Srov. (Helleiner, 2021).

Na úplný závěr zdůrazněme, že podmínkou všeho výše naznačeného je zachování míru. Dříve levice za mír aktivně a účinně bojovala.¹²² Od 90. let se boj za mír skoro vytratil. Dnes nejenže není „cool“, ale je důvodem k vylučování ze společnosti tzv. slušných lepsolidí. Přitom v současnosti nebezpečí válečných konfrontací narůstá a obnovení tohoto boje je navýsost aktuální i nezbytné. Liberalismus (který přitom dnes již nelze zjednodušeně ztotožňovat s kapitalismem) se ocitl v posledním tažení, a jak je z moudrosti předků dobře známo, chcípající kobyla nejvíce kope.¹²³ Mezinárodní situace dramaticky houstne a děsivě připomíná stav před Velkou válkou. Míněna válka opravdová, I. světová, nikoli nějaká fiktivní. (Hyper)liberální Západní Evropa zešílela, neustále eskaluje napětí a již řadu měsíců hazardérsky balancuje na velmi tenké hraně další velké války. Do které jsme stále více a více vtahováni, s válečným třeštěním a masírováním lidí ohledně údajné nevyhnutelnosti konfrontace. Nad „*chcimíry*“ zatím vítězí „*chcichcípnouti*“,¹²⁴ kteří si válku představují jako vzrušující gamesu na Playstation. V zákopech však wifina nebude...

Reálná – nikoli však realistická – zdegenerovaná liberální Evropa se krůček po krůčku sebevrazezně přibližuje přímé konfrontaci s Ruskem, která snadno může sklouznout k jaderným zbraním. Varování zazněla. Opakovaně. Pro liberální rádobyelity však není žádná cizí oběť dosti velká, přičemž si nepřipouštějí, že jaderná konfrontace přinese jen a jen poražené. Minimálně právě v Evropě. Anebo chtějí spáchat celoevropské harakiri? Coby apokalypticko-gerontokratické završení osmašedesátnického „*dlouhého pochodu institucemi*“? Budou v Evropě žít závidět mrtvým? Braňme se, dokud to ještě jde!

P.S. Naději pro USA skýtá vítězství D. J. Trumpa. I pro celý normální svět. Držme všechny palce „vysoušení washingtonské bažiny“. DJT není bez chyb, vzorem ctností a ani levicový. Jako temperamentní rváč ovšem oslovuje také normální lidi práce, kteří jsou již oprávněně zoufalí z liberálních výstřelků, resp. korektně pokrokářských blouznění. Trefně vše vystihl D. Sterzik: „Libtardismus... začíná být diagnóza, nikoliv světonázor“. (Vidlák, 2024b).

¹²² Srov. marxistickou globologii in (Soukup, 1984), kde je coby klíčová strategie rozvoje lidské civilizace zdůrazňováno odvrácení jaderné války – jakožto podmínka řešení všech problémů globálních i lokálních.

¹²³ O tom, že liberalismus půjde na smetiště dějin Vidlák píše: „... pokud to dobře dopadne a nevypaříme se všichni v jaderné válce, budeme řešit konec liberalismu. Oni dobře vědí, že končí, protože jsou... přeoperovaní, bezpohlavní, neplodní, bezdětní a neschopní normálních vztahů, tak nás do své zkázy klidně vezmou s sebou. Pro ně totiž tak jako tak žádná budoucnost není, proč by ji tedy měli dopřát nám?“ (Vidlák, 2024a).

¹²⁴ Přičemž „... každý z nás svým přítomným jednáním rozhoduje o tom, do kterého z everettovských světů se začlení. Do světa s pokračováním, do světa Chcimírů, ve kterém dojde k překročení některých časoprostorových omezení světa našeho původu a ve kterém se nechaotickým způsobem setká minulost s budoucností, nebo do světa Chcichcípnoutů bez pokračování

(<https://vasevec.parlamentnilisty.cz/komentare/nato-v-praze-chcimirove-chcichcipnouti>).

Literatura

- Atzmüller, R., Aulenbacher, B., Brand, U., Décieux, F., Fischer, K., Sauer, B. (eds.) (2019): *Capitalism in Transformation: Movements and Countermovements in the 21st Century*. London: Edward Elgar. ISBN 9781788974233.
- Benedikter, R., Gruberová, M., Koflerová, I. (eds.) (2022): *Re-Globalization: New Frontiers of Political, Economic, and Social Globalization*. London: Routledge. ISBN 9780367642846.
- Bolzano, B. (1834): *Lehrbuch der Religionswissenschaft, ein Abdruck der Vorlesungshefte eines ehemaligen Religionslehrers an einer katholischen Universität, von einigen seiner Schüler gesammelt und herausgegeben. I – IV*. Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá.
- Bolzano, B. (1837): *Dr. B. Bolzanos Wissenschaftslehre: Versuch einer ausführlichen und größtentheils neuen Darstellung der Logik mit steter Rücksicht auf deren bisherigen Bearbeiter. Herausgegeben von mehren seiner Freunde. Mit einer Vorrede des Dr. J. Ch. Heinroth. I – IV*. Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá (výbor česky Bolzano, B., Berka, K. (ed.): *Vědosloví: Pokus o zevrubný a převážně nový výklad logiky se stálým zřetelem k dřívějším zpracovatelům (Výbor)*. Praha: Academia 1981. ISBN nemá).
- Bolzano, B. (1838): *Über das Recht der Geistlichkeit, ihren Lebensunterhalt von Personen zu beziehen, welche nicht ihres Glaubens sind. Freimüthige Blätter über Theologie und Kirchentum*, sešit III, s. 291-331, sešit IV, s. 5-47. ISSN nemá.
- Bolzano, B. (1847): *Praktische Vorschläge zur Behebung des unter einem beträchtlichen Theile der Bewohner Prag's dermal um sich greifenden Nothstandes*. Praha: K. Geržabek. ISBN nemá.
- Bolzano, B. (1932): *Von dem besten Staate*. In Bolzano, B., Kowalewski, A. (ed.) (1932): *Spisy Bernarda Bolzana. Svazek 3: Von dem besten Staate / Bernard Bolzano's Schriften. Band 3: Von dem besten Staate*. Praha: Královská česká společnost nauk v Praze. ISBN nemá (česky *O nejlepší státě*. Plzeň: Martin Jašek 1934. ISBN nemá, *O nejlepší státě. 4. vydání*. Praha: Mladá fronta 1981. ISBN nemá).
- Bouin, O., Ducreuxová, M. E. (eds.) (1993): *Politická a ekonomická transformace v zemích střední a východní Evropy*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách. ISBN nemá.
- Brequeová, M., De Nul, L., Petridis, A. (2021): *Industry 5.0: Towards a Sustainable, Human-Centric and Resilient European Industry*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 9789276253082.
- Brzeziński, Z. K. (1970): *Between Two Ages: American Role in the Technotronic Era*. New York: Viking Press. ISBN nemá.
- Brzeziński, Z. K. (1991): *The Cold War and Its Aftermath. Foreign Affairs*, roč. 71, č. 4, s. 31-49. ISSN 0015-7120.
- Brzeziński, Z. K., Huntington, S. P. (1974): *Political Power: USA / USSR*. New York: Viking Press. ISBN nemá.

- Břicháček, T.: *Green Deal: Zelený úděl*. Praha: Institut Václava Klause 2024. ISBN 9788075421036.¹²⁵
- Campbell, J. (2021): *Epilog (1)*. 28. 7. 2021. <https://www.ceske-novinky.cz/2021/07/28/jan-campbell-epilog-1/>.
- Carr, N. G. (2017): *Nebezpečná mělčina: Jak internet mění náš mozek. Analýza stavu lidské psychiky v době digitální*. Podlesí: Dauphin. ISBN 9788072727803.¹²⁶
- Čulík, J. (1977): *Kritika buržoazních teorií o „transformaci“ kapitalismu: Pomůcka pro výuku marxismu-leninismu na vysokých školách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Dahms, H. F (ed.) (2000): *Transformations of Capitalism: Economy, Society, and the State in Modern Times*. New York: New York University Press. ISBN 0814719023.
- Dinuš, P., Hohoš, L., Lалуha, I., Loudín, J., Suša, O., Švihlíková, I., Tanner, L. (2019): *„Civilizácia na rázcestí“ po polstoročí*. Bratislava: Veda. ISBN 9788022416894.
- Drulák, P., Keller, J. (2020): Proč konzervativní socialismus? *Právo*, 14. 5. 2020, s. 7. ISSN 1211-2119.
- Džbánková, Z., Rusmichová, L., Sirůček, P. (2021): Another New Economy or a Crossroads of Civilization? *Ekonomické listy VŠEM*, roč. 12, č. 1, s. 14-44. ISSN 1804-4166.
- Forresterová, V. (2001): *Hospodářská hrůza*. Brno: Doplněk. ISBN 8072391011.¹²⁷
- Giddens, A. (2001): *Třetí cesta. Obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta. ISBN 8020409068.
- Grahamová, J. (1991): Fordism/Post-Fordism, Marxism/Post-Marxism: The Second Cultural Divide? *Rethinking Marxism*, roč. 4, č. 1, s. 39-58. ISSN 0893-5696.
- Gourevitch, A., Portincaso, M., Tour de la, A., Goeldel, N., Chaudhry, U. (2021): *Deep Tech and the Great Wave of Innovation*. Boston: Boston Consulting Group. ISBN nemá.
- Harris, J. (2014): Transformace kapitalismu a meze demokracie. In Dinuš, P., Hohoš, L., Hrubec, M. (eds.) (2014): *Revoluce nebo transformace. Revolúcia alebo transformácia?* Praha: Filosofický ústav AV ČR / Bratislava: Veda, s. 88-94. ISBN 9788022413718, resp. 9788070074138.
- Haskel, J., Westlake, S. (2017): *Capitalism without Capital: The Rise of the Intangible Economy*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 9780691175034.
- Hauser, M. (2023): *Manifest socialistického hnutí: Cíle a strategie socialistů v jedenadvacátém století*. Praha: Neklid. ISBN 9788090880726.¹²⁸
- Hába, Z. (2008): *Hospodářská demokracie v praxi: Jak funguje zaměstnanecká participace?* Praha: KSLP – Česká společnost pro zaměstnaneckou participaci. ISBN 978-80-254-4233-3.

¹²⁵ Srov. recenzi Nepodvolujeme se liberálnímu údělu. In *Marathon*, 2024, roč. 28, č. 5, s. 17-23. ISSN 1211-8591.

¹²⁶ Srov. recenzi Zasiťovanie dementi doby digitálnej I. In *Marathon*, 2018, roč. 22, č. 2, s. 8-16. ISSN 1211-8591.

¹²⁷ Srov. recenzi Hospodářský horor podle Viviane Forresterové in *Marathon*, 2002, roč. 6, č. 2, s. 21-25, ISSN 1211-8591.

¹²⁸ Srov. recenzi Obehraná písnička – pokrokáři se nejvíce bojí práce. In *Marathon*, roč. (Neúplná citace.)

- Helleiner, E. (2021): *The Neomercantilists: A Global Intellectual History*. Ithaca: Cornell University Press. ISBN 9781501760129.
- Heller, J., Neužil, F. a kol. (2011): *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura. ISBN 9788086844732.¹²⁹
- Hesterová, H., Srnicek, N. (2024): *Až skončí práce: Dějiny domácnosti a boje za volný čas*. Praha: Alarm. ISBN 9788090871267.¹³⁰
- Holubec, S. (2009): *Sociologie světových systémů: Hegemonie, centra, periferie*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 9788074190148.¹³¹
- Hornák, V. (1978): Několik poznámek k buržoazním přístupům k technice. *Sociologický časopis*, roč. 14, č. 4, s. 374-385. ISSN 0038-0288.
- Chavance, B. (1993): Smíšená ekonomika v období postsocialistické transformace. In Bouin, O., Ducreuxová, M. E. (eds.) (1993): *Politická a ekonomická transformace v zemích střední a východní Evropy*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách. ISBN nemá.
- Kabele, J. (2005): *Z kapitalismu do socialismu a zpět*. Praha: Karolinum. ISBN 8024611279.
- Kaletsky, A. (2010): *Capitalism 4.0: The Birth of a New Economy in the Aftermath of Crisis*. New York: Public Affairs. ISBN 9781586488710.
- Kapica, P. L. (1977): Energie a fyzika. *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*, roč. 22, č. 4, s. 181-189. ISSN 0032-2423.
- Katsonov, V. J. (2023): *Dešifrovat' Klausu Schwaba – Inkluzivny kapitalismus a velký reset*. Martin: Torden. ISBN 9788082231390.
- Keller, J. (2010): *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 9788074190315.
- Keller, J. (2020a): Je možná konzervativní levice? *Právo*, 12. 3. 2020, s. 6. ISSN 1211-2119.
- Keller, J. (2020b): Triumf teorie konvergence. *Právo*, 20. 2. 2020, s. 6. ISSN 1211-2119.
- Keller, J. (2024): Ustojí Západ pád socialismu? *!Argument*, 8. 7. 2024. ISSN 2570-6934.
- Khan, M. H. (2005): The Capitalist Transformation. In Jomo, K. S., Reinert, E. S. (eds.) (2005): *The Origins of Development Economics: How Schools of Economic Thought Have Addressed Development*. New Delhi: Tulika Books a London: Zed Press, s. 69-80. ISBN 9781842776469.
- Kirby, P. (2013). Transforming Capitalism: The Triple Crisis. *Irish Journal of Sociology*, roč. 21, č. 2, s. 62-75. ISSN 0791-6035.
- Kislingerová, E. a kol. (2021): *Cirkulární ekonomie a ekonomika: Společenské paradigma, postavení, budoucnost a praktické souvislosti*. Praha: Grada. ISBN 9788027132300.
- Kislingerová, E. a kol. (2023): *Cirkulární ekonomie a ekonomika 2: Státy, podniky a lidé na cestě do doby postfosilní*. Praha: Grada. ISBN 9788027129324.

¹²⁹ Srov. recenzi Kdo se bojí samosprávy... In *Marathon*, 2012, roč. 16, č. 1, s. 32-40. ISSN 1211-8591.

¹³⁰ Srov. recenzi Obehraná písnička – pokrokaři se nejvíce bojí práce. In *Marathon*, roč. 28, č. 6, s. 20-28. ISSN 1211-8591.

¹³¹ Srov. recenzi Koncepce světových systémů – inspirace nejen pro sociology. In *Marathon*, 2010, roč. 14, č. 3, s. 3-21. ISSN 1211-8591.

- Kislingerová, E. a kol. (2024): *Cirkulární ekonomie a ekonomika 3: Cirkularita v době energetické a bezpečnostní krize*. Praha: Grada. ISBN 9788024708096.
- Klaus, V. (2024): *Václav Klaus: Několik poznámek k suverenitě národního státu a konceptu Evropy národů*. Konference EuCET, Patriotic Intellectuals for Europe, Budapešť, 25. října 2024. <https://www.klaus.cz/clanky/5457>.
- Klaus, V. & kolektiv IVK (2020): *Sebedestrukce Západu*. Praha: Institut Václava Klause. ISBN 9788075420664.
- Klaus, V. & kolektiv IVK (2023): *Sebedestrukce Západu 2.0: Pád se zrychluje*. Praha: Institut Václava Klause. ISBN 9788075420961.
- Klein, D. (2023): *Within and Beyond Capitalism: A Twofold Transformation*. New York: Routledge. ISBN 9781032591506.
- Kolektiv (1973): *Člověk / věda / technika: K marxisticko-leninské analýze vědeckotechnické revoluce*. Praha / Moskva: Svoboda / Politizdat. ISBN nemá (2. vydání. Praha / Moskva: Svoboda / Politizdat 1975. ISBN nemá.
- Krejčí, O. (1980): Model „postindustriální společnosti“. *Sociologický časopis*, roč. 16, č. 4, s. 388-401. ISSN 0038-0288.
- Kunz, V. (2012): *Společenská odpovědnost firem*. Praha: Grada. ISBN 9788024739830.
- Laloux, F. (2016): *Budoucnost organizací: Průvodce budováním organizací v 21. století na základě evoluce lidského uvažování*. Praha: PeopleComm. ISBN 9788087917299.
- Lenin, V. I. (1986): *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Lipovská, H. (2018): *Kdo chce naše peníze? Ekonomie bez politické korektnosti*. Praha: Grada. ISBN 9788027106790.¹³²
- Marx, K. H., Daneš, M., Sixta, J. (eds.): *Odcizení a emancipace člověka*. Praha: Mladá fronta. ISBN nemá.
- Mařík, V. a kol. (2016): *Průmysl 4.0: Výzva pro Českou republiku*. Praha: Management Press. ISBN 9788072614400.¹³³
- Mason, P. (2015): *Postcapitalism: A Guide to our Future*. London: Penguin Random House. ISBN 9781846147388.
- Mathews, J. A. (2011): Naturalizing Capitalism: The Next Great Transformation. *Futures*, roč. 43, č. 8, s. 868-879. ISSN 0016-3287.
- Meissner, H. (1975): *Teorie konvergence a realita*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Nerůstový kolektiv (2022): *Čas: Dorůst. O dobrém životě dostupném pro všechny v rámci planetárních limitů*. Brno: Rosa-Luxemburg-Stiftung. ISBN 9788090848450.¹³⁴

¹³² Srov. též recenzi Několik titulů o ekonomii (aneb o ekonomii nejen zábavně). In *Marathon*, 2017, roč. 21, č. 2, s. 9-21. ISSN 1211-8591.

¹³³ Srov. recenzi Další bublina nebo opravdu epochální změna? In *Politická ekonomie*, 2018, roč. 66, č. 2, s. 278-283. ISSN 0032-3233, resp. materiál Bublifuk 4.0? In *Marathon*, 2017, roč. 21, zvláštní číslo, s. 3-34 + příloha s. 56-64. ISSN 1211-8591.

¹³⁴ Srov. recenzi Kreativní nerůstová performance nebo vážné anarchosluníčkářské snění o dystopii nerůstu? In *Alternativy (časopis CSTS)*, červenec 2023, roč. 7, č. 13, s. 190-205. ISSN nemá.

- Nový, M. (2013): K rekonstrukci „kapitalismu“ u autorů otevřeného marxismu. *Sociologický časopis*, roč. 49, č. 4, s. 603-623. ISSN 0038-0288.
- Papadopoulos, M. (2024): Cíle kapitálu převlečené za „individuální práva“ v éře „internetu těl“. *Dialog Kominternet*, 25. 2. 2024. ISSN nemá.
- Pavlínek, P. (1997): Vybrané teoretické interpretace současné transformace kapitalismu. *Sociologický časopis*, roč. 33, č. 1, s. 41-56. ISSN 0038-0288.
- Pavlínek, P. (2002): *Teoretické interpretace transformace ve Střední a Východní Evropě. Politická ekonomie*, roč. 50, č. 5, s. 717-732. ISSN 0032-3233.
- Pecka, V. (2023): *Továrna na lži: Výroba klimatických dezinformací*. Praha: Alarm a Utopia Libri. ISBN 9788090819269, resp. 9788090871229.
- Perný, L. (2020): *Utopisti: Vizionáři sveta budúcnosti. Dejiny utópií a utopizmu*. Martin: Matica slovenská. ISBN 9788081282577.
- Petráček, J. (1974): *Kritika buržoazní politické ekonomie I. Mikroekonomická část: teorie hodnoty a rozdělování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Pick, M. (2011): Stát blahobytu, nebo kapitalismus? My a svět v éře neoliberalismu 1989–2011. *Politologická revue*, roč. 17, č. 2, s. 175-179. ISSN 1211-0353.
- Polanyi, K. P. (2006): *Velká transformace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 8073250969 .
- Reese, B. (2022): *Čtvrtý věk: Inteligentní roboti, myslící počítače a budoucnost lidstva*. Brno: Zoner Press. ISBN 9788074134906.
- Reich, R. B. (2002): *Dílo národů: Příprava na kapitalismus 21. století*. Praha: Prostor. ISBN 8072600648.
- Rendueles, C. (2023): *The Commons / A Force in the Socio-Ecological Transition to Postcapitalism*. New York: Routledge. ISBN 9781032386003.
- Rifkin, J. (2000): *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism, Where All of Life is a Paid-For Experience*. New York: Putnam Publishing Group. ISBN 1585420182.
- Rifkin, J. (2011): *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World*. New York: St Martin's Press. ISBN 9780230340589.
- Rifkin, J. (2014): *The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*. New York: Palgrave Macmillan. ISBN 9781137278463.
- Richta, R. (1963a): *Člověk a technika v revoluci našich dnů*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí. ISBN nemá.¹³⁵
- Richta, R. (1963b): *Komunismus a proměny lidského života (K povaze humanismu naší doby)*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí. ISBN nemá.¹³⁶

¹³⁵ Srov. recenzi Vědeckotechnický revolucionář Radovan Richta. In *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2023, roč. 7, č. 14, s. 141-155. ISSN nemá.

¹³⁶ Srov. recenzi Komunistický vizionář Radovan Richta. In *Alternativy (časopis CSTS)*, srpen 2024, roč. 8, č. 15, s. 139-151. ISSN nemá.

- Richta, R. (1966): Povaha a souvislosti vědeckotechnické revoluce. *Sociologický časopis*, roč. 2, č. 2, s. 146-186. ISSN 0038-0288.
- Richta, R. (1971): Marxova cesta revoluční kritiky. In Marx, K. H. (1971): *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). I: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda, s. 7-25. ISBN nemá.
- Richta, R. a kol. (1966): *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda. ISBN nemá (II. vydání. Praha: Svoboda 1967. ISBN nemá, III. rozšířené vydání. Praha: Svoboda 1969. ISBN nemá).
- Richta, R. et al. (1980): *Československo 2000: Prognóza vývoje socialistické společnosti do roku 2000*. Praha: Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV. ISBN nemá.
- Schumacher, E. F. (2021): *Malé je milé, aneb jak by vypadala ekonomie, které by záleželo na lidech*. Praha: Kořeny. ISBN 9788090797413.
- Schumpeter, J. A. (2004): *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury ISBN 8073250446.¹³⁷
- Schwab, K. (2017): *The Fourth Industrial Revolution*. New York: Crown Business. ISBN 9781524758868.
- Schwab, K., Malleret, T. (2021): *Covid-19: Velký reset*. Brno: Riva. ISBN 9788090832220.
- Sirůček, P. (2011a): Elinor Ostromová – jediná ženská laureátka Nobelovy ceny za ekonomii. *Marathon*, roč. 15, zvláštní číslo, s. 30-33. ISSN 1211-8591.
- Sirůček, P. (2011b): Globální kapitalismus z hlediska tzv. teorie dlouhých vln. In Heller, J., Neužil, F. a kol. (2011): *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura, kap. IV. (s. 95-123). ISBN 9788086844732.
- Sirůček, P. (2012): Staronové fenomény kapitalistické globalizace. In Dolejš, J. et al. (eds.) (2012): *K socialismu v 21. století*. Praha: Futura, s. 19-46. ISBN 9788086844787.
- Sirůček, P. (2016a): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2016 (IV.). ISSN 2336-7679
- Sirůček, P. (2016b): Dlouhodobé hospodářské cykly. In Heczko, S. a kol. (2016): *Hospodářské cykly: Teorie a realita*. Praha: Bankovní institut vysoká škola, s. 48-100. ISBN 9788072652297.
- Sirůček, P. (2018a): Antipráce, levicoví roboti a další mýty 4.0. *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, roč. 2018 (VI.), s. 1-26, 32. ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2018b): Pokrokářské mýty vzdělání 4.0. Příspěvek na 20. ročník mezinárodní vědecké konference Lidský kapitál a investice do vzdělání: Teorie a praxe v návaznosti na průmysl 4.0, konané 24. 11. 2017 na VŠFS Praha. *Marathon*, roč. 22, č. 1, s. 2-11. ISSN 1211-8591.

¹³⁷ Srov. recenzi Kapitalismus, socialismus a demokracie podle Schumpetera. In *Politická ekonomie*, 2005, roč. 53, č. 5, s. 711-716. ISSN 0032-3233.

- Sirůček, P. (2018c): Průvodce literaturou 4.0 (aneb kritické otazníky nad frázemi a mýty 4.0). *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, roč. 2018 (VI.), s. 1-66. ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2019): Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 3, č. 6, s. 169-215. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2020a): *Bubble 4.0: A Marxist View through the Prism of the Old Left*. November 2020 – epaper. Brusell: Transform! european network for alternative thinking and political dialogue. ISBN 9783903343078 (resp. *Bublina 4.0 – marxistický pohled prizmatem staré levice*, včetně dodatku *Zelená etapa 4.0 a koronakrize*. Praha: Institut české levice 2021. ISBN nemá).
- Sirůček, P. (2020b): Futurologie manželů Tofflerových. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 4, č. 8, s. 103-162. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2020c): Revoluce 4.0: fakta a mýty. In Heczko, S. a kol. (2020): *Ekonomika a společnost 4.0*. Ostrava: Key Publishing, s. 163-201. ISBN 9788074183386.
- Sirůček, P. (2020d): Zelená pseudorevoluce 4.0. *Medias res*, roč. 5, č. 1-2, s. 18-33. ISSN 2464-6334.
- Sirůček, P. (2021): Quo vadis, „nobelovské“ ocenění za ekonomické vědy? *Politická ekonomie*, roč. 69, č. 4, s. 479-504. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2022): *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmluvou L. Perného. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 9788011023034.
- Sirůček, P. (2024a): *Nové čtení Radovana Richty. S předmluvou R. Valenčíka. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. upravené vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 9788090897403.
- Sirůček, P. (2024b): Poslední český polyhistor. *Naše Pravda*, 25. 1. - 31. 1. 2024, roč. 3, č. 4, s. 14. ISSN 2788-0982.
- Sirůček, P. (2024c): *100 let od narození vědeckotechnického revolucionáře Radovana Richty. Prezentace na seminář CSTS 24. 6. 2024*. Praha: CSTS. ISBN nemá. Upravená verze dostupná in *Marathon*, 2024, roč. 28, č. 4, s. 26-40. ISSN 1211-8591.
- Sirůček, P. (2024d): Vědeckotechnická revoluce a postindustriální socialismus Radovana Richty. *Fórum sociální politiky*, roč. 18, č. 2, s. 94-106. ISSN 1803-7488.
- Sirůček, P. (2024e): Výjimečný mozek Miroslav Toms. *Naše Pravda*, roč. 3, č. 42, 17. - 23. 10. 2024, s. 15. ISSN 2788-0982 (resp. původní, širší verze *Dialektika teorie a praxe Miroslava Tomse* nabídnutá *Naší Pravdě* in *Marathon*, 2024, roč. 28, č. 6, s. 4-6. ISSN 1211-8591).
- Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 9788086175034.
- Sirůček, P., Džbánková, Z. (2024): B. Bolzano and R. Richta – the Greatest Czech Socio-Economic Visionaries. In Löster, T., Pavelka, T. (eds.) (2024): *The 18th International Days of Statistics and Economics. Conference Proceedings. September 5-6, 2024 Prague, Czech Republic*. Slaný: Melandrium, s. 350-361. ISBN 9788087990346
- Sirůček, P., Šetek, J. (2023). Ekonomické vizionářství Bernarda Bolzana. *Politická ekonomie*, roč. 71, č. 6, s. 758-780. ISSN 0032-3233.

- Sitárová, Z., Kliment, A. a kol. (1981): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Soukup, M. (1984): *Strategie rozvoje zemské civilizace: Reprodukce globálního antropoekologického komplexu v procesu sebeorganizace lidstva*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.¹³⁸
- Spitzer, M. (2014): *Digitální demence: Jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. Brno: Host. ISBN 9788072948727.¹³⁹
- Spitzer, M. (2016): *Kybernemoc! Jak nám digitalizovaný život ničí zdraví*. Brno: Host. ISBN 9788074937929.¹⁴⁰
- Standing, G. (2018): *Prekariát: Nová nebezpečná třída*. Praha: Rubato. ISBN 9788087705643.¹⁴¹
- Staněk, P., Ivanová, P. (2017): *Spoločnosť 5.0: Ekonomika budúcnosti?* Bratislava: Wolters Cluwer SK. ISBN 9788081686788.¹⁴²
- Sušová-Salminen, V., Švihlíková, I. (eds.) (2020): *Pandemie covid-19: Konec neoliberální globalizace?* Praha: OVIA Argument. ISBN 9788090736566.¹⁴³
- Šrubař, I. (2001): Longue durée, cyklicita a sociální transformace. *Sociologický časopis*, roč. 37, č. 2, s. 149-149. ISSN 0038-0288.
- Švihlíková, I. (2010): *Globalizace & krize: Souvislosti a scénáře*. Praha: Grimmus. ISBN 9788087461013.¹⁴⁴
- Švihlíková, I. (2014): *Přelom: Od Velké recese k Velké transformaci*. Bratislava: Inaque.sk. ISBN 9788089737062.
- Švihlíková, I. (2021): *Veřejná a participativní ekonomika*. Praha: Bookia vlastním nákladem. ISBN 9788076150706.¹⁴⁵
- Švihlíková, I., Tejkl, M. (2017): *Kapitalismus, socialismus a budoucnost aneb Mikeš už přišel*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 9788087950449.
- Ther, F. (2022): *Jiný konec dějin: Eseje o velké transformaci po roce 1989*. Praha: Karolinum. ISBN 9788024654027.
- Trnka, J. (2017): Chybí nám utopie. *Deník Referendum*, 2. 3. 2017. ISSN 2533-5987.

¹³⁸ Srov. recenzi Globologie aneb marxistický pokus à la zprávy Římského klubu. In *Marathon*, 2024, roč. 28, č. 6, s. 31-36. ISSN 1211-8591.

¹³⁹ Srov. recenzi Zasiťování dementi doby digitální II. In *Marathon*, 2018, roč. 22, č. 4, s. 18-28. ISSN 1211-8591.

¹⁴⁰ Srov. recenzi Zasiťování dementi doby digitální III. In *Marathon*, 2018, roč. 22, č. 5, s. 22-32. ISSN 1211-8591.

¹⁴¹ Srov. recenzi Antipráce, levicovní roboti a další mýty 4.0. In *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, roč. 2018 (VI.), s. 1-26, 32. ISSN 2336-7679.

¹⁴² Srov. recenze Čtvrtá průmyslová revoluce a společnost 5.0? In *Acta Oeconomica Pragensia*, 2017, roč. 25, č. 4, s. 87-92. ISSN 0572-3043, resp. Vize čtvrté průmyslové revoluce a společnosti 5.0 podle P. Staňka. In *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2018, roč. 2, č. 4, s. 223-249. ISSN nemá.

¹⁴³ Srov. recenzi Konec nebo restart neoliberální globalizace? In *Alternativy (časopis CSTS)*, srpen 2021, roč. 5, č. 9, s. 159-195. ISSN nemá.

¹⁴⁴ Srov. recenzi Systémový pohled na globalizaci a krize. In *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011, roč. 19, č. 2, s. 97-100. ISSN 0572-3043 (či anotaci in *Naše Pravda*, 2011, č. 24, s. 3. Společensko-politická příloha *Haló novin*, 27. 6. 2011. ISSN 1210-1494).

¹⁴⁵ Srov. recenzi Zachrání nás lokální ekonomické struktury? In *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2021, roč. 5, č. 10, s. 155-170. ISSN nemá.

- Valenčík, R. a kol. (2022): *Tvůrčí mezigenerační týmy: základ inovačního potenciálu i realizátor změn*. Praha: Vysoká škola finanční a správní. ISBN 9788074082405.
- Varga, E. S. (1962): *Kapitalismus dvacátého století*. Praha: Orbis. ISBN nemá.
- Vidlák (2024a): *Vidlákovy kydy: Jdeme do finále...* 19. 11. 2024. <https://www.vidlakovykydy.cz/clanky/jdeme-do-finale>.
- Vidlák (2024b): *Vidlákovy kydy: Rok mrtvých vlků...* 6. 11. 2024. <https://www.vidlakovykydy.cz/clanky/rok-mrtvych-vlku>.
- Vostal, F. (2020): Ve stínu pandemie probíhá další transformace kapitalismu. *Deník N*, 27. 11. 2020. ISSN 2571-1717.
- Wallerstein, I. M., Collins, R., Mann, M., Derluigian, G., Calhoun, C. (2016): *Má kapitalismus budoucnost?* Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 9788074192357.
- Walton, N., Nayak, B. S. (2021): Rethinking of Marxist Perspectives on Big Data, Artificial Intelligence (AI) and Capitalist Economic Development. *Technological Forecasting and Social Change*, květen 2021, č. 166. ISSN 0040-1625.
- Williams, A., Srnicek, N. (2021): *Vynalézání budoucnosti: Postkapitalismus a svět bez práce*. Brno: Masarykova demokratická akademie. ISBN 9788087348871.
- Webster, F. (2006): *Theories of the Information Society*. 3. vydání. London: Routledge. ISBN 9780415406321.
- Weigl, J. (2014): *Povzdechnutí po volbách – ke změně je ještě daleko*. 30. 9. 2024. <https://www.institutvk.cz/clanky/2940.html>.
- Weizsäcker, E. U., Lovins, A. B., Lovinsová, L. H. (1996): *Faktor čtyři: Dvojnásobný blahobyt – poloviční spotřeba přírodních zdrojů. Nová zpráva Římskému klubu*. Praha: Ministerstvo Životního prostředí. ISBN 8085368854.
- Wright, E. O. (2013): Transforming Capitalism through Real Utopias. *American Sociological Review*, roč. 78, č. 1, s. 1-25. ISSN 0003-1224.
- Zeman, J. (2022): *Ekonomické základy (trvale) udržitelného vývoje*. Praha: Institut české levice. ISBN nemá.¹⁴⁶
- Zuboffová, S. (2022): *Věk kapitalismu dohledu: Boj o budoucnost lidstva u nové hranice moci*. Praha: Argo. ISBN 9788025739365.

Abstrakt

Projekty tzv. revolucí 4.0 či 5.0, sdílené ekonomiky, Velký reset, kapitalismus stakeholderů, inkluzivní kapitalismus, „Zelené úděly“ mohou být interpretovány jako utopie, resp. dystopie svého druhu. Tyto lze zasadit do kontextu (post)moderních podob teorií transformace kapitalismu, které je možné členit na staré a nové. Nové reflektují rozpad socialistické soustavy a rozpory 21. století, včetně posunů k dalšímu zespolečenštění kapitálu. Chaotický vývoj,

¹⁴⁶ Srov. recenze Kult růstu nebo trvalá udržitelnost vývoje? In *Marathon*, 2003, roč. 7, č. 6, s. 26-32. ISSN 1211-8591, resp. Levicový příspěvek k úvahám o trvalé udržitelnosti vývoje. In *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, roč. 2017 (V.), s. 1-5. ISSN 2336-7679.

synergie krizí postkovidového světa i přeformátování světa a globalismu lze nahlížet též prizmatem (ne)naplnění predikcí teorií konvergence, ovšem v opačném gardu. I při zkoumání fenoménů 4.0, 5.0 aj. je možné nalézat české inspirace. Opomenuto by nemělo zůstat poselství R. Richty. Mezioborová studie týmu pod jeho vedením Civilizace na rozcestí vykazuje nadčasový a minimálně částečně utopický charakter. Nadčasovým dílem zůstává i utopie B. Bolzana O nejlepším státě. Zmíněné práce, včetně jejich dimenzí ekonomických, reprezentují dva stěžejní příspěvky českého myšlení k vizím budoucích společností i perspektivám člověka. Hypertrofovaný (pseudo)liberalismus dospěl do historického finále, nalézá se v agónii a je připraven zničit lidstvo. Svět se ocitl na hraně propasti, resp. okraji krvavé džungle. Osudové rozcestí nabízí pokračování v sebezáhubné pokrokářské liberální dystopii (včetně Zelených a dalších údělů) anebo návrat k normálnímu člověku, životu, práci a ke zdravému rozumu. Této křižovatce dnes čelí i levice. Opravdová radikální levice se musí navrátit k ekonomickému obsahu marxismu i klíčovému významu kategorie vlastnictví. Ke stěžejním úkolům náleží rehabilitace společensky užitečné práce a boj za udržení míru.

Abstract

The so-called projects revolutions 4.0 or 5.0, shared economies, the Great Reset, stakeholder capitalism, inclusive capitalism, „Green deals” can be interpreted as utopia, or a dystopia of sorts. These can be placed in the context of (post)modern forms of theories of the transformation of capitalism, which can be divided into old and new. The new ones reflect the collapse of the socialist system and the contradictions of the 21st century, including shifts towards further socialization of capital. The chaotic development, the synergy of the crises of the post-covid world as well as the reformatting of the world and globalism can also be viewed through the prism of the (non)fulfilment of the predictions of convergence theories, but in the opposite direction. Even when examining the phenomena of 4.0, 5.0, etc. it is possible to find Czech inspirations. R. Richta's message should not be left out. The interdisciplinary study of the team under his leadership, Civilization at the Crossroads, shows a timeless and at least partially utopian character. B. Bolzan's utopia On the Best State also remains a timeless work. The aforementioned works, including their economic dimensions, represent two key contributions of Czech thought to visions of future societies and human perspectives. Hypertrophied (pseudo)liberalism has reached its historical finale, is in agony and is ready to destroy humanity. The world found itself on the edge of the abyss, or the edge of the bloody jungle. The fateful crossroads offers a continuation in a self-destructive progressive liberal dystopia

(including the Greens and other [deals](#)) or a return to a normal person, life, work and common sense. The left is also facing this crossroads today. A true radical left must return to the economic content of Marxism as well as the key importance of the category of property. The core tasks include the rehabilitation of socially useful work and the struggle to maintain peace.

Klíčová slova

teorie transformace kapitalismu – teorie konvergence – liberální dystopie – R. Richta – B. Bolzano – konzervativní levice 21. století

Keywords

theory of the transformation of capitalism – theory of convergence – liberal dystopia – R. Richta – B. Bolzano – conservative left of the 21st century

JEL classifications

B14, B24, B51, O20

Redakční poznámka k sborníku textů

k tématu socialismus v 21. století

Jiří Dolejš

Úsilí o nové definování socialismu v 21. století má v KSČM delší historii. Při vzniku KSČM v roce 1990 se to stalo strategickým cílem strany. Ovšem jeho tehdejší programové vymezení bylo velmi stručné. KSČM tehdy připomínala, že její chápání socialistického cíle vychází z dlouholetých tradic marxistického myšlení. Jeho naplnění ovšem chce dosáhnout demokratickou cestou a chce využít i nových historických zkušeností, které ona tradiční dějinná východiska mohou překračovat.

O inovovaném socialismu se často mluví i s pomocí přívlastků (demokratický, moderní, samosprávný aj.), obsah těchto pojmů ale není zcela zřejmý. Počátkem 21. století bylo explicitně uloženo odbornému zázemí KSČM začít teoreticky rozpracovávat novou, dějinami 20. století poučenou vizi socialistické společnosti. Téma inovovaného socialismu se nakonec stalo jednou z priorit založeného Teoreticko-analytického pracoviště (TAP, později Centrum teoretických a strategických studií (CSTS)).

V roce 2004 byl na VI. sjezdu KSČM v Českých Budějovicích přijat úkol připravit „model socialistické společnosti jako strategického cíle KSČM a cesty k jejímu utváření“. Otevřený přístup k tématu předpokládal zpracování základních pracovních hypotéz experty. Na základě diskusí vznikl sborníček „Socialismus pro 21. století“ (Futura, 2008), obsahující texty kolektivu autorů pod vedením tehdejšího předsedy rady TAP doc. I. Látala. Zpráva o výsledku práce byla předložena na VII. sjezdu KSČM v Hradci Králové v roce 2008. Ten zprávu odborného zázemí vzal na vědomí a uložil v práci pokračovat.

V další diskusi se mezi částí členů CSTS zformovala iniciativní skupina pracující na vlastní alternativě. Východiskem tohoto alternativního přístupu byla už kniha „Bojíte se socialismu?“ (Josef Heller, František Neužil a kol., Periskop 2007), zdůrazňující model samosprávného socialismu. Práci na této teoreticko-badatelské alternativě odráží i následná publikace „Kdopak by se Marxe bál?“ (Josef Heller, František Neužil a kol., Futura 2011). Tato alternativa modelu socialismu pro 21. století byla nakonec vnitrostranicky prezentována také na VV ÚV KSČM v lednu 2011.

Oficiální text CSTS byl nakonec předložen VIII. sjezdu KSČM v roce 2012 v Liberci. Ke zpracování ucelené finální verze textu k socialismu v 21. století (S21) byla ustanovena redakční skupina vedená předsedou CSTS J. Dolejšem. Využila řadu samostatných podkladů (např. doc. M. Formánka či prof. Z. Háby, ale i alternativní skupiny Heller, Neužil). Finální verzi textu schválila Rada CSTS v červnu 2011 a ÚV KSČM jej projednal v září 2011. Liberecký sjezd

text S21 nakonec v květnu 2012 vzal na vědomí jako odraz dosavadních odborných poznatků a podklad pro další teoretickou práci. Nositelem tohoto úkolu bylo znovu určeno CSTS.

Vedle prezentace modelu stranickým orgánům byla diskuse z CSTS opět publikována knižně – viz sborníček „K socialismu v 21. století“ (Futura, 2012). Texty se věnovaly otázkám jako např. zaměstnanecké vlastnictví, proměny třídně sociální struktury společnosti, sociální a politický subjekt změn, strategie prvních kroků socialistických změn nebo problematika vývoje k socialismu jako celosvětový proces.

CSTS se jako součást odborného zázemí rozhodl po sjezdu neusilovat o politickou redakci textu S21 (to je věcí volených politických orgánů), ale zaměřit se na teoretickému rozpracování vybraných otázek, spojených především s otázkami hybných sil a jednotlivých kroků na cestě k socialismu. Součástí přiblížení socialistické perspektivy lidem je i vyhodnocení příčin porážky před rokem 1989. V roce 2014 také proběhl v Čelákovcích odborný seminář k problematice „Základní rysy socialismu“ ve snaze po sblížení pojmu.

V květnu 2015 pak proběhla v Praze mezinárodní konference levicových stran, jejíž jednou částí byla diskuse k možnostem budování nové socialistické společnosti a jedním z podkladů byl i náš text S21. Pro potřeby diskuse byl text přeložen do angličtiny a ruštiny a rozeslán partnerským stranám v zahraničí. Text S21 byl prezentován jako otevřený a psaný s důrazem na evropskou zkušenost. Se svým pohledem tam vystoupili zejm. zástupci KS Číny, Vietnamu a Brazílie.

IX. sjezd KSČM v Praze se věnoval dokumentu CSTS určenému objektivní analýze období 1945, resp. 1948–1989, včetně vyhodnocení příčin porážky socialismu (materiál „Informace o analýze období před rokem 1989“ byl IX. sjezdem KSČM vzat na vědomí). Pro CSTS ale i po tomto sjezdu práce na S21 jednou z priorit. Česká a anglická mutace textu S21 z VIII. sjezdu KSČM („Socialism for the 21st century“ a „Социализм 21 века“) byla také publikována v e-časopisu Alternativy (č.1, rok 2017).

Jasně je, že demokratická cesta k socialismu je založena na svobodném rozhodnutí většiny obyvatelstva a neprosadí se automaticky. Podle sociologických výzkumů, se přibližně třetina české dospělé populace hlásí k základním socialistickým atributům a odpovídajícím hodnotovým postojům. K programu KSČM to pozitivně ale vztahuje jen malá část populace. To předpokládá kontinuálně pracovat na socialistické vizi a současně pracovat na informovanosti populace. Období před X. sjezdem KSČM v Brně 2022 bylo ovšem ovlivněno obdobím covidu od roku 2020 a pak ztrátou pozice parlamentní strany pro KSČM po volbách v říjnu 2021.

CSTS se v roce 2022 rozhodlo ustanovit pracovní skupinu na pokračování prací k S21. Koordinátorem byl určen Václav Exner. Maximalistická představa byla vznik ucelené monografie na téma S21. Koordinace předpokládala shodu na struktuře výstupu, podklad měl být zpracován orientačně do konce roku 2024. Popsat základní rysy i nové inspirace. Problémem ale nebyla jen tekutost tématu, ale také personální kapacita CSTS, která se bohužel

v posledních letech zúžila. Aktivita se snížila i pokud jde o připomínkování podkladů členy CSTS.

Za této situace bylo třeba rozhodnout, jak se aktuálně zhostit plnění cíle prací na úkolu S21. Ambice zpracovat ucelenou monografii by bylo těžké včas a kvalitně naplnit. Reálnou variantou se stal sborník samostatných autorských textů souvisejících s tematikou. Shromážděny byly nakonec určité podklady, soubor osmi tematických textů k Socialismu v 21. století. CSTS se rozhodlo vydat je ve formě mimořádného čísla Alternativ, aby mohly být využity k diskusi jak ve stranické struktuře, tak i na veřejnosti.

Úvodní text napsal koordinátor úkolu Václav Exner. Sborník pak končí textem prof. Pavla Sirůčka k problematice rozcestí civilizace a jak z ní vykročit dál k nové budoucnosti. Texty jsou spojeny volně, tématem S21, a jejich logika je dána autorskou proveniencí, nikoliv shodou na základní hypotéze ani na vztahu k tradici a k pokroku. To však odpovídá stavu a průběhu diskusi nejen na půdě CSTS. Jistě je do budoucna o čem diskutovat, pokud chápeme potřebu přechodu k nějakému spravedlivějšímu postkapitalismu jako naléhavou.

* * *